Mavi Sakal'ın Şatosu'nda

George Steiner

Çeviren: Yurdanur Salman

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 1672

KURAM

GEORGE STEINER
MAVİSAKAL'IN ŞATOSU'NDA
EKİNİ YENİDEN TANIMLAMA YÖNÜNDE BAZI NOTLAR

ÖZGÜN ADI
IN BLUEBEARD'S CASTLE
SOME NOTES TOWARDS THE REDEFINITION OF CULTURE

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
YURDANUR SALMAN

COPYRIGHT © 1971, GEORGE STEINER

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2006

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: 1000 ADET, MART 2009

ISBN 978-9944-88-593-5

BASKI
SENA OFSET
(0212) 613 38 46
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK 6. KAT NO: 4NB7-9-11
TOPKAPI 34010 İSTANBUL

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

George Steiner

Mavisakal'ın Şatosu'nda

ekini yeniden tanımlama yönünde bazı notlar

Çeviren: Yurdanur Salman

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Açıklaması VII

Büyük Bezginlik 1

Cehennemde Bir Mevsim 23

Bir Ekin Sonrası İçinde 49

Yarın 81

Ek

Mavisakal'ın Şatosu (Libretto Sinopsisi) 121

Çevirmenin Açıklaması

Bir çevirmen dostum, kendi aramızda çeviri uğraşının çeşitli yönlerini tartışırken, "Bir metnin son sözcüğü de yerine oturmadan önce, metnin başlığı tam ve doğru olarak yorumlanıp çevrilemez" demişti. Gerçekten de başlık çevirisi, çeviri kuramında kendine ayrı bir yer edinecek ölçüde önemli bir sorundur. Çeviri yapanlar, yayımlayanlar –bazen de– okurlar, çevirinin bin bir belası olduğunu bilirler, ama başlık çevirisi gerçekten de çevirinin "baş" belasıdır!

Elinizdeki kitabın başlığına ilişkin olarak başlangıçta bir sorun yokmuş gibi görünüyor, çünkü yazar başlığa açıklık getireceğini düşünerek şunları eklemiş: "*Bir ekin kuramı açısından bakıldığında, Bartók'un Judith'inin, son kapının geceye açılmasını beklediği zaman durduğu yerde duruyor gibiyiz.*" Aynı gözlem, kitabın son bölümünde de yineleniyor.

Mavisakal'ın Şatosu'nda başlığını gören kişi, bunu bir korku öyküsü olarak bile yorumlayabilir. Oysa elimizde "ekin sonrası" üzerine çok yönlü, çok ağırlıklı, bizi uyanık ve iyimser olmaya yüreklendirecek "kötümser" yorumlamalar, çözümlemeler, açıklamalar ve sorgulamalar var. Ne de olsa George Steiner, T. S. Eliot anısına ve onunla tartışarak verdiği bu konferanslarda, Canterbury'deki Kent Üniversitesi'nde dinleyicilerine sesleniyor, piyano-

sunun başına oturmuş, doğaçlama "müzik" döktüren bir virtüöz gibi dolaşıyor yazın, ekin, tarih, ruhbilim ve başka bilimler üzerinde. Cambridge'de bir seminerde, ben de Steiner'i dinleme ayrıcalığını yaşamış ve unutamadığım şu sözleri kendi ağzından duymuştum: "Sanat ve bilim, bu kargaşaya uyum getirme çabasından başka nedir?"

Bu nedenle, kitabına koyduğu başlıkta ve eklediği açıklayıcı notta Steiner'in, Béla Bartók'un (librettosunu Béla Balázs'ın) yazdığı *Mavisakal* operasına gönderme yapmasında şaşılacak bir şey yok ya da var! Bu durumda, operanın librettosunu bulup okumak şart oldu; böylece kitap, çevirisi bittikten sonra bile, bambaşka bir "aydınlığa" kavuştu. Sanat, güçlü bir alegoriyle, "ekin sonrası"ndaki karanlığımızı bütün ağırlığıyla duyumsatıyor!

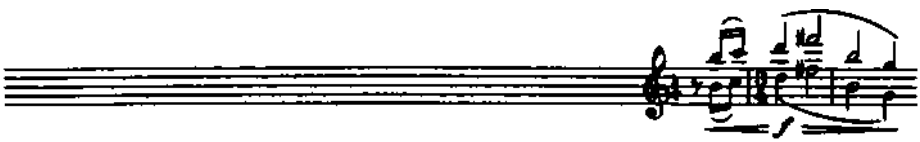
İşte bu nedenle, Bartók'un *Mavisakal* operasının librettosu değil ama sinopsisi/özeti çevrilerek (çevirenin önerisi ve yayıncının onayıyla) kitabın sonuna eklendi.

İyi okumalar, "hafif" sarsılmalar!.. İyimser düşlere giden yol Steiner gibi bilgelerin, Bartók gibi sanatçıların, bize anlattıkları kötümser "öyküler"den geçiyor diyebiliriz belki!..

Yurdanur Salman

1970'TE T. S. ELIOT ANISINA VERİLEN KONFERANSLAR

Bir ekin kuramı açısından bakıldığında, Bartók'un Judith'inin, son kapının geceye açılmasını beklediği zaman durduğu yerde duruyor gibiyiz.

Daniel ve Joanna Rose için

A chaque effondrement des preuves le poète répond par une salve d'avenir.
René Char

Kanıtlar ne zaman çürüse, şair buna geleceğe bir selam çakarak yanıt verir.
René Char

Teşekkür

Canterbury'deki Kent Üniversitesi'ne ve davetleri üzerine, bu kitabın içindekilerin Mart 1970 boyunca konferanslar biçiminde verildiği T. S. Eliot Anısına Konferanslar Vakfı Mütevelli Heyeti'ne teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Ayrıca, bu malzemenin büyük kesiminin ilk yazımını gözden geçiren ve değerli düzeltmeler yaparak önerilerde bulunan, Yale Hukuk Okulu'ndan Bayan Carol Weisbrod'a da teşekkür etmek isterim.

G. S.

1

BÜYÜK BEZGİNLİK

Ekini Yeniden Tanımlama Yönünde Bazı Notlar: Kitabımın altbaşlığı elbette Eliot'ın 1948 tarihli *Notlar*'ını anımsatmayı amaçlıyor. Çekici bir kitap değil bu. Son zamanlarda yaşanan barbarlığın, ama yürütülen savda gerçek kaynakları ve biçimleri titizlikle belirsizlik içinde bırakılan bir barbarlığın yarattığı sarsıntıyla gölgelenmiş bir kitap. Gene de *Ekini Yeniden Tanımlama Yönünde Bazı Notlar* ilginçliğini koruyor. Bu notlar, açıkça görüleceği gibi, olağanüstü keskinlikte bir zihnin ürünü. Bu denemem boyunca, dönüp Eliot'ın düzen çağrısında ortaya konan sorunları ele alacağım.

Bizi yöneten, belki biyolojik bir anlam dışında, bire bir geçmiş değildir. Geçmişin imgeleridir. Bu imgeler çoğu zaman mitler ölçüsünde üst düzeyde yapılandırılmıştır ve seçmecidir. Geçmişin imgeleri ve simgesel yapılandırılışları, duyarlılığımıza neredeyse genetik bilgiler tarzında kazınmıştır. Her yeni tarih çağı, kendi geçmişinin ya da başka ekinlerden ödünç alınmış bir geçmişin tablosunda ve etkin mitolojisinde kendini yansıtır. Her yeni tarih çağı, kendine özgü kimlikle, gerilemeyle ya da yeni başarılarla ilgili anlayışını o geçmişle karşılaştırarak sınamadan geçirir. Bir toplumun, kendi sesinin erimini, mantığını ve yetkesini belirleme peşinde koşarken kullandığı yankılanmalar gerilerden gelir. Burada devreye giren düzeneklerin karmaşık olduğu, kökenlerini de dağınık ama yaşamsal gereksinmelerden aldığı açıktır. Bir toplum, öncüllere gerek duyar. Bunların doğal olarak el altında bulunmadığı yerde, bir

topluluğun yeni olduğu, dağılmadan ya da tabiiyetten oluşan uzun bir aradan sonra yeniden bir araya geldiği yerde, zihinsel ve duygusal bir buyrukla, varoluşun dilbilgisi için gerekli olan bir geçmiş zaman kipi yaratılır. Amerikan Karaderilileri'nin ve modern İsrail'in "tarih"i buna uygun düşen örneklerdir. Ama en başta gelen güdü, belki fizikötesi olabilir. Tarihin büyük bir kesimi, cennet bahçesinin kalıntılarını sırtında taşıyor gibidir. Az çok uzaklarda kalmış zamanların bir noktasında her şey daha iyiydi, neredeyse altındandı. İnsanla doğal ortam arasında, derinlerde yatan bir uyum vardı. Cennet'ten Kovulma miti, herhangi bir özgül dinden çok daha güçlüdür. İçinde, uzaklarda kalmış bir felaket duygusuna anıştırmalarla yanıt taşımayan hemen hemen hiçbir uygarlık, belki de hiçbir bireysel bilinç yoktur. Bir yerlerde, o "karanlık ve kutsal orman"da ters bir yöne sapıldı; ondan sonra da insan, varoluşun doğal özüne karşı toplumsal açıdan, ruhsal açıdan hep çok çalışmak zorunda kaldı.

Günümüzdeki Batı ekininde ya da "ekin sonrası"nda, heba edilmiş olan bu ütopya son derece önemlidir. Ne var ki bu ütopya, daha yakın ve daha dünyevi bir biçime girmiş durumdadır. Şimdi içinde bulunduğumuz dağılmışlık duygusu, gerileyerek şiddete, ahlaksal açıdan ahmaklığa kaymış olma duygusu, güzel sanatlarda, kişisel ve toplumsal tarzların güzelliğinde değerlerin merkezde çökmüş olduğu yolundaki izlenimimiz; bildiğimiz biçimiyle uygarlığın kendisinin bile yok olabileceği ya da küçük, eskil koruma adalarıyla sınırlı kalacağı, onun yerine bir "karanlık çağ"ın geleceği yolundaki korkularımız –çağdaş ruh halinde ağır basan klişe olacak ölçüde kayda geçirilmiş ve reklamı yapılmış olan bu korkular– güçlerini ve görünüşteki açık seçikliklerini karşılaştırmalardan alıyor. Bugünkü kuşku ve özeleştiri duruşunun arkasında, belli bir geçmişin, özgül bir "altın çağ"ın, büyük ölçüde incelenmeden kalacak ölçüde yaygın olan varlığı yatmaktadır. Şimdiyi algılayışımız, tarihteki yerimiz üzerine çoğu zaman olumsuz olan değer yargılarımız, benim "19. yüzyıl miti" ya da "liberal ekinin hayali bahçesi" olarak adlandırmak istediğim şeye sürekli olarak ters düşüyor.

Sağduyumuz, bu bahçeyi yaklaşık 1820'li yıllarla 1915 arasında İngiltere'ye ve Batı Avrupa'ya yerleştiriyor. Başlangıç tarihi alışılagelmiş bir tutumla, belirsizlik içinde, ama o uzun yazın sonu, kıyamet niteliğinde bir kesinlik taşıyor. Bu görünümün ana çizgileri gözden kaçırılacak gibi değil. Yüksek ve sürekli olarak artan bir okuryazarlık oranı. Yasalarla yönetim. Kuşkusuz mükemmel olmaktan uzak, gene de etkin bir biçimde yaygınlaşmakta olan temsile dayalı yönetim biçimlerinin kullanılması. Evlerde mahremiyet; sokaklarda da sürekli olarak artan bir güvenlik. Güzel sanatların, bilimin, teknolojinin odağa yerleşen ekonomik ve uygarlaştırıcı rolünün zorlamasız kabul edilmesi. Ulus-devletler arasında, zaman zaman zedelenen ama (aslında, Waterloo'dan Somme'a kadar düzensiz bazı istisnalarla sağlandığı gibi) sürekli kılınan barış içinde birlikte yaşamanın başarılması. Topluluk içinde, toplumsal hareketlilikle istikrarlı güç ve töre çizgileri arasında devingen, insanca düzenlenmiş bir etkileşim. Kuşaklar arasında, babalarla oğullar arasında (alışılmış yenilenmelerle yumuşatılmış da olsa) bir egemenlik düzgüsü. Cinsel konularda aydınlanma; gene de, uzlaşılmış bir kısıtlamanın inceden inceye ağırlığını duyuran sağlam merkezi. Bunlara böylece devam edebilirim. Bu liste kolayca uzatılabilir ve ayrıntılandırılabilir. Belirtmek istediğim şu: Bu, etkin mitolojinin ısrarla sürmesi nedeniyle, şu andaki duygu durumumuz üzerinde baskı yaratan zengin ve denetleyici bir imge, bir simgesel yapı yaratıyor.

İlgi alanlarımıza bağlı olarak, bu karmaşık bütünün küçüklü büyüklü parçalarını kendimizde taşırız. Ana babalar, davranış kurallarının katı, çocukların da evcilleştirilmiş olduğu, artık geçmişte kalmış eski bir çağı "bilirler". Toplumbilimci, anarşik meydan okumalara ve ani şiddet patlamalarına büyük ölçüde bağışıklık kazanmış bir kent ekinini "bilir". Dindar kişi ve ahlakçı, üzerinde uzlaşılmış değerlerin bulunduğu bir yitik çağı "bilir". Her birimiz, buna uygun düşecek küçük resimleri anımsayabiliriz: Mahremiyetleri ve evcilleşmiş özellikleriyle düzenli bir ev yaşamı; pazar günleri, rahatlık ve güven içinde yapılan park gezintileri; okulda Latince dersleri ve üniversite avlusunda havarilere özgü bir incelik;

gerçek kitabevleri ve okumuşluk kokan tartışmalar. Kitapseverler, düşük fiyatlarla pazarlanan ciddi yazınsal ve bilimsel ürünlerin, geniş çaplı ya da eleştirel tepkileri gösteren yankılanmalar yarattığı bir zamanı, bu sözcüğün özel, simgesel olarak yapılandırılmış anlamında "bilirler". Bugün hâlâ yaşamakta olan çok sayıda insan vardır ki onlar için, o ünlü bulutsuz 1914 yazı, gerilere doğru çok uzun bir süre, o zamandan bu yana tanıdığımızdan daha uygar, daha güvenli, daha insanca konuşan bir dünyaya uzanır. Şimdi içinde bulunduğumuz soğukluğu, bu insanların o büyük yazla ilgili anılarıyla ve kendimizin o yazla ilgili simgesel bilgileriyle karşılaştırarak bir sınamadan geçiriyoruz.

Bu bilgilerin kaynaklarını incelemek üzere şöyle bir durursak, bunların bütünüyle yazınsal ya da resimsel olduklarını, içimizdeki 19. yüzyılın da Dickens'ın ya da Renoir'ın yaratısı olduğunu görürüz. Tarihçiye, özellikle de köktenci kanattan olan tarihçiye kulak verirsek, bu "hayali bahçe"nin çok can alıcı yönleriyle, yalnızca bir kurmaca olduğunu hemen öğreniriz. Yüksek düzeydeki bu uygarlaşmanın üst kabuğunun, çok derinlere işlemiş toplumsal sömürüden oluşan derin çatlakların üstünü örttüğünü, burjuva cinsel ahlakının, çok büyük bir çalkantılı ikiyüzlülük alanını maskeleyen bir cila olduğunu, gerçek okuryazarlık ölçütlerinin yalnızca birkaç kişi için geçerli olduğunu, kuşaklar ve sınıflar arasındaki nefretin çoğu zaman dile getirilmese de çok derinlere işlediğini, *fauburg*'un* ve parkın güvenliğinin, gecekondu bölgelerinde izin verilmiş ama karantinaya alınmış kötülüklerin özüne tam olarak oturmuş olduğunu anlamamız sağlanmış olur. Araştırıp öğrenme zahmetine katlanacak herkes, Victoria Dönemi'nde fabrikada bir günlük çalışmanın nasıl bir şey olduğunu, 1870'li ve 1880'li yıllarda Kuzey Fransa'daki bir maden bölgesinde bebek ölümlerinin hangi sayılara ulaştığını sonunda anlayacaktır. Şunu fark etmek kaçınılmazdır: O uzun, özgür yaz boyunca, orta ve üst orta sınıfların entelektüel zenginliği ve istikrarı, doğrudan doğruya, şimdi az gelişmiş ya da üçüncü dünya olarak bilinen yerlerin geniş ke-

* Banliyö; kent dışı yerleşim. (ç. n.)

simlerinde sürdürülen ekonomik, sonuçta askeri egemenliğe dayanıyordu. Bütün bunlar açık seçik ortadadır. Akılcı düşündüğümüz anlarda bunları biliyoruz. Gene de bu, bize kesik kesik gelen bir bilgidir; artık yakılıp yıkılmış olan o büyük uygarlaşmışlık bahçesinin hem genelleştirilmiş, hem de derli toplu olan mitolojisiyle, billurlaştırılmış eğretilemesiyle karşılaştırıldığında, duygularımızın nabız atışıyla daha zor yakalanan bir şeydir.

Özlem dolu bu hayallerimizden kısmen 19. yüzyılın kendisi sorumludur. 19. yüzyılın kendisinin dile getirdiği şeylerden, zorlanmış ya da kayıtsız görünen, gurur dolu bir seçki oluşturulabilir. *Locksley Hall*'un çıkardığı ses, sayısız pek çok anda ve farklı farklı yerlerde işitilebilir. Macaulay'in 1837 tarihli "Bacon Üzerine Deneme"sinde, bilimin yeni ufkuna ilişkin o ünlü övgüsü:

> Bilim, yaşamı uzattı; acıları azalttı; hastalıkları yok etti; toprağın bereketini artırdı; denizciye yeni güvenceler sağladı; savaşçıyı yeni silahlarla donattı; büyük ırmakların ve haliçlerin, atalarımızın hiç bilmedikleri köprülerle aşılmasını sağladı; yıldırımı, hiç zarar vermeden gökten yere yöneltti; geceyi, gündüzün görkemiyle aydınlattı; insanın görüş alanını baştan sona genişletti; insan kaslarının gücünü geometrik olarak artırdı; hareketi hızlandırdı; uzakları yakın kıldı; etkileşimi, yazışmaları, bütün yakın ofislerin işlerini, her türlü ticari teslimatı kolaylaştırdı; insanın denizlerin derinlerine inmesini, havalara yükselmesini, yeryüzünün tehlikeli köşelerine güven içinde girmesini, hızla ilerleyen atsız arabalarla karaları aşmasını, rüzgâra karşı saatte on deniz mili hızla ilerleyen gemilerle okyanusu aşmasını olanaklı kıldı. Bunlar, bilimin meyvelerinin yalnızca bir kesimidir ve ilk meyveleridir; çünkü bu, dur durak bilmeyen, istediğine hiçbir zaman ulaşamayacak, hiçbir zaman mükemmel olmayacak bir felsefedir. Bilimin yasası ilerlemedir.

Faust II'nin sonundaki yüceltme, Ruh'un kendisini gerçekleştirmesi öğretisiyle, Auguste Comte'un olguculuğu, Claude Bernard'ın düşünsel bilimciliğiyle birlikte Hegelci tarihselcilik, aynı devingen serinkanlılığın, verilerin giderek çoğalıp mükemmelleşeceğine duyulan güvenin dışavurumlarıdır. Şimdi dönüp biz, bütün bunlara şaşkınlık dolu bir alaysılamayla bakıyoruz.

Oysa öteki çağlar da, övünçlerini kendilerine göre ortaya koymuşlardır. İçimizde yaşadığımız, yitirilmiş bir tutarlılık, dağılmaz bir merkez imgesi, tarihsel gerçekten çok daha büyük bir ağırlık taşır. Veriler bunu çürütebilir ama yerinden edemez. Derinlere işlemiş bir ruhsal ve ahlaksal gereksinmeye denk düşer bu. Bize, kendi durumumuzun yerini belirlemekte yardımcı olacak bir denge, diyalektik bir "karşı ağırlık" kazandırır. Bu, neredeyse örgensel, yinelenen bir süreç gibi görünmektedir. Roma İmparatorluğu'ndaki insanlar da, geriye dönüp cumhuriyet erdemi taşıyan ütopyalara benzer bir özlemle bakıyorlardı; *ancien régime*'i* tanımış olanlar, son yıllarında bir demir çağı içine düştükleri duygusu içindeydiler. Şimdiki karabasanlarımızı bizi çevreleyen koşulların oluşturduğu düşler belirliyor. Ben, bu süreci yadsımak ya da özgürlükçü geçmişin "sahici görüsü"nü açıklamak peşinde koşmuyorum. Yalnızca, "1815-1915 yazı"na biraz farklı bir açıdan –birbirine karşıt olan erdemleriyle, içinde bulunduğumuz güçlüklerin neredeyse suçlusu olan simgesel bir bütün olarak değil de, tersine o güçlüklerin bir kaynağı olarak– bakmayı öneriyorum. Benim savım şudur: İnsanlık dışı olanın, zamanımızda ekinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılan bunalımların bazı özgül kökenleri, 19. yüzyılın uzun süren barış döneminde ve uygarlığın karmaşık dokusunun merkezinde bulunmaktadır.

Burada üzerinde odaklanmak istediğim örge, *ennui*** örgesidir. "Can sıkıntısı" bunun yeterli bir çevirisi değildir; Schopenhauer'ın kullanımı dışında *langweile* de yeterli değildir; *la noia* bu anlama daha yakın düşer. Aklıma, birikimle oluşan engellenmenin, *désœuvrement*'ın çok katmanlı süreçleri geliyor. Eşyayılım (*entropy*) arttıkça, enerjiler aşınarak kalıplaşmış düzene dönüşüyor. Yinelenip duran devinim ya da hareketsizlik, yeterince uzadığında kanda bir tür zehir, asitli bir uyuşukluk salgılıyor. Hummalı bir uyku durumu; (Coleridge'in *Biographia Literaria*'da öylesine eksiksiz betimlediği) karanlıkta merdiven çıkarken bir basamağı kaçı-

---

* Eski düzen; eski yönetim. (ç. n.)

** Bezginlik; can sıkıntısı. (ç. n.)

ran adamın duyduğu, uyuşukluk yaratan o mide bulantısı –bunlara yaklaşan pek çok terim ve imge vardır. Baudelaire'in "*spleen*"i* kullanışı bunlara en yakın düşenidir: Bu terim, umutları tüketen belirsiz bir bekleyişin –ama neyi bekleyişin?– akrabalığını, boz bir bitkinliğin sürekliliğini aktarır:

Rien n'égale en longueur les boiteuses journées,
Quand sous les lourds flocons des neigeuses années
L'ennui, fruit de la morne incuriosité,
Prend les proportions de l'immortalité.
– Désormais tu n'es plus, ô matière vivante!
Qu'un granit entouré d'une vague épouvante,
Assoupi dans le fond d'un Sahara brumeux;
Un vieux sphinx ignoré du monde insoucieux,
Oublié sur la carte, et dont l'humeur farouche
*Ne chante qu'aux rayons du soleil qui se couche.***
(*Les Fleurs du Mal* [Kötülük Çiçekleri])

"*Vague épouvante*" (belirsiz bir dehşet havası), "*humeur farouche*" (şiddetli mizaç), aklımızda tutmak istediğimiz işaretlerdir. Benim burada vurgulamak istediğim, yıpratıcı bir *ennui*'nin, 19. yüzyıl ekininin bir öğesi olduğu ölçüde olguculuğun ve Whig'in devingen iyimserliğinin de bir öğesi olduğudur. Eliot'ın, insanı yakalayan o deyişiyle, kararmış olan yalnızca ev hizmetçilerinin ruhları değildi. Toplumsal ve entelektüel yaşamın can alıcı sinir uçlarında, boğucu bataklık gazına benzer bir tür can sıkıntısı ve boşluk birikip yoğunlaşıyordu. Bentham'cı*** özgüveni, gururlu iyim-

---

* "İç sıkıntısı." (ç. n.)

** *Hiçbir şey o aksayan günler kadar bitip tükenmez değildir, / Karlarla kaplanmış yılların ağır kar taneleri altında /* Ennui, *kasvetli duygusuzluğun meyveşi, / Bitip tükenmezliğin boyutlarına ulaştığında. / Bundan böyle ah canlı biçim, sen daha öte bir şey değilsin! / Belirsiz bir dehşet havasıyla çevrelenmiş granit bloğundan, / Sisli bir Sahra'nın derinlerinde uyuklayan; / Aldırmaz bir dünyanın göz ardı ettiği yaşlı bir Sfenks'ten öte değilsin, / Haritada unutulmuş, yaşlı bir Sfenks, şiddetli mizacı / Batan güneşin ışınlarına ancak yankılanan titreşimler gönderen.*

*** Jeremy Bentham (1748-1832): İngiliz hukuk bilgini ve ahlak felsefecisi. (ç. n.)

serlik beklentisini işleyen her metne karşılık, sinirlerin bitkinliğini işleyen bir karşıt önerme bulabiliriz. 1851, Dünya Sergisi'nin yapıldığı yıldı ama bu, aynı zamanda Baudelaire'in o çok anlamlı *Les Limbes* başlığı altında çıkardığı bir grup kederli, güz havasına bürünmüş şiirlerinin de yayımlandığı yıldı. Benim gözümde, 19. yüzyılın en etkileyici, en çok önbilicilik içeren çığlığı, Théophile Gautier'nin "*Plutôt la barbarie que l'ennui!*"sidir.* Bu sapkın özlemin, bu güçlü karmaşa isteğinin kaynaklarını anlarsak, içinde bulunduğumuz durumun ve koşulların, geçmişimizdeki suçlayıcı idealle bağlantılarını anlamaya yaklaşmış oluruz.

1789'daki olaylarla başlayan ve 1815'e kadar inanılmaz bir hızla süren o içsel heyecanın, o tutkulu ruh ve coşku serüveninin nasıl bir şey olduğu, hiçbir alıntılar dizisiyle, hiçbir sayısal veriyle yeniden yakalanamaz. Daha önce örneği görülmemiş bir coğrafi ve toplumsal pusula ölçeğinde, siyasal devrimden ve savaştan çok daha fazlası söz konusudur burada. Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları –*la grande épopée*–** hissedilen zamanın hızını tam anlamıyla artırdı. İçsel zaman duygusunun, insanların algılama ritimlerini kendi deneyimlerinde yaşayışlarının değişen temposunu gösteren tarihçeler yok elimizde. Ama şu konuda güvenilir kanıtlarımız var: 1790'lı yıllarda ve 19. yüzyılın ilk on beş yılı içinde yaşayanlar ve eski düzen içindeki yaşamın tonunu anımsayabilenler, zamanın ve başından sonuna bilinçlilik girişiminin dehşetli boyutlarda hızlanmış olduğunu hissettiler. Bastille'in düştüğü haberi geldiğinde Kant'ın sabah yürüyüşüne geç çıktığı söylentisi ve Cumhuriyetçi Rejim'in, insanlarla ilgili işlere *l'an un*'le*** baştan başlayacak yeni bir takvim oluşturması bu büyük değişimin imgeleridir. Çağcıllarının zihinlerinde bile, art arda gelen her bir siyasal savaşım ve toplumsal değişim yılı belirgin, grafik bir bireysellik kazandı. 1789, *Quatrevingt-treize*****, 1812, zamanı belirlemekten çok daha öte tarihlerdir: Bu tarihler, büyük varoluş fırtınalarının, yalınlaştırılmış söylence boyutlarına neredeyse hemen bürünecek şid-

* "Barbarlık bezginlikten iyidir; bezginlik olacağına barbarlık olsun!" (ç. n.)
** Büyük destan. (ç. n.)
*** Yıl bir; birinci yıl. (ç. n.)
**** Doksan üç. (ç.n.)

dette bir tarihsel görünümün başkalaşımlarını gösterir. (Müzik, zamanın aldığı biçimlerle iç içe dokunmuş olduğundan, Beethoven'in tempolarının gelişimi, söz konusu yıllar boyunca onun senfonik ve oda müziğindeki hızlandırıcı nabız atışları, olağanüstü bir tarihsel ve ruhsal ilginçlik taşır.)

Bu hızlanış, insan deneyimlerinin "daha da yoğunlaşması"na yol açtı. Bu kavramın soyut olarak ortaya konması zordur. Ama bu hızlanış, gözden hiç kaçırılmayacak biçimde çağcıl yazından ve kişisel kayıtlardan tüm yoğunluğuyla üstümüze gelir. "Kendini eskisinden daha canlı hisset" diyen modern reklam sloganı, eksiksiz bir ağırlık taşıyordu. Fransız Devrimi'ne ve Napoléon ordularının Coruña'dan Moskova'ya, Kahire'den Riga'ya ileri geri gidip gelmelerine kadar tarih, büyük ölçüde birkaç kişinin yaşadığı ayrıcalıktan ve dehşetten ibaret olmuştu. Elbette tanımlanmış bilinçlilik açısından bakıldığında. Bütün insanlar, hastalığın kurbanları oldukları kadar genel bir yıkımın ve sömürünün de kurbanları olmuşlardı. Ama bunlar, onların üstünden gelgit dalgalarına benzer bir gizemlilik içinde gelip geçti. Sıradan, kişisel varoluşun içine tarihsel süreçlerin algılanışıyla sızan şeyler, 1789'dan 1815'e kadar yer alan olaylardır. Devrimci orduların *levée en masse*'ı,* uzun süren savaşların ve toplumsal düşünceleri aşılamanın aracı olmaktan çok daha öte bir şeydi. Bu, profesyonel, sınırlı savaşın eski kurallarını sona erdirmekten çok daha fazlasını yaptı. Goethe'nin Valmy savaş alanında keskin bir gözle tanık olduğu gibi, halkçı ordular, silah altına alınmış bir ulus kavramı, tarihin artık herkesin ortamı olduğu anlamına geliyordu. Bundan böyle, Batı ekininde yaşanan her gün, yepyeni haberler –De Quincey'nin, İngiltere'nin bir ucundan bir ucuna hızla gönderilen Yarımada Savaşları'nın haberleriyle dolu olan mektupları anlatışında belleklere kazınan sürekli bir bunalımın, 18. yüzyılda kırsal bölgelerdeki sessizliklerden ve tekörneklikerden kopuşun haberlerini– getirecekti. Sıradan erkekler ve kadınlar, nerede bahçe çitlerinin üstünden karşıya baksalar, süngülerin geçmekte olduğunu görüyorlardı. Hegel, varoluşta-

* Kitlesel ayaklanış. (ç. n.)

ki bu yeni yoğunluğun ustalıklı önermesini oluşturan *Phänomenologie*'yi (Görüngübilim) tamamlarken, Napoléon'a eşlik edenlerin Jena Meydan Savaşı'na katılmak üzere geceleyin sokaktan geçerken çıkardıkları nal seslerini işitiyordu.

Ayrıca, gelecek zaman kipinin bir tarihçesi de yok elimizde (başka bir bağlamda, böyle içsel bir dilbilgisi görüngübiliminin ne olacağını göstermeye çalıştım). Ama şurası açıktır ki Devrim ve Napoléon on yılları, umudun niteliğine çok ağır basan bir içkinlik, derinden ve duygusal olarak vurgulanmış bir değişiklik getirmiştir. Önceleri töresel, çoğu zaman da umutlu ufuklara özgü alegorik bir nitelik taşıyan ilerleme beklentileriyle kişisel ve toplumsal özgürleşme beklentileri birdenbire çok yaklaştı. O büyük yenilenme eğretilemesi, dünyevi lütfun, insan için adaletli, akılcı bir kentin ikinci kez dönüp gelmesinde olduğu gibi yaratılış eğretilemesi, somut bir olanaklılığın ivedi gerçekliğine büründü. Ütopyacı siyasal görüşün sonsuz "yarın"ı, bir bakıma, pazartesi sabahına benzedi. *Convention*'un* ve jakoben yönetimin buyruklarını okurken, bu baş döndürücü, toptan olanaklılık duygusundan gelen bir şeyleri hissederiz: Adaletsizliğin, kör inançların, yoksulluğun kökü, bundan sonra gelecek o görkemli saat içinde *artık* kazınmış olacaktır. Dünya, eskimiş, aşınmış derisini bundan sonraki iki hafta içinde üstünden atacaktır. Saint-Juste'ün dilbilgisinde, gelecek zaman kipi ancak birkaç dakika ötededir. Kişisel duyarlılığın şafağındaki bu iç patlamanın --öylesine şiddetliydi bu patlama– izini sürmek istiyorsak yalnızca Wordsworth'un *Prelude*'üne ve Shelley'in şiirlerine bakmamız yeter. Bunların hepsini taçlandıran önerme, belki de Marx'ın 1844'teki ekonomik ve siyasal elyazmalarında bulunacaktır. Hıristiyanlığın erken dönemlerinden bu yana insanlar, yenilenmeye ve gecenin sona ermesine kendilerini hiç bu kadar yakın hissetmemişlerdi.

Zamanın hızlanması, kişisel bilinçliliğin kazandığı yeni heves ve tarihselcilik, Mesih'e özgü geleceğin birdenbire yakınlaşmasına,

---

* Konvansiyon; Fransız Devrimi'nin en çalkantılı döneminde Fransa'yı yöneten ulusal meclis. (ç. n.)

cinsel ilişkilerin tonunda da belirgin bir değişikliğin oluşmasına katkıda bulundu. Bunun kanıtı yeterince açıktır. Bu kanıt, Wordsworth'ın "Lucy" şiirlerine, *Lyrical Ballads*'ın (Lirik Baladlar) 1800 tarihli "Önsöz"ünde cinsel iştah üzerine yapılan o derinden etkileyici gözleme kadar uzanır. Swift'in *Journal to Stella*'sı (Stella'ya Mektuplar) ile Keats'in Fanny Brawne'a mektupları arasındaki bir karşılaştırmada, hatta gelişigüzel bir karşılıklı okumada bu kanıt kendini açıkça gösterir. Daha önceki bir dönemden bildiğim hiçbir şey, Hazlitt'in o olağanüstü *Liber Amoris*'indeki (1823), kendi kendini dramatize eden, hadım eden kösnüllüğüne gerçekten benzerlik taşımaz. Burada, pek çok öğe etkileşim içindedir: Doğa görünümünün bile "cinselleştirilmesi"; havanın, mevsimin, belli bir saatin, kösnüllük havasını simgeselleştirmeye dönüştürülmesi; daha yakından deneyimler edinme, cinselliği sinirlerin son eşsiz doruğuna dek yaşamaya itilme, aynı zamanda bu deneyimi herkese açıklama itkisi. Buna katkıda bulunan nedenlerin neler olabileceğini çıkarabilirim: Kadınların kısmen özgürleşmeleri; belli sayıda kadının siyasal yaşamda ve siyasal tartışmalarda gerçekten rol almış olmaları; *ancien régime*'de sınıflı sistemin bir parçası durumuna gelmiş olan görgü kurallarına uyma ve resmi sır saklama tutumunun kullanımdan çıkması, çözülerek dağılması. Kösnüllüğün yoğunlaşması ve yaygınlaşmasının, devrimin ve Avrupa'nın fethedilmesinin ardında yatan itici güçlerin hangi yollarla bir parçası olabileceğini görmek zor değildir. Gene de, Wagner'in erosla tarihi birbirinin içinde eriterek doruğa ulaştırmasıyla birlikte bu olgu, karmaşıklığını koruyor ve belli açılardan belirsizlik içinde, karanlıkta kalmaya devam ediyor. Cinselliğimizin belirgin biçimde Romantizm sonrasına özgü olması, törelerimizin çoğunun da, Rousseau'dan Heine'ye kadar geçen dönemde doğrudan doğruya, kösnül olanın yeniden değerlendirilmesinden kaynaklanması, burada yapılan çözümlemeyi hiç de kolaylaştırmıyor.

Oysa birbirinden farklı bu çizgileri bir arada ele alarak rahatlıkla şu söylenebilir: Elimizde güvenilir kaynakları bulunan başka herhangi bir zaman dilimine göre, daha kalabalık, bireysel ve toplumsal duyarlıkla güvenilir bir biçimde kayda geçirilmiş bir zaman

diliminde Avrupa'da çok daha büyük değer ve algılama dönüşümleri yer aldı. Çok canlı bir duygu mantığıyla Hegel, tarihin kendisinin bile yeni bir varoluş durumuna geçmekte olduğunu, eski zamanın sonunun geldiğini savunabiliyordu.

Bunun arkasından gelen, elbette uzun bir tepki ve durgunluk dönemi oldu. Kendi benimsediği siyasal dile göre, insan bunu Fransız Devrimi'ni ve Napoléon dönemine özgü taşkınlıkları ekonomik kazanca dönüştürmüş bir burjuvazinin baskıcı yüzyılı olarak ya da yüz yıl süren derece derece özgürleşme ve uygarlaşma düzeni olarak görebilir. 1830, 1848 ve 1871'de sarsıcı ama denetlenebilir devrimci çalkantılarla, Kırım Savaşı ve Prusya Savaşı gibi çok yoğun bir profesyonellik ve toplumsal tutuculuk niteliği taşıyan kısa savaşlarla kesintiye uğrayan bu yüzyıllık barış dönemi, Batı toplumuna biçim verdi ve çok yakın zamanlara kadar bizim olan ekinin ölçütlerini belirledi.

Bu değişikliği kişisel olarak yaşayan herkeste, gerilimdeki bu azalma, sabah olur olmaz perdelerin çekilmesi, çok derinden güçten düşürücü bir etki yarattı. 1819 gibi erken bir tarihte Schopenhauer'ın yeni çağın yıpratıcı hastalığı olarak tanımladığı "o büyük *ennui*"nin kökenlerini Waterloo'dan sonraki yıllarda aramamız gerekir.

Yetenekli bir insan, Napoléon'dan sonra ne yapacaktı? Devrim'in elektrikli havası ve imparatorluk destanı için yetiştirilmiş organizmalar, orta sınıf yönetiminin yarattığı kurşun renkli gökyüzü altında nasıl soluk alabilirlerdi? Bir genç adam için, babasının anlattığı dehşet ve Austerlitz öykülerini dinlemek, sonra da sakin bulvardan rahat adımlarla yürüyerek muhasebe dairesine gitmek nasıl mümkün olabilirdi? Geçmiş, o sıçan dişlerini şimdinin boz hamuruna geçirmişti; herkesi öfkelendiriyordu, en çılgın düşlerin tohumlarını ekiyordu. Bu öfkelenmeden önemli bir yazın çıkıp geldi. Musset'nin *La Confession d'un enfant du siècle* (Bir Zamane Çocuğunun İtirafları), [1835-1836] adlı yapıtı, dönüp o büyük can sıkıntısının ortaya çıkışına alaysılamalı bir *misère*'le*

* Acı; ıstırap. (ç. n.)

bakar. 1830 kuşağı, içinde hiçbir kişisel rol oynamadığı olayların, umutların anılarıyla lanetlenmişti. Kendi içinde, "*un fonds d'incurable tristesse et d'incurable ennui*"yi* besliyordu. Hiç kuşku yok ki bu beslemenin içinde narsisizm, Goethe'den Turgenyev'e kadar Hamlet'le özdeşleşme peşinde koşan hayalcilerin ağırbaşlı teslimiyeti vardı. Oysa boşluk gerçekti ve tarihin duyumsanışında saçma bir terslik olmuştu. Stendhal, bu engellenme duygusunun dâhi tarih yazımcısı olmuştur. Kendisi, Napoléon çağındaki çılgın canlılığa katılmış biriydi; yaşamının geriye kalan kesimini, ihanete uğramış bir insanın alaysılamalı kılıfına bürünerek geçirdi. "*Languissant d'ennui au plus beau moment de la vie, de seize ans jusqu'à vingt*"** durumunda olmak korkunç bir şeydir (*Le Rouge et le noir*'da [Kızıl ile Kara] Mathilde de la Mole'ün Julien Sorel'i sevmeye karar vermeden önceki durumu). Delilik ve ölüm burjuva yaşam biçiminin o bitip tükenmez pazar gününe ve rahatlığına yeğlenecek şeylerdir. Nasıl olur da bir aydın, içinde Bonaparte'ın dehasından, karanlıktan imparatorluğa geçen o şeytansı güçten bir şeyler taşıyabilir, ama gene de önünde bürokrasinin zevksiz yavanlığından başka bir şey göremez? Raskolnikov, Napoléon üzerine denemesini yazar ve yaşlı bir kadını öldürmek üzere evden çıkar.

1815'ten sonra devrimci umutların çöküşü, zamanın ve köktenci beklentinin hızını acımasızca yitirmesi, arkasında kullanılmamış, girdaplaşan enerjilerden oluşan bir birikim bıraktı. Romantik kuşak, atalarını kıskanıyordu. Stendhal'ın, Musset'nin, Byron'ın ve Puşkin'in dünyalarındaki "karşı kahramanlar", can sıkıntısının pençesine düşmüş züppeler, burjuva kentin içinde işsiz kalmış *condottieri*** gibi dolaşırlar. Daha da kötüsü, katıldıkları ilk meydan savaşından önce kendilerine çok az para ödenmiş olan *condottieri* gibi dolaşırlar. Üstelik, bir zamanlar Devrim'in çanlarıyla şenlik yaşayan kentin kendisi de bir hapishaneye dönüşmüştür.

---

* "Giderilemez derin bir hüzün ve iyileştirilemez bir bezginlik." (ç. n.)

** "İnsanın yaşamın en güzel zamanında on altıdan yirmi yaşına kadar can sıkıntısı içinde sürüklenmesi." (ç. n.)

*** Paralı askerler alayı. (ç. n.)

Çünkü her ne kadar siyaset, Stendhal'ın *Lucien Leuwen*'de çözümlemesini yaptığı o yumuşak tatsızlık evresine girmiş olsa da, kıta Avrupası'ndaki savaşın başlattığı ekonomik-sınai büyüme ve yeni ulus-devletlerin merkezileşmiş bilinçlenişi gittikçe artan bir hızla gerçekleşiyordu. O "karanlık, şeytansı çarklar" her yerde, bizim devraldığımız kirlenmiş, melez doğa görünümünü yaratıyordu. Her türlü ekin bunalımı kuramı açısından o denli can alıcı olan yabancılaşma izleği, Hegel'in de, Saint-Simon'un da ilk farkına vardıkları gibi, kitlesel üretimin gelişmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Hem montaj hattı düzeninde çalışan erkeklerin ve kadınların insanlıktan uzaklaştırılmaları, hem de eğitilmiş, sıradan duyarlıkla gündelik yaşamın giderek karmaşıklaşan teknolojik ürünleri arasında ortaya çıkan kopma, 19. yüzyılın başında ve ortasında kendini göstermiştir. Devrimci eylemlerde ya da savaşta engellenmiş olan enerjiler, üretimde ve para piyasasında kendilerine bir akış kanalı ve toplumsal onaylanma bulabiliyordu. "Finansın Napoléon'ları" ve "sanayinin kaptanları" gibi deyişler, bu tarz bir değişimin anlamsal göstergeleridir.

Parasal-sınai kompleksin çok büyük boyutlarda genişlemesi, kendisiyle birlikte modern kenti de getirdi; bu, daha sonra gelen bir şairin *la ville tentaculaire** –denetlenemeyen hücresel bölünmenin ve yayılmanın, yaşamlarımızın bu kadar büyük bir kesimini artık boğmakla tehdit ettiği büyükkent– olarak adlandıracağı şeydi. Yeni ve büyük boyutlu bir çatışmanın tanımı işte buradan geliyor: bireyle onu her an yutabilecek olan taş denizi arasındaki çatışma. Yüzleri olmayanlardan oluşan sürü sürü insanlarıyla kent cehennemi, 19. yüzyılda imgelem gücünün peşini bırakmaz. Büyükkent bazen balta girmemiş bir ormandır: *Hard Times*'ın (Zor Zamanlar) ve Brecht'in *Im Dickicht der Stadt*'ının (Kentlerin Vahşi Ormanında) tropikal bölgelere özgü, çıldırmış bitki örtüsüdür. İnsan bu kentin aldırmaz uçsuz bucaksızlığı üzerinde izini bırakmak zorundadır; yoksa paçavralar gibi, Baudelaire'in yakasını bırakmayan o batık enkaz gibi bir yana atılıverecektir. Balzac, Paris'e tepeden bakıp kenti ölümcül dövüşe çağıran Rastignac'ı icat

* Ayakları birbirine dolaşmış kent. (ç. n.)

ederken modern bunalımın odak noktalarından birini dramatize etmiştir. Tam da 1830'lu yıllardan başlayarak, tipik bir "karşı düş"ün ortaya çıkışı –yerle bir edilmiş kent görüntüsü, İskit ve Vandal istilalarıyla ilgili fanteziler, Moğol kısraklarının Tuileries Bahçeleri'ndeki çeşmelerde susuzluklarını gidermeleri– gözlemlenebilir. Garip bir resim okulu gelişir: Londra, Paris ya da Berlin'in ünlü yerlerinin yakılmış, içleri deşilmiş ya da yanmış ağaç kökleriyle durgun su birikintileri arasında garip boşluklara yerleştirilmiş kocaman harabeleri. Romantizm'e özgü fantezi, Brecht'in verdiği o sözü, büyük kentlerden geriye içlerinden esen rüzgârdan başka bir şey kalmayacağı yolunda, öç duygusu yüklü sözü önceden bekler gibidir. Bundan tam yüz yıl sonra, Pompei'nin sonunu getiren kıyamet günü niteliğindeki kolajlar ve hayali çizimler, bizim Varşova ve Dresden fotoğraflarımız olacaktır. 19. yüzyıla özgü bu anılardaki benzetmelerde, hüsnükuruntuların ne kadar ağır bastığını önermek için ruhçözümlemeye gerek yoktur.

Aşırı ekonomik-teknik devingenliğin büyük ölçüde zorlamayla oluşturulmuş toplumsal hareketsizlikle birleşmesi; yüzyıllık bir liberal, burjuva uygarlığının üstüne inşa edilmiş olduğu bu birleşim, patlayıcı bir karışıma yol açtı. Bu, sanatsal ve zihinsel yaşamda bazı özgül, sonuçta yıkıcı olan karşı tepkileri kışkırtarak bunların ortaya dökülmesine neden oldu. Bana öyle geliyor ki Romantisizm'in anlamı bunlardan oluşuyor. Felakete duyulan özlem, bunlardan çıkarak gelişecektir.

Burada aşina bir alandayım ve hızla ilerleyebilirim. Romantizm'e özgü kırsal yaşamda, *yutucu kent*'ten kaçış ölçüsünde *doğa*'ya dönüş de vardır. Büyük bir dikkatle eğilmemiz gereken şey, kent toplumu eleştirilerinin, bütün o biçimsel ve karmaşık uygarlığın uygarlık olarak ("uygarlık" [*civilisation*] sözcüğü, içinde elbette "kent" [*city*] sözcüğünü taşır) suçlamalara dönüşmeye ne ölçüde yatkın olduğudur. Rousseau'cu doğalcılığın açıkça görünen yıkıcı bir ucu vardır.

Romantizm'e özgü egzotiklik, *le pays lointain*'e,* "yitik peri ülkeleri"ne duyulan o özlem, farklı acıları yansıtıyordu: *ennui*; siya-

* Uzak diyarlar; ırak ülkeler. (ç. n.)

sal gericilik ve zevksiz yönetim karşısında bir güçsüzlük duygusu; burjuvaya ve Victoria Dönemi'ne özgü tarzların asık suratlı özelliklerinin karşısına dikilmek üzere, sinir uçlarıyla yapılacak yeni keşiflerin getireceği yeni renklere, yeni biçimlere, yeni olanaklara duyulan açlık. Bu egzotikliğin içinde kendine özgü bir ilkellik damarı da vardı. Batı ekini çürümüşse, uzaklardaki yabanıllıkların arasında yepyeni bir görüşün kaynakları bulunabilirdi belki. Mallarmé'nin *Brise marine*'i* bu öğelerin her birini alaysılamalı bir bütünlük içinde yoğunlaştırır:

La chair est triste, hélas! et j'ai lu tous les livres.
Fuir! là-bas fuir! Je sens que des oiseaux sont ivres
D'être parmi l'écume inconnue et les cieux!
Rien, ni les vieux jardins reflétés par les yeux
Ne retiendra ce coeur qui dans la mer se trempe
Ô nuits! ni la clarté déserte de ma lampe
Sur le vide papier que la blancheur défend
Et ni la jeune femme allaitant son enfant.
Je partirai! Steamer balançant ta mâture,
Lève l'ancre pour une exotique nature!
Un Ennui, désolé par les cruels espoirs,
*Croit encore à l'adieu suprême des mouchoirs!***

Romantizm'e özgü aşk idealleri, özellikle de aile içi zinanın vurgulanması, şu inancı çarpıcı kılar: Cinsellikte aşırılık, sapkın olanın işlenmesi, kişisel varoluşu gerçekliğin en üst düzeyine çıkarabilir, orta sınıf gerçeğinin iç kapayıcı dünyasını bir bakıma olumsuzlayabilir. Byron'a özgü olan o yasak aşk nedeniyle lanetlenme

---

* Deniz Rüzgârı; İmbat. (ç. n.)

** *Ten üzgün, heyhat! Ve ben okudum tüm kitapları. / Kaçmak! O uzak yere kaçmak! Hissediyorum, kuşlar sevinçten sarhoş olmuşlar / Kendilerini o bilinmeyen köpüklerin ve göklerin ortasında bulunca! / Hiçbir şey, ah geceler! Durduramayacak bu yüreği, kendini denizde ıslatan! / Ne yalnız parlaklığı masamdaki lambanın / Bir beyazlığın koruduğu boş kâğıdın üstünde / Ne de çocuğunu emziren genç kadın. / Gideceğim buradan! Buharlı gemi, sallanan direklerinin ve yelkenlerinin altında, / Demir al, yola çık egzotik bir dünyaya doğru! / Bir* Ennui, *acımasız umutlarla perişan edilmiş, / İnanıyor hâlâ sallanan mendillerin o yüce vedasına!*

izleğinde ve Wagner'e özgü *Liebestod*'da,* devrimci eylemin yitirilmiş tehlikelerinin yedeklerini görebiliriz.

Sanatçı kahraman olur. Baskıcı yetkeyle kıpırdayamaz duruma getirilmiş bir toplumda sanat yapıtı en temel edim olup çıkar. Berlioz'un *Benvenuto Cellini*'sinde, Zola'nın *l'Œuvre*'ünde (Yapıt) öne sürülen sav budur. Shelley daha da ileri gitmiştir. Dışarıdan bakıldığında rahatsız edici ve güçsüz görünse de şair, insanlığın "kabul görmemiş yasa koyucusu"dur. Ya da Victor Hugo'nun açıkladığı gibi şair *le Mage*'dır, insanlığın ilerleme vagonunda tanrısal yetenekle donatılmış büyücüdür. Benim üzerinde durmak istediğim, bu öneriler değildir; tersine, toplumla bu önermelerin ele verdiği ruhu biçimlendiren güçler arasındaki umutsuzluğun ve yabancılaşmanın derecesidir yalnızca.

Bütün bu engellenme, yanılsamalı serbestlik ve alaysılamalı yenilgi akımları, Flaubert'in romanlarında ve özel yaşamında eşsiz bir doğrulukla kayda geçirilmiştir. Emma Bovary kişiliği, acımasızca önemsizleştirilmiş bir düzeyde, 19. yüzyılın ortasındaki toplumun, yaşanmasına hiç olanak tanımadığı düşlerin ve arzuların uyandırılmış ve çarpıtılmış enerjilerini kendinde somutlaştırır. *L'Education sentimentale* (Duygusal Eğitim) de en büyük "karşı *Bildungsroman*"dır;** duyumsanan yaşamdan "uzaklaşmış", burjuva uyuşukluğuna doğru ilerleyen eğitimin kayda geçirilmesidir. *Bouvard et Pécuchet* (Bouvard ve Pécuchet), görünüşte sarsılmaz olan orta sınıf değerleri karşısında atılmış uzun bir iğrenme, bir bulantı çığlığıdır. Sonra, *Selammbô* vardır. Neredeyse yüzyılın tam ortasında yazılmış çılgın, gene de hunharlığın, barbarca savaşın ve sefahat acılarının karışımından oluşan bu anlatı, bizleri alıp sorunumuzun özüne götürür. Kitabın içindeki sadistlik, vahşiliğe duyulan, neredeyse hiç denetlenmemiş güçlü özlem, Flaubert'in içinde bulunduğu durumdan çıkıp gelmiştir. Yeniyetmeliğinden beri Flaubert, "yatıştırılamaz arzular"dan ve "*un ennui atroce*"tan*** başka bir şey hissetmemiştir.

---

* Aşk yüzünden ölüm. (ç. n.)

** "Eğitici, büyütücü roman." (ç. n.)

*** "Acımasız bir bezginlik." (ç. n.)

Yalnızca bu romanları okuduğu zaman bile insanın, Avrupa'daki dengeyi yok etmekte olan boşluğu büyük kesimiyle hissetmiş olması gerekir. *Ennui*'nin, yaklaşmakta olan felaketin ayrıntılı fantezilerini üretmekte olduğunu anlamış olması gerekir. O zamandan bu yana olup bitenlerin çoğu, kökenlerini 19. yüzyıldaki toplumun gerilimlerinden, geriye doğru baktığımızda, aşırı kolay bir tutumla ekinin modeli olarak düşünüverdiğimiz bir tutumlar karmaşasından almıştır.

Daha ileriye gitmeye gerek var mı? Her yüksek uygarlığın, kendini yok etmeye götürecek, patlamaya hazır gerilimleri ve itkileri geliştireceğini varsaymak akla uygun bir şey midir? Karmaşık bir ekin kadar nazik dengeler üzerine oturmuş, eşzamanlı olarak hem devingen hem de sınırlandırılmış birikim, bir dengesizlik durumuna, sonunda yangına doğru gitmek zorunda mıdır? Buna uygun bir model, kritik bir kitleye ulaştıktan sonra, içyapısıyla ışıklı yüzeyi arasındaki enerji alışverişi can alıcı bir eşitliğe ulaştıktan sonra, yok olma anında alevler saçarak, büyük ekinlerin son evreleriyle bağlantılandırdığımız o gözle görülür büyük bir parlamayla kendi içine çöken bir yıldız olurdu. *Ennui*'nin ve şiddet içinde dağılma özleminin görüngübilimi, belirli bir karmaşıklık eşiğini bir kez aşmış toplumsal ve entelektüel biçimlerin tarihinde bir değişmez midir?

Yürüttüğüm bu savın farklı noktalarında aynı soruya geri dönmek istiyorum. Bu soruyu sormak bile, elbette, Freud'un *Das Unbehagen in der Kultur*'unun (Uygarlık ve Huzursuzlukları) izini sürmek ve Rousseau'nun hiççi kırsalcılığının üzerinde bir kez daha düşünmek demektir. Freud'un denemesi kendi başına bir şiirsel yapıdır; tarihin dehşetini denetim altına almakta kullanılacak akılcı bir mit yaratma girişimidir. Hem bireysel hem de toplumsal bilinçte etkili olan ölüm isteği kavramı, Freud'un kendisinin de vurguladığı gibi, düşünsel bir benzetmedir. Açıksözlülüğüyle, ulaşılabilir olan ruhbilimsel ve toplumbilimsel verilerin ötesine geçer. Ne var ki bu öneri, olağanüstü bir güç taşır; Freud'un, uygarlaşmış davranış kurallarının merkezi önemde, doyurulmamış insan içgüdülerine dayattığı gerilimleri betimleyişi de geçerliliğini korur.

Ruhçözümleme literatüründe (bu da Darwin sonrasına özgüdür) bol bol bulunan şu anıştırmalar da öyledir: İnsanların karşılıklı ilişkilerinde, savaşma yönünde, birbirini karşılıklı yok etme pahasına kimliğini en üst düzeyde zorla ortaya koyma yönünde kaçınılmaz bir dürtü vardır. Gene, bu fikirlere de ileride dönmek istiyorum. Açıkça görülüyor ki bunlar, her türlü çağdaş ekin kavramı açısından en büyük önemi taşıyor.

Burada söz konusu olan ruhsal düzenekler ister evrensel olsun, isterse tarihsel açıdan yerelleştirilmiş olsun, açıkça ortada olan bir şey vardır: Yaklaşık 1900'e gelindiğinde, daha sonra Yeats'in "kanın kararttığı gelgit dalgası" diyeceği şeye korkunç bir hazırlık, aslında bir susamışlık vardı. Dışarıdan bakıldığında, parlak ve dingin görünen *la belle époque*,* tehdit oluşturacak ölçüde doygunluğa ermiş durumdaydı. Bahçe görünümlü bu yüzeyin altında, anarşik itkiler kritik bir düzeye doğru ilerliyordu. Burada, Poe'nun ve *Les Misérables*'ın (Sefiller) zamanından Henry James'in *Princess Casamassima*'sına kadar yazınsal imgelemin saplantısı olmuş yeraltında gizlenen o tehlikenin, kanalizasyondan ve mahzenden çıkıp yükselmeye hazır olan o yıkıcı öğelerin, önbilicilik taşıyan imgelerine dikkat edin. Silahlanma yarışı ve Avrupa'da ulusçuluğun gittikçe yükselen ateşi, kanımca, temelde yatan bu hastalığın yalnızca dışa yansıyan belirtisiydi. Zihin ve duygular, bu arıtıcı yangının geleceği umuduyla, sözcüğün tam anlamıyla büyülenmiş durumdaydı.

I. F. Clarke'ın *Voices Prophesying War*'u (Savaşı Önceden Haber Veren Sesler), 1870'li yıllardan başlayarak doruğuna yaklaşırken, şiirde ve kurmacada bu büyülenmenin, küresel çatışma beklentilerinin açık seçik bir anlatısını sunar. Bütün bu önsezi yüklü fanteziler yığını içinde, yalnızca H. G. Wells'in *World Set Free*'si (Özgürleştirilmiş Dünya) başından sonuna kadar doğru çıkacaktır. 1913'te yazılmış olan bu kitap, tüyleri diken diken eden bir doğrulukla, "atom bombalarının söndürülemeyen kıpkırmızı alevleri"ni önceden görmüştür. Wells bile, uygarlaşmış normların, insan umutlarının yıkılışını gerçek boyutlarıyla önceden bilememiştir.

---

* Geç 19. yüzyıldan 1914-1918'e kadar süren rahatlık ve refah dönemi. (ç. n.)

II

CEHENNEMDE BİR MEVSİM

Viyanalı yergi yazarı Karl Krauss, "Hitler konusu"nda aklına hiçbir şey gelmediği –*"es fällt mir nichts ein"*– gözleminde bulunmuştu. İnsan, kendisini sürekli bir ahmaklık, hatta ahlaksızlık duygusuna kaptırmamışsa, en düşük düzeydeki insanlık dışılık izleğini nasıl ele alabilir? 1915'ten 1945'e kadar süren "Otuz Yıl Savaşları"nda, Avrupa düzeninin çökmesinin nedenleri ve biçimleriyle ilgili olarak söylenecek yeni bir şey var mıdır? Zaten bu konudaki literatür, tek bir incelemecinin öğrenemeyeceği kadar geniş ve uzmanlaşmış durumdadır. Bu literatür tarih, ekonomi, toplumbilim, ruhbilim ve aradaki bilim dallarında genel ve tek konulu malzemeleri kapsar. Kitle davranışları, totaliter kişilik, sınıf çatışmasıyla dünya savaşı arasındaki bağlantılar üzerine önemli incelemeler yapıldı. Versailles Antlaşması, ekonomik çöküntü, toplama kamplarındaki durum neredeyse bütün yönleriyle araştırıldı. İnsan, bunlara özellikle genel, kuramsal nitelikte yararlı bir katkıda bulunmayı nasıl umut edebilir?

Gene de ben, bunu yapmaya çalışmamız gerektiği kanısındayım. Çok geniş boyutlu olsa da bu literatür, birkaç istisna dışında, garip bir biçimde sonuçsuz kalmayı sürdürüyor. Akılcı çözümleme yapma işi bile, olguların dev boyutlu olması karşısında dengesini gittikçe yitiriyor. Bunun sonucu olarak, 20. yüzyılda ağır basan barbarlık olgusunu daha genel bir ekin kuramıyla bağlantılandır-

ma yolunda çok az girişimde bulunuldu. İnsanlık dışı olan şeyin yapılarıyla yüksek uygarlığın bunu çevreleyen çağdaş matrisi arasındaki içsel bağlantıların neler olduğu sorusunu soranların ya da bu "soru"nun üstüne gidenlerin sayısı pek de fazla değildir. Gene de, yaşadığımız barbarlık sayısız kesin noktada, içinden çıktığı ve parçalamaya giriştiği ekini yansıtıyor. Sanat, zihinsel uğraşlar, doğa bilimlerinin gelişmesi, pek çok bilim dalı, insan kıyımlarına ve ölüm kamplarına çok yakın bir uzamsal ve zamansal alan içinde yer aldı. Asıl bakılması gereken şey, işte bu yakınlığın yapısı ve anlamıdır. İnsancıl davranış gelenekleri ve modelleri, siyasal canavarlık karşısında neden bu kadar kırılgan bir engel oluşturdu? Aslında, bunlar birer engel miydi, yoksa insancıl ekinin içinde, yetkeci yönetimin ve acımasızlığın açıkça istendiğini algılamak daha gerçekçi bir yaklaşım mı olacaktır?

Ekini tanımlama, ahlak değerlerinin geçerliliği üzerine yürütülecek bir savın, bu sorulardan nasıl kaçınabileceğini anlayamıyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla ikincisinin sonu arasında Avrupa'da ve Rusya'da yetmiş milyon kadar insana ölüm, topyekûn savaş, açlık, bile bile girişilen kıyımlar getiren terör biçimlerini hesaba katarak eksenine oturtmayan bir ekin kuramı, şu anda içinde bulunduğumuz koşullar üzerine yapılacak bir çözümleme, bana sorumsuzluk olarak görünüyor.

Oysa ikinci bir tehlike var. Bunlarla ilgili malzemeler uçsuz bucaksız ve izi sürülemez olmakla kalmıyor, yakalanması güç, yozlaştırıcı bir büyülenme etkisi de yaratıyor. İnsan, oluşan iğrençliğin üzerine aşırı bir saplantıyla eğildiği zaman, garip bir biçimde onun içine çekildiğini hissediyor. Bu dehşet tuhaf bir yolla dikkati yakalıyor, insanın sınırlı araçlarını kışkırtarak harekete geçiriyor. Sylvia Plath'ın son şiirleri, bu kışkırtmanın ve baş dönmesinin bulunabileceği klasikleşmiş yerlerdir. Ne denli titiz olursa olsun, zamanını ve imgelem kaynaklarını bu karanlık yerlere harcayan kişi, bunları dokunmadan bir yana bırakabilir mi ya da bırakmalı mıdır, gerçekten bilmiyorum. Oysa bu karanlık yerler, tam da merkezde bulunuyor. Yanlarından geçip giderseniz, insanın gizilgücü üzerine hiçbir ciddi tartışmaya girişilemez.

Görmüş olduğumuz gibi, savaş beklentileri ve evrensel yıkım fantezileri her yeri kaplamıştı. Oysa –Soloviev'in Asya kökenli sürülerin Avrupa'ya yeniden akın edecekleri görüsü ya da Péguy'nün *Ève*'de, Armageddon'un geri dönüp gelmesi için tekinsiz bir öncül görüşlülükle ciddi ciddi dua etmesi gibi– birkaç istisna dışında kimse, kıyımın boyutlarını önceden göremedi. 1915'i Avrupa düzeninin sonu kılan şey, işte bu sayısal büyüklük, günlük ölümlerin envanteridir. Diplomasi tarihçileri ve askerlik tarihçileri, korkunç bir yanlış hesap yapılmış olup olmadığını bugün hâlâ tartışıyorlar. Profesyonel ve temelde sınırlı savaşı, kıyıma dönüştüren şey neydi? Farklı etkenler devreye girdi: siperlerin ölümlere yol açacak biçimde tahkim edilmiş olması; ateş gücü; doğu ve batı cephelerinin kapladığı alanların genişliği. Ama insan, bir otomatikleşme meselesinin bulunduğundan da kuşkulanıyor: Askere alma, nakletme ve imalattan oluşan girift düzenek, bir kez işlemeye başlayınca, bu düzeneği durdurmak son derece zorlaştı. Bu girişimin, aklın ve insan gereksinmelerinin dışında, kendine özgü bir mantığı vardı. Dadacılık akımı savaş yıllarında Zürich'te ortaya çıktığında nedensellikten, tersine çevrilemez zamandan ve yararcı süreçten oluşan bu acımasız olguya saldırırken, aslında, her gün on binlerin ölümünü planlayan, onaylayan ve haklı gösteren iktidarsız akılcılığın yapısına saldırıyordu.

İşte bir ekin kuramı, tam da burada hemen büyük bir güçlükle karşı karşıya kalıyor. Toplumsal tarihteki genetik öğenin boyutlarını ve giriftliğini anlamaya başlıyoruz. Ama bunu ölçmek için bugün bile elimizde ancak çok ilkel araçlar var. Bir uygarlığı diri tutmak için gerekli olan can alıcı genetik malzemenin kitlesi ve çeşitliliği hakkında bir ölçüde bilgimiz var. 14. ve 17. yüzyıllardaki hıyarcıklı veba salgını ya da din savaşları sırasında Almanya'nın ve Orta Avrupa'nın bazı eyaletlerinin nüfustan arındırılması gibi olayların yol açtığı biyolojik hasarı, eskisine göre biraz daha iyi anlamaya başlıyoruz. Ama içgörülerimiz, tahminlere dayalı olmaya devam ediyor. Sanırım, söyleyebileceğimiz şudur: Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıplar, yalnızca büyük boyutlarda olmakla kalmıyordu; bu kayıplar, acımasızca seçmeciydi. Benim inancıma gö-

re, oldukça büyük boyutlarda destekleyici toplumbilimsel ve nüfusbilimsel kanıtlara dayanılarak şu savunulabilir: Paschendale ve Somme'daki kesip biçmeler, İngilizlerin ahlaklı ve entelektüel yeteneklerinden oluşan bir kuşağı çekip aldı; Avrupa'nın geleceğinden de en iyilerin çoğunu elemiş oldu. Uzun süren insan kıyımının Fransa üzerindeki etkileri elbette çok derin ama değerlendirilmesi daha zor oldu. Kadroların ve toplulukların baştan sona yok edilmesiyle, Fransız yaşamının sıkı dokunmuş yapısı yolundan çıkarıldı. Bu yaşamın büyük bir kesimi, o zamandan bu yana dengesine ya da esnekliğine bir daha hiç kavuşamadı.

Batı ekininin bunalımları üzerinde, Avrupa'nın merkezindeki totaliter akımların kökenleri, biçimleri ve dünya savaşının yinelenmesi üzerinde düşünürken, 1918'den sonra Avrupa'nın yaşam merkezlerinin hasar görmüş olduğunu aklımızdan çıkaramayız. Belirleyici olan zekâ, sinirsel dayanıklılık, siyasal yetenek birikimleri bütünüyle yok edilmişti. Brecht'te ve Georges Grosz'da, öldürülen çocuklarla ilgili alaysılamalı benzetme buradan gelir, çünkü hiç doğmamış olmak, kendine özgü özel bir anlam taşır. Zihinsel ve bedensel gizilgüçlerden, ölçülemeyecek kadar çok katmanlı yeni melezlerden ve çeşitlemelerden oluşan bir birikim, Batılı insanın ve onun kurumlarının korunmasına, daha da ileri düzeyde evrimleşmesine feda edildi. Daha şimdiden, biyolojik anlamda küçültülmüş bir ekine ya da "ekin sonrası"na bakmaktayız.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yanlış hesaplama ve denetlenemez bir talihsizlik olan şey, ikincisinde yöntem olup çıktı. Soykırım sorununa dönerken, kendi güdülerim açısından, titiz olduğum kadar, elimden geldiğince kuşkucu davranmaya çalışmak zorundayım. Çalışmalarımın büyük bir kesimi, doğrudan ya da dolaylı olarak, Yahudi kıyımının nedensel ve erekbilimsel yönlerini anlamaya, dile getirmeye çalışmakla ilgili oldu. Benim kendi duygularım, burada herkes tarafından anlaşılacak biçimde anıştırılmıştır. Ama şu inanç da anıştırılmıştır: Ekin fikrinin ve idealinin çözümlenmesi, 1936 ile 1945 arasında, Avrupa'da İspanya'nın güneyinden Asya'da Rusya'nın sınırlarına kadar yer aldığı biçimiyle kitle cinayetleri olgusunun eksiksiz olarak anlaşılmasını gerektirir.

Eliot'ın, *Notes towards a Definition of Culture*'de (Ekinin Bir Tanımına Doğru Notlar) bu sorunla yüzleşememesi, aslında buna, garip bir tutumla bir dipnotla lütfen gönderme yapması, çok rahatsız edicidir. Olaydan yalnızca üç yıl sonra, insan davranışlarının sınırlarıyla ilgili duygumuzu başından sonuna kadar kesin olarak değiştiren olguların ve resimlerin dünyaya yayımlanmasından sonra, nasıl oluyor da ekin üzerine bir kitap yazılabiliyor ve hiçbir şey söylenmiyor? Yahudi kıyımı, Hıristiyanlığın doğasını ve Avrupa tarihinde oynadığı rolü sorgulanacak duruma getirmişken, nasıl oluyor da bir Hıristiyanlık düzeni ayrıntılı olarak anlatılabiliyor ve savunulabiliyor? Eliot'ın şiirinde ve düşüncelerinde, Yahudi izleğiyle ilgili olarak uzun süre devam eden belirsizlikler, buna bir açıklama getirmiş oluyor. Oysa, bunun insana verdiği rahatsızlık hiç de azalmıyor.

Gene de, bu izleğe yaklaşırken ben, Eliot'ın sahici uygarlığın dinsel niteliği üzerinde ısrarla durmasını ve onun "her bir terim doğru bağlamda ele alındığında ekini ve dini aynı şeyin farklı yönleri olarak görmesi"ni büyük ölçüde ikna edici buluyorum. Yahudi kıyımının, dinin ruhbilimi çerçevesine oturtulması gerektiği, bu çerçevenin anlaşılmasının da ekin tartışması açısından can alıcı önem taşıdığı, karşı çıkılamayacak bir şey olarak görünüyor bana.

Bu bir azınlık görüşüdür. Anlaşılabilecek biçimde, bu çılgın boyutlardaki malzemeyi aklın kavrayabileceği ve katlanabileceği duruma getirme çabasıyla toplumbilimciler, ekonomistler ve siyasetbilimciler, konuyu akılcı, dünyevi bir ızgaranın içine yerleştirmek için uğraş verdiler. Nazilere özgü ırkçılık kuramlarının fırsatçı kaynaklarını araştırdılar: görünüşte yukarıdan bakan, zenginleşmekte olan bir azınlığa karşı gelişen uzun süreli bir *petit-bourgeois** hıncı. Çok yerinde olarak, enflasyonla birlikte gelen çöküntüyle Yahudiliğin tarihsel bağları ve para piyasası arasındaki ruhbilimsel, simgesel bağlantılara işaret ettiler. Laikleşmiş Yahudilerin Musevi olmayan toplulukla, tam olmayan, belki aşırı bir çabuklukla kaynaşmaları üzerinde derinlikli incelemeler yapılmıştır; bu kaynaş-

* Küçük burjuva. (ç. n.)

ma, modern Avrupa'nın entelektüel dehasının büyük bir kesimini üretmiş ama aynı zamanda Almanya'da karmaşık bir sevgi-nefret ilişkisi kılığına bürünmüştür. Toplum tarihçileri, Dreyfus olayıyla "nihai çözüm" arasında, giderek artmakta olan isteri belirtilerinin ne kadar çok olduğunu göstermişlerdir. Çeşitli zehirler bile bile ortalığa saçılmıştır. Nazilerin Yahudi karşıtlığının ve Stalinci Yahudi karşıtlığının arkasında, ölüm getirici olsa da, sonuçta şu akılcı güdünün bulunduğu inandırıcı bir biçimde ileri sürülmüştür: mirası ve hissediş tarzıyla kendisini karşı çıkılacak doğal bir çevre durumuna getiren bir azınlıktan kurtulma girişimi.

Bu irdeleme çizgilerinden her biri önemlidir. Bir arada ele alındıklarında bu çizgiler, vazgeçilmez bir tarihsel ve toplumbilimsel içgörü dosyası oluşturur. Oysa bu olgu, tutarlı bir görüş içinde toparlanabildiği kadarıyla, çok daha derinlerde yatar. Şimdiye kadar ileri sürülmüş hiçbir tarihsel ya da toplumsal-ruhbilimsel model, kalabalıkların davranışlarıyla, tek tek önderlerin ve katillerin ruhsal hastalıklarıyla ilgili hiçbir ruh hastalıkları bilimi, planlanmış isteriyle ilgili hiçbir tanı, bu sorunun göze çarpan bazı özelliklerini açıklayamaz. Bunların arasında, Avrupa'daki nüfusun çok büyük bir çoğunluğunun etkin –"etkin", çünkü "işbirliği içinde, toplu olarak bilmezlikten gelen"– aldırmazlığı vardır. Bunların arasında, ekonomik savaşın son aşamalarında bile, Nasyonal Sosyalist rejimin, açıkça görülen bir yol olarak üretim için ve finansal amaçlar yönünde Yahudileri sömürmektense bilerek tasfiye etmeye karar vermesi vardır. Belki en anlaşılamaz olanı da hiç Yahudi bulunmayan ya da yalnızca bir avuç Yahudinin sağ kaldığı yerlerde (örneğin bugün Doğu Avrupa'da) çok bulaşıcı bir Yahudi karşıtlığının ısrarla sürmesidir. Doğru dinbilimsel anlamında bu gizem, ortada bir nesne yokken o nesneden nefret etmenin gizemidir.

Kanımca, biz burada modern toplum tarihinde rastlanan canavarca bir kazayla uğraşmıyoruz. Yahudi soykırımı, salt bireysel sapkınlığın ya da bir ulus-devletin nevrozunun sonucunda ortaya çıkmış değildi. Aslında, yetkin gözlemciler, bu kanserin ilk önce ve en öldürücü biçimde Fransa'da yayılmasını bekliyorlardı. Burada, başka kıyım vakalarına, Çingenelerin, daha önce de Ermenilerin kat-le-

dilmelerine gerçekten benzeyen bir şeyi düşünmüyoruz –ve bu, çoğu zaman yanlış anlaşılıyor. Teknikte ve nefretin dile getirilişinde koşutluklar var. Ama bu koşutluklar varlıkbilimsel düzeyde, düşünsel niyet düzeyinde değil. Bu niyet bizi alır, Batı ekininin dokusundaki bazı dengesizliklerin, içgüdüsel yaşamla dinsel yaşam arasındaki ilişkilerde bazı değişikliklerin özüne götürür. Hitler'in "Vicdan bir Yahudi icadıdır" yolundaki alaylı sözü buna bir ipucu oluşturur.

Tektanrıcılığın "icat"ından söz etmek, sözcükleri en gevşek anlamıyla kullanmak demektir. Kadeş vahasında çoktanrıcılıktan Museviliğe özgü tek Tanrı kavramına geçişe eşlik eden zihinsel düşünce yapısı, toplumsal biçimler, dilsel töreler belki anımsamanın ötesinde kalır. Kısıtlamalar altında, sık sık yaşanan isyanların ortasında sınırları yeniden çizilmiş bir dünyaya geçen, erkeklerin ve kadınların zihinlerine, derilerinin altına herhalde yordamlama yoluyla sızamayız. Bu olayın çok büyük boyutlu olduğu, gerçek zamanda yer almış olduğu kesindir; titreşimleri de bugün hâlâ sürmektedir. Ama tapınmanın eski zamanlara özgü o somutlaştırılış biçimlerini, çok çeşitli cancılıkların (animizm) o eski, doğal tepkilerinin nasıl değiştirilmiş olduğunu bilebilmemizin hiçbir yolu yoktur. Işık, en uzaktaki ufuktan bize doğru kıvrımlar çizerek gelir. Yeniden yakalayarak zihnimize elimizden geldiğince çıplak bir biçimde sokmamız gereken şey, tektanrıcılık düşüncesinin eşsizliği, beyni bombardıman eden garipliğidir. Din tarihçileri bize, Musevi Tanrısı kavramının ortaya çıkışının, insan deneyimlerinde eşi bulunmayan bir olgu olduğunu, bununla gerçekten karşılaştırılabilecek bir kavramın başka hiçbir yerde ya da zamanda kendini göstermediğini söylüyorlar. Museviliğe özgü vahyin birdenbire ortaya çıkışı, Sina'daki amentünün son amentü oluşu, insan ruhunu en eski kökenlerinden kopardı. Kopan şey de, koptuğu yere bir daha gerçekten yeniden kaynaştırılamadı.

Bunun zihinden yaptığı talepler, Tanrı'nın adı gibi ağza alınamaz taleplerdir. Beyinden ve vicdandan, en yüksek düzeydeki matematik işlemlerinden daha saf, sıradan sağduyu için daha ulaşılmaz olan bir inanca bağlılık ve sevgi göstermesi istenir. Tevrat'ın Tanrısı, yalnızca O'nu temsil edecek imgelerin yapılmasını yasak-

lamakla kalmaz. O, imgelerin hayalde canlandırılmasına da izin vermez. O'na atfedilen özellikler, Schoenberg'in *Moses und Aron*'da (Musa ve Aron) özlü olarak dile getirdiği gibi şunlardır:

Unvorstellbar, weil unsichtbar;
weil unüberblickbar;
weil unendlich;
weil ewig;
weil allgegenwärtig;
*weil allmächtig.**

İnsan ruhuna, imgeye doğru, benzetmeli varlığa doğru zorlayıcı, organik olarak belirlenmiş yantutuculuğuyla bundan daha şiddetli bir talep dayatılmış değildir. Kaç insan varlığı, kavranamaz, her yerde her zaman hazır ve nazır olan bir varlığı kendi içlerinde barındırabilmiştir, barındırabilir? Ta başından beri, Museviliğin Tanrısı çok az sayıda birkaç kişi dışında herkes için, tutkuyla çağrıldığı zaman bile ölçülemez bir yokluk ya da şiirsel, imgesel yaklaştırmaların doğal alanına yönelen bir eğretileme olagelmiştir. Oysa bu –uçsuz bucaksız, acımasız– talep yoluyla zorlayarak alma tutumu, eski gücünü korumaktadır. Bu zorlayıcı talep, insan bilincini sürekli döver; ondan kendisini aşmasını, kör edecek durulukta bir anlayışın aydınlığına ulaşmasını ister. Burada kabalığa, daha da önemlisi, kendini suçlamaya geri döneriz. Çünkü ideal hâlâ orada durmaktadır; çünkü Blake'in, vahiy yoluyla gelenin zorbalığını o özlü anlatışıyla, bu ışık beyin üzerinde basınç uygular. Çoktanrıcılıkta, der Nietzsche, yatar insan ruhunun özgürlüğü, yaratıcı çokyönlülüğü. İnsanların başka tanrıların karşısına koyamayacağı, bu nedenle de kendi amaçları için açık yerler kazanamayacağı tek bir Tanrı öğretisi, "insan hatalarının en korkuncu"dur ("*die ungeheuerlichste aller menschlichen Verirrungen*").

---

* *Düşünülemezdir, çünkü görülemezdir; / çünkü ölçülemezdir; / çünkü sonsuza kadar kalıcıdır; / çünkü ebedidir; / çünkü her yerdedir; / çünkü tüm güçlüdür.*

Son zamanlarında yazdığı *Der Mann Moses und die monotheistische Religon*'da (Musa ve Tektanrıcılık) Freud, bu "hata"yı bir Mısır prensi olan ve Ikhnaton'un dağıtılan evini önceden gören kişiye atfetmişti. Pek çok kişi, bu prensin o yüce utkunun ağırlığını kendi halkının üstünden niçin kaldırma peşinde koştuğunu merak etmiştir. Freud'un kendisi de, bu güdünün farkında değilmiş gibi görünüyor. Umarım bu güdü, benim burada ileri sürdüğüm savda ortaya çıkacaktır.

Tarihsel açıdan bakıldığında, mutlak tektanrıcılığın gerektirdiklerinin hiçbir biçimde altından kalkılamaz olduğu açığa çıktı. Eski Ahit, isyanın, elle dokunulabilen ama imgeleme sığmayan eski tanrılara gelip geçici, gene de yinelenip duran dönüşlerin bir kaydıdır. Aziz Paulus'un Hıristiyanlığı buna yararlı bir çözüm getirdi. Tektanrıcılığın dilinden ve merkezileştirilmiş ayırt edici simgesel çizgilerinden bir şeyleri korurken, ruhun çoğulcu, resimsel gereksinmelerine de yer açtı. Kutsal Üçlü'ye dayanan yönlerinde olsun, azizlik ya da meleklik taşıyan kişilerin sayılarını çoğaltmakta olsun, Tanrı Baba'ya, İsa'ya, Meryem'e çok canlı bir maddesel gerçeklik kazandırmakta olsun, ender birkaç istisna dışında Hıristiyan kiliseleri, tektanrıcı ideallerle çoktanrıcı uygulamaların melezi olagelmiştir. Onların esnekliğini ve birleştirici gücünü de bu oluşturmuştur. *Decalogue*'un* tek, hayal edilemez –daha güçlü söylenecek olursa "düşünülemez"– olan Tanrısı'nın, kiliselerin üç katlı, bütünüyle görselleştirilmiş Tanrı tapınağıyla hiçbir ilişkisi yoktur.

Oysa, çöl havası kadar boş olan bu Tanrı rahat durmayacaktı. O'nun ültimatomunun anısı, O'nun Yokluğu'nun varlığı, Batılı insanı rahatsız edip durmuştur. 19. yüzyıl bu büyük hayaleti huzur içinde bir yere yatırdığını sanıyordu. Dizgesel metin, Nietzsche'nin *La Gaia Scienza*'sındaki (Şen Bilim) deli adamın monoloğudur. Buradaki sözcükler o denli etkileyici, günümüzde insanın yüreğine öylesine yakındır ki onları burada eksiksiz olarak, özgün dilinde alıntılamak istiyorum:

---

* On Emir; Evâmir-i Aşere. (ç. n.)

*Wohin ist Gott? rief er, ich will es euch sagen! Wir haben ihn getötet-ihr und ich! Wir alle sind seine Mörder! Aber wie haben wir dies gemacht? Wie vermochten wir das Meer auszutrinken? Wer gab uns den Schwamm, urn den ganzen Horizont wegzuwischen? Was taten wir, als wir these Erde von ihrer Sonne losketteten? Wohin bewegt sie sich nun? Wohin bewegen wir uns? Fort von allen Sonnen? Stilrzen wir nicht fortwahrend? Und rilckwirts, seitwirts, vorwdrts nach allen Seiten? Gibt es noch ein Oben und ein Unten? Irren wir nicht wie durch ein unendliches Nichts? Haucht uns nicht der leere Raum an? Ist es nicht kilter geworden? Kommt nicht immerfort die Nacht und mehr Nacht? Müssen nicht Laternen am Vormittage angeziIndet werden? Hören wir noch nichts von dem Urm der Totengriber, welche Gott begraben? Riechen wir noch nichts von der göttlichen Verwesung?-auch Götter verwesen! Gott ist tot! Gott bleibt tot! Und wir haben ihn getötet! Wie trösten wir uns, die Mbrder aller Mbrder? Das Heiligste und Michtigste, was die Welt bisher besass, es ist unter unseren Mesern verblutet-wer wischt dies Blut von uns ab?**

Oysa bu edim yeterli olmadı. "Tanrı'nın katledilmesi"ni, ancak Nietzsche'nin dehasını ve kırılganlığını taşıyan bir ruhbilimci kendi deneyimlerinde doğrudan yaşayabilir, bunun özgürleştirici so-

---

* *"Tanrı nereye gitti?" diye bağırdı. "Ben size söyleyeceğim! Onu biz öldürdük –siz ve ben! Hepimiz onun katilleriyiz! Ama biz bunu nasıl yaptık? Denizi içerek kurutmanın araçlarını nasıl ele geçirdik? Bütün ufku silip yok edecek süngeri kim verdi bize? Bu yeryüzünü güneşinden koparıp alırken ne yapmaya çalışıyorduk? Yeryüzü şimdi nereye doğru gidiyor? Biz nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden uzağa mı? Sürekli olarak düşüyor muyuz? Arkaya, yana, ileri doğru, bütün yönlerde? Yukarısı ve aşağısı diye bir yer var mı hâlâ? Sonu gelmez bir boşluğun içinde, yitik bir halde dolaşıp durmuyor muyuz? Boş uzam soluğunu göndermiyor mu bize doğru? Daha da fazla soğumamış mı? Sürekli olarak gece inmiyor mu, daha çok gece yok mu? Sabahları fenerleri yakmamız gerekli olmuyor mu? Tanrı'yı gömmekte olan mezar kazıcıların gürültüsünden hiçbir şey işitmiyor muyuz? Kutsal çürümenin hiç kokusu gelmiyor mu –tanrılar da çürür! Tanrı öldü! Tanrı ölmüş olarak kalır! Ve onu biz öldürdük! Kendimizi nasıl teselli edeceğiz, katillerin katili olan bizleri? Dünyanın şimdiye kadar sahip olduğu kutsallarının kutsalı ve yücelerin en yücesi, bizim bıçaklarımızın altında kanaya kanaya öldü –üzerimizdeki bu kanı kim temizleyecek?"*

nucunu kendi sinir uçlarında hissedebilirdi. El altında daha kolay bir öç alma yolu, yüzyıllar süren *mauvaise foi*'yı,* o ulaşılamaz tek Tanrı idealine karşı duyulan bilinçaltı ama acı verici pişmanlığı gidermenin daha kolay bir yolu vardı. Batı ekini, Yahudileri öldürmekle Tanrı'yı "icat edenler"in, ne kadar mükemmellikten uzak, ne kadar aceleci de olsa O'nun katlanılamaz Yokluğu'nu açıklamış olanların kökünü kazıyacaktı. Yahudi kıyımı bir tepkedir; doğal duyumsal bilincin, içgüdüsel çoktanrıcı ve cancı gereksinmelerin uzun süre bastırılmış olması nedeniyle daha da tamamlanmış olarak kalan bir tepkesidir. Bu kıyım, hem Sina'dan daha eski, hem de Nietzsche'den daha yeni olan bir dünya adına konuşur. Nazi yönetiminin ilk yıllarında Freud, Tanrı'nın "icat edilmesi"nin sorumluluğunu Mısır'a kaydırmaya çalışırken, belki de tam bilincinde olmadan, umarsızca yatıştırıcı, özverili bir adım atıyordu. Yahudi halkının elinden paratoneri zorla, koparark alrmaya çalışıyordu. Ama bunun için çok geç olmuştu. Tanrı'nın yaptığı seçimin –iyi ama, kim kimi seçiyordu?– bıraktığı cüzam lekesi, onların üzerinde aşırı göze batar durumdaydı.

Oysa bu kışkırtma, metafizik olmaktan çok öte bir şeydi. Aklın "yüce bir kurmacası"ndan da fazlası, inatçı bir insanlığın üstüne savruluyordu. Peygamberlere özgü dille öylesine yakından bağlantılı olan *Books of the Prophets* (Peygamberlerin Kitapları), *Sermon on the Mount* (Dağda Vaaz) ve İsa'nın kıssadan hisseleri, ahlaksal açıdan eşi bulunmaz bir talep edimi oluşturur. Bunlar bu kadar aşina sözcükler olduğundan, gene de hemen kullanılamayacak kadar büyük sözler olduğundan bizler, içlerindeki çağrının aşırılığını unutma ya da yalnızca töreselleştirme eğilimindeyizdir. Bir kurban gibi, kendini inkâr etme anlamında yaşamını veren kişi, kavuşacaktır yaşama ancak. Krallık çıplak olanlar içindir; her türlü mal mülkten, her türlü koruyucu bencillikten kendilerini isteyerek kurtarmış olanlar içindir. Ortalardaki yerlerde kurtuluş diye bir şey yoktur. Peygamberlerin ve İsa'nın gerçek havarileri için en üst düzeyde ahlaksal bağlanma, ortaklaşa alınan bir soluk gibidir. İnsan

* Kötü, sahte inanç. (ç. n.)

olmak için insanın kendisini yenilemesi gerekir; bunu yaparken de insan, ben'inin ilkel arzularını, zayıflıklarını ve taleplerini öldürmelidir. İncil-i Şerif'in o özgecil buyruğuna uymaya başlamış sayılan kişi, ancak Pascal'la birlikte *"le moi est haissable"** diyebilen kişidir.

Bu buyruk, Batı tarihinin akışı içinde sayısız kez, dile getirilmişti. Bu, Hıristiyan ahlakının, Hıristiyanlığa özgü doğru yaşama öğretisinin temel maddesidir. Bu buyruğa yeterli ölçüde uymayı kaç kişi umut edebilirdi? Bu çileci sevgi, merhamet, kendi özünü bastırma reçeteleri, kaç insan için ömrü boyunca yalnızca pazar günleri takılan bir etiketin ötesine geçmişti? Dünyevi varoluşla eskatologyaya özgü talep arasındaki derin çatlakların üstü, gündelik yaşamı haklı gösteren özürlerle, o savurgan pişmanlık ekonomisiyle ve "yeni bir başlangıç"la sıvandı. Ama çatlaklar bir türlü kapanmıyordu. Bu çatlaklar, bireylerin (Pascal'ın, Kierkegaard'ın, Dostoyevski'nin) vicdanlarında büyük patlamalarla açılıyordu. Hıristiyanlığa özgü tapınma biçimlerinde ortaya çıktıkları her yerde basit varlıklarıyla bu fantastik ahlaksal talepler, dünyevi değerlerle alay ediyor, onların altını oyuyordu. Aklın karşısına anarşik sevgiyi, tarihin karşısına da zamanın sonunu koyuyordu.

Bu bitip tükenmez diyalektiğin getirdiği sonuç, Batı ekininin ekseninde derin bir denge eksikliği, bilinçaltında aşındırıcı bir basınç oldu. Soyut tektanrıcılıkta olduğu gibi insanlar, bir kez daha, bütün doğal kavrayışların dışında, ideallerin, davranış kurallarının kendilerine zorla dayatıldığını gördüler. Sonra gene, mükemmelliğe yapılan bu çağrı talepleri, bireysel yaşamların, toplumsal dizgelerin üstünde ağırlık oluşturmaya devam etti; oysa bu talepler bu gibi yerlerde dürüstlükle yerine getirilemezdi.

İvedilik taşıyan ütopyayla Batı'ya özgü yaşamın ortak nabzı arasındaki üçüncü karşılaşma, kurtarıcı sosyalizmin ortaya çıkmasıyla kendini gösterir. Tanrıtanımaz olduğunu ilan ettiği yerde bile Marx'ın, Troçki'nin ve Ernst Bloch'un sosyalizmi, köklerini doğrudan doğruya kurtarıcı eskatologyadan alır. Sosyalizmin, burjuva

---

* "Ben, iğrençtir; ben, nefretliktir." (ç. n.)

Gomorra'yı yıkma ve insan için yepyeni, tertemiz bir kent yaratma görüşünden daha dindarca, peygamberlerdeki o adalete, o kendinden geçirici isteğe daha yakın düşen başka hiçbir şey yoktur. Marx'ın 1844 elyazmalarının dili bile, kurtarıcının verdiği sözlerin geleneğine iyice batmış durumdadır. Bu elyazmalarının şaşırtıcı bir kesiminde Marx, İşaya'nın ve ilkel Hıristiyanlığın görüşünü açımlıyor gibidir: "*İnsan*'ın *insan* olduğunu ve dünyayla ilişkisinin insanca bir ilişki olduğunu varsayın: O zaman sevgi verip sevgi, güven verip güven alabilirsiniz." İnsanın sömürülmesi bütünüyle ortadan kaldırıldığı zaman, yorgun yeryüzünün üstündeki kir kazınıp temizlenecek, dünya bir kez daha bahçeye dönüşecektir. Sosyalizmin düşü ve mutluluk pazarlığı budur. Bunun uğrunda kuşaklar ölmüştür. Bunun adına, sahtekârlık ve baskı yeryüzünün büyük bir kesimine yayılmıştır. Ama bu düş, mıknatıslı çekiciliğini korumaktadır. Bu düş, insana kârı ve bencilliği yadsıması, kişisel varlığını topluluğun varlığı içinde eritmesi için bağırarak çağrıda bulunur. İnsandan, tarihin kararmış surlarını yıkmasını, ucuz hesaplara dayanan gereksinmelerin gölgesinden fırlayıp çıkarak kendini kurtarmasını talep eder. Bu düşe karşı direnenler yalnızca deliler ve toplumun düşmanları olmakla kalmazlar; kendi insanlıklarında bulunan ışığın bir kesimini de karartırlar. Ütopyanın tanrısı kıskanç bir tanrıdır.

Sina'da tektanrıcılık, ilkel Hıristiyanlık, kurtarıcı sosyalizm: Bunlar, Batı ekininde Ibsen'in "ideal olanın talepleri" olarak adlandırdığı şeyle birlikte sunulan üç yüce karar anıdır. Batı'ya özgü bilincin, içlerinden geçerken aşkınlık şantajını yaşamaya zorlandığı, birbiriyle derinden bağlantılı üç aşamadır. "Kendini aş. Arı soyutlamaya erişmek için zihnin mat engellerinin ötesine geç. Yeniden kazanmak üzere yaşamını yitir. Mülkten, rütbeden, dünyevi rahatlıktan vazgeç. Komşunu kendini sevdiğin kadar sev –hayır, onu çok daha fazla sev, çünkü kendini sevmek günahtır. Her türlü özveride bulun, her türlü aşağılanmaya, hatta kendini inkâr etmeye bile katlan ki adalet ağır basabilsin." Mükemmellik şantajı yaygın, içgüdüsel davranışların karışık, sıradan, bencil dokusunu durmadan aşındırdı durdu. İçkulakta duyulan tiz bir çınlama gibi. İn-

sanlar ne azizdirler, ne de çilecidirler; hayal ettikleri şeyler kabadır; gelecek duyguları bir sonraki kilometre taşından oluşur. Oysa bu idealin ısrarlı etkisi korkunç, düşüncesizce bir güçle sürüp gitti.

Bu ideal, aynı tarihsel merkezden üç kez seslendi. (Bazı siyaset bilimciler, kurtarıcı sosyalizmin ve komünizmin ideolojik gelişmesinde Yahudilerin oranını kabaca yüzde 80 olarak belirliyorlar.) Musevilik, üç kez mükemmellik çağrısında bulundu ve bu çağrıyı, Batı'ya özgü gündelik yaşama, bu yaşamın geçerliliğine dayatma peşinde koştu. Toplumsal bilinçaltında derin bir nefret, ölümcüllük taşıyan içerlemeler birikti. Bu düzenek basit ama ezelidir. *Biz en çok önümüze bir amaç, bir ideal, görüşe dayanan bir söz verme hedefi koyanlardan nefret ederiz; kaslarımızı zorlayarak sonuna kadar gersek bile o hedefe ulaşamayız; o hedef, yorgun parmaklarımızın ulaşabileceği yerden tekrar tekrar kayarak uzaklaşır –gene de hedef, üstelik bu can alıcı önemdedir, çok derinden arzulanan bir şey olmayı sürdürür; onu reddedemeyiz çünkü onun yüce değerini tam olarak kabul etmişizdir.* Sabır tüketici "garipliği"yle, mutlakla yapmış olduğu sözleşmenin bir parçası olarak acı çekmeyi kabul edişiyle Yahudi, sanki Batı tarihinin "vicdan azabı" durumuna gelmiştir. Tinsel ve ahlaksal mükemmelliğin terk ediliş biçimleri, yerleşik, sıradan bir dindarlığın ikiyüzlülükleri, umut kırıklığına uğramış, gizil olarak öç alıcı bir Tanrı'nın Yoklukları Yahudi'nin içinde diri ve gözle görülebilir durumda tutulmuştur.

Hıristiyanlık ve Avrupa uygarlığı, Yahudi'ye karşı çıktıkları zaman, besledikleri en iyi umutların somutlaştırılmasına –bu, kararsız ve kendinin farkında olmayan bir somutlaştırma da olsa– karşı çıkmış oldular. Kafka'nın o açıksözlü, alçakgönüllü, "bir Yahudi'yi yıkan, insanoğlunu (*den Menschen*) yıkmış demektir" deyişiyle anlatmak istediği, buna benzer bir şeydir. Yahudi kıyımında hem çılgınca bir cezalandırma, görünün dayanılmaz baskılarına karşı bir tepki boşalımı, hem de büyük ölçüde bir kendini sakatlama vardır. Modern Avrupa'nın laiklikten yana, materyalist, savaşkan topluluğu, kendisinden, kendi mirasından, bu idealin artık arkaik olmuş, gülünç derecede zamanını doldurmuş ama her nasılsa hâlâ söndürülemez olan taşıyıcılarını koparıp alma peşinde koşu-

yordu. Nazilerin dilindeki "mikrop" ve "sağaltma" deyişlerinde, ahlakın bulaşıcı nitelikte olduğu sert bir içgörüyle yakalanmış durumdadır. Anımsatıcı olanı, iddiada bulunan etkeni öldürürsen, uzun süreli borçtan da kurtulmuş olursun.

1936-1945 döneminde Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde yer alan soykırım (Sovyetler'deki Yahudi karşıtlığı, gerçekliğin başarısız olmuş ütopyaya karşı hissettiği nefretin belki de en çelişkili dışavurumudur), siyasal bir taktik, alt orta sınıf mutsuzluğunun patlaması ya da inişe geçmiş kapitalizmin ürünü olmanın çok ötesinde bir şeydi. Bu, hiç de yalnızca dünyevi, toplumsal-ekonomik bir olgu değildi. Batı uygarlığının içinde bulunan, intihar niteliğinde bir itkiyi eyleme geçirmiş oldu. Bu, geleceğe düzen verme yolunda girişilmiş bir çabaydı –daha kesin bir söyleyişle tarihi, gelişmemiş insanın doğal vahşilikleri, zihinsel uyuşukluğu ve maddeci içgüdüleriyle uyuşturma girişimiydi. Dinbilimsel eğretilemeler kullanacak olursak –üstelik, ekin üzerine bir denemede bu eğretilemeler için özür dilemeye hiç de gerek yoktur– Yahudi kıyımının, ikinci bir Cennet'ten Kovulma'yı belirlediği söylenebilir. Biz bu kıyımı, Bahçe'den gönüllü bir çıkış ve arkada bıraktığımız Bahçe'yi yakmak için programlanmış bir girişim olarak da yorumlayabiliriz. Bunu anımsamamız, barbarlığın sağlığını sakatlayıcı düşlerle ya da pişmanlıklarla bozmaya devam etmesin yeter.

Tanrı'yı öldürme yolundaki o beceriksiz girişimle ve O'nu "icat edenler"i öldürme yolunda neredeyse başarılı olmuş çabayla birlikte uygarlık, tam da Nietzsche'nin önceden söylediği gibi, "geceye ve daha karanlık gece"ye girmiş oldu.

1760'lı yılların ortasına gelindiğinde, *affaire Calas*'tan* sonra, Voltaire ve onun bilgili çağcılları şu güvenli inançlarını dile getirdiler: Vatandaşlara ya da düşmanlara uygulanan işkenceler ve başka türden hayvanca davranışlar, uygarlaşmış toplumdan sonsuza dek çıkarılıp atılıyordu. Kara Ölüm ve cadıların yakılması gibi ilkel ve akılcılık öncesi çağlardan kalan bu gibi karanlık atavizmler, ilkellikler, Avrupa aydınlanmasının içine girdiği yeni havadan son-

* Calas davası (ç.n.)

ra yaşamayacaktı. Bunun anahtarı da laikleşmeydi. *Philosophes*,* işkencenin ve insan topluluklarını yok etmenin doğrudan doğruya dinsel bağnazlıktan kaynaklandığını savunuyorlardı. Kilise ve devlet, bireylerin ya da toplumların baştan sona lanetlenmiş olduklarını ilan etmekle, onların inançlarını salgın hastalıklara benzeyen sapkınlıklar olarak ele almakla, çoğu zaman çaresizlik içinde olan insanların üzerine köktendinciliği ve vahşiliği salıvermişti. Voltaire'in dediğine göre, dinsel inançların gücünü yitirmeye başlamasıyla, kötülüğün ya da sahteliğin vücut bulmuş biçimi olduğundan dolayı başka bir insanı yok etme itkisinde de, insana özgü nefretlerde de, bununla birlikte giden bir azalma olacaktı. Kayıtsızlık, hoşgörüye yol açacaktı.

Bugün, tam iki yüzyıl sonra kendimizi, siyasal amaçlı işkencenin yöntemli olarak kullanılmasının yaygınlaştığı bir ekinin içinde buluyoruz. Tarihte, milyonlarca erkeğin, kadının ve çocuğun küle dönüştürüldüğü bir evreden hemen sonra geliyoruz. Günümüzde, yeryüzünün farklı farklı kesimlerinde topluluklar gene yakılarak kül ediliyor, işkence görüyor, sınır dışı ediliyor. Şu anda, bireylere ve insan gruplarına, aşağılamanın ve acı çektirmenin yöntemli olarak uygulanmadığı bir yer neredeyse yok. Tek bir kişiye yasal işkence uygulanması üzerine bütün Avrupa'yı neden ayağa kaldırdığı sorulduğu zaman, 1702 Martı'nda Voltaire, *"c'est que je suis homme"*** diye yanıt vermişti. Aynı nedenle Voltaire bugün de sürekli ve boşa giden çığlıklar atıyor olurdu.

Durumun böyle olması felaket demektir. İşkencenin ve kitlesel cinayetlerin büyük ölçüde geri gelmiş olması, açlığın ve hapisliklerin siyasal araçlar olarak her yerde kullanılması, ekinde bir bunalım olduğunu göstermekle kalmıyor, çok anlaşılabilir bir biçimde, insanın akılcı düzeninin terk edilmiş olduğunu da gösteriyor. Gaz odalarının, kutuplardaki çalışma kamplarının, napalmın bulunduğu bir çağda, ekinin tanımı üzerinde tartışmak, salt bir aptallık, bir mantıksızlık olabilir pekâlâ. Bu konu, yalnızca ve yal-

---

* Filozoflar (ç.n.)

** "Çünkü ben insanım." (ç. n.)

nızca umudun geçmişte kalmış tarihine ait olabilir. Oysa bizim, bu olumsuz durumu yaşamın doğal bir olgusu, basmakalıp bir görüş olarak anlamamamız gerekiyor. Bu durumun taşıdığı korkunç yeniliğe ya da yenilenmesine keskin bir biçimde odaklanmak zorundayız. Bir rezaletle karşı karşıya olduğumuz duygusunu içimizde o denli diri tutmamız gerekir ki bu, tarihin ve toplumun içindeki konumumuzu her yönüyle etkilesin. Emily Dickinson'ın diyeceği gibi, ruhumuzu korkunç bir şaşma durumu içinde tutmalıyız. Bunu ne kadar vurgulasam azdır. İçinde bulunduğumuz ulusal ve toplumsal çatışmaların hayvansı iklimi Voltaire'e ve Diderot'ya barbarlığa çılgınca bir geri dönüş olarak görünürdü herhalde. 19. yüzyılın en zeki erkeklerine ve kadınlarına, "uygar" Avrupa'da işkencenin ve kitle kıyımının kısa süre sonra yeniden yaygınlaşacağı yolundaki bir ön tahmin, karabasana benzeyen bir şaka gibi gelirdi. Şimdi içinde bulunduğumuz durumun *doğal* denecek hiçbir yanı yoktur. Şu anda sahip olduğumuz "her şey mümkündür" bilgisinin, açıkça görülen hiçbir mantıklı ya da onurlu yanı bulunamaz. Aslında, böyle bir bilgi, duyulan öfkenin eşiğini aşındırır ve aşağı çeker (henüz tam ortaya çıkmamış olan bu olasılığı da, yozlaşmayı da önceden gören yalnızca Kierkegaard olmuştu). Dehşetle tanışmış olmamızın duyuları öldüren o ezici ağırlığı, kökten bir insan yenilgisidir.

Bu yenilgi nasıl ortaya çıktı? Bu, yalnızca çirkin bir konu olmakla kalmıyor, düşünsel açıdan bakıldığında dikenli tuzaklarla dolu olan bir konu.

Tam da Voltaire, adaletin ve insanca iktidar ilişkilerinin gelişmekte olduğuna duyduğu güveni dile getirdiği sırada, bir eşi daha bulunmayan bir ardıl dehşet programı tasarlanmaktaydı. Geçen yirmi yıl içinde felsefeciler, ruhbilimciler ve eleştirmenler tarafından Sade hakkında o kadar çok yapmacıklı saçma şey yazıldı ki –bu türden yazılar da bu hastalığın belirtisidir– insan, bu izleğe dönerken duraksıyor. Sade'ı okumaya çalışan herkes, bu malzemenin manyakça bir tekdüzelikten oluştuğunu bilir; insan kusacak gibi olur. Oysa bu otomatikleşmenin, bu çılgınca yineleme düşkünlüğünün kendine göre bir önemi vardır. Bu, bizi insan kişiliğinin

yepyeni ve kendine özgü bir imgesine, daha doğrusu gölgesine yönlendirir. İnsan bedeninin yöntemli olarak ilk kez sanayileştirilişini, Hogarth'ın bazı detaylarında bulduğumuz gibi Sade'da da buluruz. *Justine*'de ve *Cent-vingt jours*'da (Yüz Yirmi Gün), kurbanlara zorla uygulanan işkenceler, doğal olmayan biçimler, eksiksiz bir mantıkla, insan ilişkilerinde montaj hattı ve parça başına çalışma modelini temsil eder. Her bir organ, her bir sinir yırtılıp parçalanır ya da pistonun, buhar-basınçlı çekicin ve havalı matkabın o aldırmaz, soğuk çılgınlığıyla sırayla bükülüp çarpıtılır. Bedenin her parçası, yalnızca bir parça, yerine "yedekleri" konabilecek bir şey olarak görülür. Sade'cı cinsel saldırıların çoğulcu eşzamanlılığında, fabrika zeminindeki işbölümünün son derece başarılı kılınmış, tam bir *figura*'sını* buluruz. Sade'ın bu zevk üretme saraylarının gerçekte birer laboratuvar olduğu, teni hammadde olarak görme sonucunda her türlü işkencenin ve aşağılamanın kendiliğinden geleceği yolundaki önerileri birbiriyle tutarlıdır.

Böylelikle, 18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılda evrimleştiği biçimiyle kitle üretimiyle, insanı insanlıktan çıkarma yönündeki gidiş arasında –hem Engels'in, hem de Ruskin'in bu konuda hiçbir kuşku duymadıkları gibi– gerçekten de bağlantılar *vardır*. Bitkin düşmüş, insanca duyguları yok edilmiş fabrika işçilerinin sokaklara dökülüşünü seyrederken Engels, "insan altı" itkilerden oluşan bir birikimin giderek artmakta olduğunu anlamıştır. Kuşkusuz, toplama kampının fabrikaya özgü yaşam biçimlerini yeniden ürettiği, "nihai çözüm"ün aslında antrepo ve montaj hattı tekniklerinin insanlara uygulanması olduğu yolunda bir duygu da vardır. Blake'in, Sade'la çağdaş olan "karanlık çarklar" görüşü kesinlikle bir önbilicilik özelliği taşıyordu.

Gene de bu benzetme aşırı basittir. Arada sırada ortaya çıkan akılcı kötü muamele öyküleri bir yana, *Justine*'deki gotik kaleler gibi ölüm kampları da aşırı ölçüde verimsiz ve üretimsizdir. Bu kampların bile bile çıkardığı ürün, atıktır. Hiçbir sanayi süreci böyle çalışamazdı. Bu yeni barbarlık, sanayi devriminin araçsallık-

* Temsil; simge. (ç. n.)

larını benimsemişti. Malzemelerden oluşan teknolojinin can alıcı yönlerini insan koşullarına aktardı. Ama bunun kaynaklarını daha derin bir düzeyde aramak gerekir.

Bu yeni sınai-kentsel ortamda, nüfus yoğunluğundaki çarpıcı artış, bu açıdan bakıldığında geçerli bir neden olabilir. Yaşamlarımızın büyük kesimini kalabalıkların o ürkütücü itiş kakışı içinde geçiriyoruz. Birbiriyle yarışan sayıların yarattığı çok büyük basınçlar artıyor, mekâna ve mahremiyete duyduğumuz gereksinmelerin önünde engel oluşturuyor. Bunun getirdiği sonuç, "temizleme" yönünde çelişkili bir itkidir. Bir yandan, tekörnek bir yaşamın elle tutulur kitlesi, kentin ya da plaj kalabalığının böceklerle doluymuş gibi görünen uçsuz bucaksızlığı, bireyin değerli olduğu duygusunu azaltıyor. Yerine başka bir şey konamayacak olan varlığın gizemini tümüyle söndürüp yok ediyor. Öte yandan, adsızlardan oluşan yutucu bir kitle tarafından tehdit edildiği için de kimliğimiz, yıkıcı kasılmalardan acı çekiyor; ileriye atılıp kendimize yer açma yönünde kör edici bir gereksinme duyuyoruz. Elias Canetti şu akıl karıştırıcı öneride bulunmuştu: Yahudi kıyımının gerçekleştirilmesindeki kolaylık, 1920'li yıllarda paranın değerinin düşmesiyle bağlantılıdır. Büyük sayılara varan insanlar, belli belirsiz bir tehdidin, gerçek olmayan bir anlamın dışında her şeyi kaybettiler. Sıradan insanlar, ekmek ya da otobüs bileti almak için yüz bin, sonra bir milyon, sonra da bir milyar mark gerektiğini gördükten sonra, somut büyüklüğü algılama yetilerini tümüyle kaybettiler. Aynı büyük sayılar, bu gerçekdışılık özelliğini insanların ortadan kaybolmasına ve yok edilmesine de bulaştırdı. Erkeklerin ve kadınların, sınai-kentin oluşturduğu bu arı kovanının boğucu, sıkışık çevresi içinde bir arada var olmaya çok büyük bir zorlukla uyarlanabildiklerini gösteren kanıtlar vardır. Bir yüzyıl boyunca, gürültü düzeylerinde, çalışmanın ve hareketin hızında, yapay ışıklandırmanın yoğunluğunda üst üste yığılarak oluşan artış, patolojik bir sınıra dayanmış, yıkıcılık içgüdülerinin tetiğini çekmiş olabilir.

Şu kesinlikle dikkate değer: Hegel'den Nietzsche'ye ve Freud'a (pek çok bakımdan Nietzsche'nin gerçek izleyicisi olan) kadar geliştiği biçimiyle kişilik kuramı, temelde bir saldırganlık kuramıdır.

Hegel, kimliği başkalarının kimliğine *karşıt* olarak betimler. Varlıkbilimsel olarak gerçekleştirildiğinde, bütünleşmiş benlik bilinci başka birinin tâbi kılınmasını, belki yok edilmesini anıştıracaktır. Her türlü tanıma düşmancadır. Kendi varlığımızı, Melek'in Yakub'a yaptığı gibi, karşılıklı saldırganlığın diyalektiğine göre adlandırırız. İnsan ilişkilerinin çözümlenmesinde, Freud'un o belirleyici 1914 yılında, libidonun narsisist aşırılık olduğu yolundaki açıklamasından daha çarpıcı bir şey yoktur. Sevgi, temelde özsevgidir; libido da içbenliğin sınırlarının ötesine geçmek istemez. Ancak aşırı dolu duruma geldiği zaman –bu da gene, kalabalıklaşmanın görüngübilimidir– içselleştirilmiş bilincin zenginliği, ben'in yapısını parçalamakla tehdit ettiği zamandır ki sevgi, "kendini ben'den koparır, dışındaki şeylere yöneltir". Can alıcı tümce, Freud'da çoğu zaman olduğu gibi acımasız bir sertlik taşır: *"endlich muss man beginnen zu lieben, um nicht krank zu werden."** Oysa tam da sevginin zorlanmayla bulunmuş bir çare olması, libidonun birincil itkisinin bütün gerçeklikleri ben'in içinde sindirme olması nedeniyledir ki insan ilişkilerinin başından sonuna kadar rakip kişiliklerin ezilip un ufak edilmesi yönünde bir dürtü vardır.

Bundan dolayı, 20. yüzyılda ortaya çıkan soykırım tepkelerinde, kıyımın karşı konulamaz ölçeğinde, boğulan ruhun zincirlerinden boşalması, "hava alma" çabası, katlanılamaz ölçüde kalabalıklaşma durumunun yarattığı canlılardan oluşan hapishane duvarlarını yıkma isteği söz konusu olabilir. Kendini mahvetme pahasına bile olsa, ateş fırtınasından sonra kentin boş sessizliği, kitle cinayetlerinden sonra savaş alanının boşluğu, ben'in efendiliğini bağırarak ilan edebileceği özgür bir alan, bir sessizlik için duyduğu o belirsiz ama ilkel gereksinmeyi anlatıyor olabilir.

Oysa değerli olsalar bile bu tahmin etme yolları, kanımca bizi merkeze götürmüyor. Bakmamız gereken şey, Batı ekinindeki dinsel duyguların belirsiz olan o öteki dünyasıdır; doğal dinsel biçimlerin çürümesiyle açığa çıkarılmış olan hastalıklı enerjilerdir.

---

* "İnsan hasta olmamak için, sonunda sevmek zorundadır." (ç. n.)

Ölüm kamplarını inşa edenlerin planlarından ve buralarda kalmış olanların tanıklıklarından biliyoruz ki bu kamplar her yönüyle eksiksiz, tutarlı bir dünya oluşturuyordu. Bu kampların kendilerine özgü bir zaman ölçüsü vardı; bu da acı çekmekti. Katlanılamaz olan şey, bilgiçlik dolu bir titizlikle parçalara ayrılıp dağıtılmıştı. Bu kamplarda uygulanan müstehcenliklere ve aşağılamalara, önceden belirlenmiş ezici alaylardan ve verilen boş sözlerden oluşan törenler eşlik ediyordu. Bu bütünleştirilmiş, tek merkezli kürenin içinde, düzenlenmiş dehşet dereceleri vardı. *L'univers concentrationnaire*'in* dünyevi tarzda hiçbir gerçek karşılığı yoktur. Bunun benzeri, Cehennem'dir. Kamp, 12. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa sanatı ve düşüncesindeki Cehennem imgelerini ve kayıtlarını en ince ayrıntısına kadar somutlaştırarak kapsar. Belsen'deki manyakça dehşet uygulamalarına bir tür "beklenen mantık" katan şey, işte bu türden temsil edilişlerdir. İnsanlık dışı olanın maddeleşmiş gerçeklikleri, Torcello'daki mozaiklerden Bosch'un panellerine kadar, Batı'ya özgü putyazımında sonsuz kez ayrıntılandırılmıştır; 14. yüzyıldaki Cehennem İşkenceleri'nden *Faust*'a kadar bunlar için hazırlık yapılmaktadır. Sözcüğün tam anlamıyla Batı'ya özgü duyarlığın peşini bırakmayan bu cehennem fantezilerinde, hiçbir anlamı olmadan acı çektirmenin, sonu gelmez hayvanca muamelelerinin, nedensiz uygulanan dehşetin teknolojisini buluruz. İmgelem gücü, altı yüzyıl boyunca kamçılarla ve vahşi köpeklerle, fırınlar ve pis kokulu havayla dolu bir yerde, lanetlenmişlerin derilerini yüzmek, onlara acı çektirmek ve onları alaya almakla uğraşmıştır.

Bu kamplarla ilgili literatür çok geniştir. Ama bu literatürün içindeki hiçbir şey, Dante'nin gözlemlerindeki eksiksizliğe erişemez. *Arschloch der Welt*** –Auschwitz ve Treblinka için kullanılan, iğrençlik ölçüsünde yerinde ve alegorik olan bu Almanca deyiş– hakkında hiçbir kişisel deneyimi olmayan biri olarak ben, Dante'nin notlarının pek çoğundan ancak yaklaştırma yoluyla bir

* Toplama kamplarının evreni. (ç. n.)
** Dünyanın kıçındaki delik. (ç. n.)

anlam çıkarabilirim. Ama *Inferno*'nun* 33. kantosundaki "Orada ağlamanın kendisi bile ağlamayı yasaklar"ın anlamını tam olarak kim kavrayabilirse,

Lo pianto stesso li pianger non lascia,
e'l duol che truova in sugli occhi rintoppo,
*si volge in entro a far crescer l'ambascia.***

inanıyorum ki kamp dünyasının varlıkbilimsel biçimini de kavramış olacaktır. 20. yüzyılın toplama ve ölüm kampları, her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, ne gibi bir rejim altında olurlarsa olsunlar, *her yerde hazır ve nazır kılınmış birer Cehennem*'dirler. Cehennem'in yerin altından üstüne aktarılmış örnekleridir onlar. Uzun süreli, bire bir hayal edilmiş şeylerin bilerek eyleme dönüştürülmüş biçimleridir. Başka herhangi bir metne göre daha eksiksiz olarak hayal etmiş olduğundan, Batı düzeni içinde Cehennem'in merkezi önemde olduğunu savunduğundan –bizi alevlere, buz tarlalarına, et çengellerine götüren– *Commedia* sözcüğün tam anlamıyla rehber kitabımız olmaya devam ediyor. Batılı zihinlerde Hıristiyanlığa özgü lanetlenmişlik öğretileriyle işlenip geliştirilen, kuşkudan ve intikamdan oluşan o bin yıllık müstehcenlik bu kamplarda gerçekleştirilmiş oldu.

Voltaire'den iki yüzyıl sonra, üstelik bu öğretilerin hepsinin yok olup resimsel bir biçimselliğe dönüştüğü bir zamanda mı? Asıl soru budur. Etkin inançtan Cennet'in çıkıp gitmesinden sonra, insanın şaşkınlığa ve suskunluğa gömüldüğü üzerine çok şey söylenmiştir. Gökyüzünün yantutmaz boşluğunu ve bunun getirdiği dehşet duygularını biliyoruz. Oysa, Cehennem'in yitirilmesi, belki daha da ağır bir yerinden edilme duygusu yaratmıştır. Cehennem'in başkalaşımdan geçirilerek bir eğretilemeye dönüştürülmesi, Batılı zihinlerde, bulunulan yerin, ruhsal tanımanın koordinatlarında korkunç bir yarık açmış olabilir. Aşina olunan lanetlilerin yok ol-

* Cehennem. (ç. n.)

** *Orada ağlamanın kendisi bile ağlamayı yasaklar, / ve elemler, gözleri gözyaşlarıyla tıkanmış bulduklarından, / ıstırabı daha da artırmak üzere içeriye akarlar.* (ç. n.)

ması, yerini modern totaliter devletin doldurduğu bir girdap yarattı. Cennet'e de, Cehennem'e de sahip olmamak, anlamını yitirmiş bir dünyada, katlanılmayacak bir yoksunluk ve yalnızlık içine düşmek demektir. Bu ikisinin arasından, Cehennem'i yeniden yaratmanın daha kolay olduğu ortaya çıktı. (Cehennem resimleri hep daha detaylı olmuştur.)

Şu andaki barbarlığımızda, tükenmiş bir tanrıbilim, yavaş, tamamlanmamış ölümüyle yedek, taklitçi biçimler üretmiş aşkıncı bir göndermeler bütünü etkilidir. İnanca yazılan bu sonsöz, dinsel inancın içi boş törelere dönüşmesi, *philosophes*'un önceden tahmin ettiklerinden daha tehlikeli bir süreç gibi görünüyor. Çürümenin yapısal katmanları zehirlidir. Cehennem'e gereksinme duyduğumuz için, yeryüzünde onu inşa etmeyi ve ona işlerlik kazandırmayı öğrendik. Goethe'nin Weimar'ından birkaç mil ötede ya da Yunan adalarında. Hiçbir beceri, bundan daha büyük bir kötülüğü içinde barındıramaz. Bu beceriyi edindiğimiz ve kendimize uygulayarak kullandığımız için artık *ekin sonrası*'nda bulunuyoruz. Cehennem'i yerin üzerine yerleştirmekle, Batı uygarlığının o büyük düzenini ve simetrilerini arkamızda bırakmış olduk.

III

BİR EKİN SONRASI İÇİNDE

Önce, onarılamaz olanların, çıkarabileceğimiz kadarıyla bir envanterini oluşturalım. Ruhsal açıdan bakıldığında bu, kolay bir iş değildir. Avrupa'nın bu kadar büyük bir kesiminin fiziksel, ekonomik açıdan yeniden doğuşu olağanüstü olmuştur. Pek çok kent, yıkımdan önceki durumuna göre daha güzel bir görünüme bürünmüş ve kalabalıklaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın, gerçek doğa görünümü üzerinde bıraktığı izler, parçalanmış yaylalar, delik deşik olmuş tarlalar, 1940-1945'in arkasında bıraktıklarına göre daha fazladır. Bugün insan, Batı Avrupa'nın büyük bir kesiminde, hatta Sovyetler Birliği'nde yolculuk yapabilir; gene de, İkinci Dünya Savaşı'nın olgularını yerleştirebileceği ya da 1945'in kül tepelerinin bulunduğu, belleğinde kalmış yerleri tam olarak belirleyemez. Her şeyi silip yok etme ve yenileştirme yönünde şiddetli bir içgüdü, yaratıcı bir bellek yitimi ağır basmış gibidir. Yakın geçmişin grafik varlığı içinde, yeniden zenginleşmek şöyle dursun, sağ kalmak bile utandırıcıydı. Aslında, sık sık olmak üzere, bütünüyle modern sanayi fabrikalarının kurulmasını olanaklı kılan, yıkımın topyekûn olmasıydı. Alman ekonomik mucizesi, çelişkili olsa da Reich'taki yıkımın boyutlarıyla tamı tamına orantılı olmuştur.

Gene de, çağdaş Avrupa'nın makineleşmiş, çoğu zaman da mikroplardan arındırılmış doğa görünümü, yanılsamalı olabilir. Yeni bina cepheleri, arkalarındaki mekânların da olabileceği gibi

kalabalık, ekonomik açıdan dinamik olsalar da, garip bir boşluktan söz ediyor gibidirler. Bunun sınanmasında kullanılacak örnek, restore edilmiş kent merkezlerinde bulunur, *Altstädtte*,* kocaman kentler, taşları sayılarak, sardunya saksıları eski yerlerine konarak büyük zorluklar ve yüksek bedellerle yeniden inşa edilmiştir. Fotoğraf olarak bakıldığında, aradaki farkı bilebilmenin hiçbir yolu yoktur; çıkmalar üzerindeki yeşillik, eskisine göre daha zengindir. Oysa burada, gözden kaçırılmayacak ölçüde büyük bir terslik vardır. Dresden'e ya da Varşova'ya gidin, Verona'da eşsiz bir biçimde yeniden toparlanmış alanlardan birinde durun, bunu hissedersiniz. Yenilenmenin mükemmelliğinde, üstüne cila çekilmiş bir derinlik vardır. Sanki kornişlerdeki ışık yeniden yerine konmamış, sanki hava temiz değilmiş de hâlâ bir yangın kokusu taşıyormuş gibidir. Bu izlenimin hiçbir gizemli yanı yoktur; neredeyse acı verici ölçüde, gerçekle tam bir çakışma içindedir. Belki de çok eski olan bir şeyin iç tutarlılığı zamanla uyum içindedir; doğal varoluşlarını yaşamış olan bir sokağın, bir çatı çizgisinin perspektifi belki kopyalanabilir ama yeniden yaratılamaz (yeniden üretim, ideal olarak özgününden ayrılamayacak olduğu zaman bile canlı biçim değildir). Ne kadar güzel görünüşlü olsa da Varşova'daki Eski Kent, kurulmuş bir tiyatro sahnesidir; içinden yürüyerek geçerken canlılar, hiçbir etkin titreşim yaratmaz. Geriye getirilemez olanlarla –bunlar hâlâ çevremizde bulunsalar bile– içinde yaşamın basıncını taşıyanlar arasındaki ayrımı belirlemeye çalışırken aklımdan çıkmayan şey, tam da restore edilmiş bu evlerin ön cephelerinin, ayarlanarak oluşturulmuş ışıklar ve gölgelerin oluşturduğu imgedir.

Bunun genetik yönünü dışarıda bırakmak zorundayım; bu dışta bırakma, çok ciddi boyutlarda hasar verici olabilir. Açıkça ortadadır ki şu anda içinde bulunduğumuz durum, yalnızca insanca olan araçların –şimdi bizimle birlikte duyup düşünmekte olacak bireylerin– korkutucu boyutlarda kaybedilmiş olduğunu yansıt-

* Eski kentler. (ç. n.)

makla kalmıyor, geleceğin taşıdığı gizilgücün de yitirilmiş olduğunu gösteriyor. Bazı can alıcı gelecekler, olanaklılığın yelpazesinden sonsuza kadar çıkarılmıştır. Ama daha önce de söylediğim gibi, "biyososyoloji" ve tarihsel genetik bilimi, Batı uygarlığının uğradığı ruhbilimsel zedelenmenin ne boyutlarda olduğu üzerine, henüz bir ölçüde sorumlu, doğrulanabilir bir tahminde bulunamayacak kadar ilkel, kavramsal planları açısından aşırı geniş tutulmuş durumdadır. Benim burada üzerinde durmak istediğim şey, içsel biçimlerin tahrip edilmesidir.

Bunlardan birincisi, yüksek uygarlığın bulunduğu yerle ilgilidir. Batı uygarlığı, çoğu zaman irdelenmemiş olan şu varsayıma dayanarak işledi: Kendi mirası, kendi kimliğini belirleyen kabuller bütünü, aslında "söylenmiş ve düşünülmüş olanların en iyisi"ydi. Batı tarihi, kendi ayrıcalıklı varoluş gücünü Yahudi-Helen kaynaklarından yola çıkarak, yaratıcı insana çok uygun düşen bir coğrafyada, belirgin ve özgüven içinde, üstün olduğu hissedilen bir ırksal eksende geliştirmişti. Bu baskın merkezin içinden bakıldığında, başka ırkların ve toprakların tarihleri, toplumsal yaşamları, sanatsal ve zihinsel ürünleri küçülmüş, rastlantısal bir havaya bürünüyordu. Aslında bunlar, bütünüyle göz ardı edilmiş değildi. Farklı zamanlarda, İslam ve Uzakdoğu ekinleri, Avrupa duyarlığı üzerinde izlerini bıraktılar. 18. yüzyıldaki *chinoiserie*,* Victoria Dönemi'nde bazı düşünürlerin ve Alman idealist geleneğinin "Doğu'dan gelen ışık"a gösterdikleri ilgi bunun tipik örnekleridir. Oysa bu iki örneğin ikisinde de, aşağı düzeyde olma duygusu şöyle dursun, gerçek bir eşdeğerlik duygusu bile yoktu. Soylu vahşi mitinde, güçlü bir sıradüzensel (hiyerarşik) dogma içselleştirilmişti: Batı duyarlığı, Okyanus'a özgü erdemler üzerinde, özlem yüklü bir hayranlıkla durabiliyordu; kendi önceliği ciddi olarak sorgulanmadığı için de bu gibi erdemlerde kendi başarısızlıklarını eleştiren bir şey bile görebiliyordu. Hem kırsala duyulan özlem, hem de özeleştiri, sağlam bir dayanak noktasından çıkıp geliyordu.

---

* Çin'e özgü gerçek ya da taklit nesneler vb. (ç. n.)

Bu denge durumunda 1920'li ve 1930'lu yıllara kadar ciddi bir sarsılma olmadı. Cazda, *Fauve* sanatta, dansta, yeni mask ve dinsel tören tiyatrosunda ortaya çıktığı gibi, plastik sanat imgelemi ve müzik imgelimi üzerinde "barbarca biçimler"in karizmatik çekiciliği birkaç karmaşık damardan besleniyordu. Ama bu, dünya savaşının yarattığı felaketten ve klasik değerlerin birdenbire boşluk içine düşmesinden koparılarak düşünülemez. Kübizm sonrası sanatın içinden çıkıp bize sırıtarak bakan Afrika maskeleri, umarsızlıktan ödünç alınmış ve umarsızlığı anlatan şeylerdir. Oysa, dışarıdan gelen, patlama niteliğindeki bu anıştırmalar bile Batı mirasını olumsuzlamadı. Batı mirası, düzenin ve o kesintisiz zihinsel güç akışının köşe taşlarını oluşturmaya devam etti; bunlar da, yalın bir gerçek olarak, Avrupalı ve Anglosakson kökenli insanları, çok büyük ölçüde, yerkürenin efendileri durumuna getirdi.

Bugün, bunalımdan yalnızca bir kuşak sonra, bu tablo eskimiş gibi görünüyor. Slogan üreticiler ve sahte filozoflar, Batı'yı şu kavrama alıştırdı: Beyaz adam, yeryüzünün derisi üzerinde bir cüzam yarası oldu; onun uygarlığı canavarca bir sahtekârlıktan oluşuyor; olsa olsa ekonomik ve askeri sömürü için acıma bilmez, sinsi bir kılıf oluşturuyor. Cezalandırıcı isterik tonlar taşıyan seslerle bize, ya ekinimizin yok olmaya yazgılı olduğu söylenmektedir –bu, akılcı kıyametin Spengler'ci modelidir– ya da ekinimiz, "üçüncü dünya" halklarını en iyi temsil eden o enerjilerin, o duyumsama biçemlerinin, şiddetli bir biçimde buraya aktarılması yoluyla yeniden yaşama döndürülebilir denmektedir. Gerçek "ruh" onlardadır; karaderililiğin ve erosun güzelliği onlardadır. Bu yeni ilkelcilik (ya da cezalandırıcı mazoşizm), kökenlerini Batı'daki bunalımın özünden alır; bunun da hem ruhbilimsel hem de toplumbilimsel açıdan anlaşılması gerekir. Bu soruna döneceğim. Burada belirtilmesi gereken nokta açıkça ortadadır: Yitirilmiş olan o merkezileşmişlik durumuna hiçbir doğal geriye dönüş yolu bulunamaz. Düşünen varlıkların büyük çoğunluğu için, kesinlikle de gençler için, kendiliğinden açık bir üstünlük taşıyan, zihinsel ve ahlaksal gücün neredeyse tümünü kendinde somutlaştıran Batı ekini imgesi ya ırksallığa bulaşmış bir saçmalıktır ya da müzelik bir parçadır. Özel-

likle Amerika'da –Amerika da bugün, ekin araçlarının başlıca üreticisi ve deposudur– klasik bir coğrafyanın oluşturduğu güvenli eksen, onarılamayacak ölçüde çökmüştür.

Bu kaybetmişlik duygusu ve buna eşlik eden suçluluk ne ölçüde gerekçelendirilebilir?

19. yüzyıldaki kıyamet mesellerine özgü "İskit" fantezilerinin tersine, barbarlık Avrupa'nın anayurdundan çıkıp geldi. Parodi niteliğinde, sonunda olumsuzlayıcı biçimlerde de olsa, hayvanca siyasal tutumlar, yüksek ekinin bazı törelerine, diline ve dışsal değerlerine büründü. Sonra, gördüğümüz gibi, bu bulaşıcı salgın, sayısız durumda karşılıklı oldu. *Ennui*'yle ve şiddet estetiğiyle altı oyulmuş olarak, aydınların ve Avrupa uygarlığına özgü kurumların oldukça büyük bir kesimi –yazın, akademi, gösteri sanatları– bu insanlık dışılığı değişik derecelerde iyi karşıladılar. Hemen yakındaki Dachau dünyasında olup bitenler, Beethoven'in Münih'te oda müziği olarak çalınan o büyük kış döngüsü bestesini hiç etkilemedi. İnsan kasapları, ellerinde rehber kitaplarıyla saygılı bir hava içinde dolaşırlarken, müze duvarlarından hiçbir tuvalin kopup yere düştüğü görülmedi.

Şu da –henüz ekonomi tarihçileri ve toplum tarihçileri tarafından ölçülmeyi beklemek üzere– aynı derecede doğrudur: Batı ekininde üstü kapalı olarak bulunan gereksiz fazlalıkların, boş zaman uğraşı alanlarının ve sıradüzenlerin çoğu, başka ırkların ve kıtaların tâbi kılınmasından beslendi. Sömürgecilikte yer alan ve kuşkusuz yaratıcı olan alışveriş ve yararlı ithal öğeler bu gerçeği ortadan kaldıramaz, yalnızca nitelendirebilir. Dünyanın geri kalan kesimiyle girişilen ve bu kesime yönelmiş özgün, çoğu zaman da karşı konulamaz iktidar ilişkileri, Batı'nın ekinsel egemenliğine enerji sağlamış oldu. Oysa, tam boyutlarıyla görülebilmesi için bu suçlamanın da içselleştirilmesi gereklidir: Klasik Batı uygarlığının içinde de sayısız –yazınsal, sanatsal, düşünsel– temsil edici başarı, içinde serpilip geliştikleri mutlakçılıktan, aşırı toplumsal adaletsizlikten, hatta kaba şiddet ortamından ayrı tutulamaz. Ciddi olarak tartışılabilmesi için, "uygarlığın suçu" sorununun, yalnızca sömürgeciliği ve imparatorluğun açgözlülüklerini değil, bir yanda yüksek sa-

natın üretilmesiyle düşünce arasındaki ilişkiyi, öte yanda da şiddet ve baskı düzeninden oluşan rejimlerin gerçek doğasını kapsaması gerekir: Kısacası bu, Afrika ve Hindistan'da beyaz adamın yönetimiyle ilgili bir tartışma değildir yalnızca; her biri kendine göre olmak üzere Medici Sarayı'nı, Versailles'daki Racine'i ve Rus yazınının o zamanki güncel dehasını da içeren bir tartışmadır. (Bir Mandelstam, bir Pasternak, bir Soljenitsin için, Stalincilik ne anlamda gerekli bir koşuldur?)

Oysa bu sav ne kadar suçlayıcı bir biçimde, ne gibi bir cezalandırma isterisiyle ileri sürülmüş olursa olsun, Batı'nın iki buçuk binyıl boyunca egemenliğini sürdürdüğü hâlâ büyük ölçüde doğrudur. Ekin ve bilim haritasını Çin'in, belki Hindistan'ın lehinde yeniden düzenleyişi, modern *Batı*'ya özgü entelektüel serüvenlerin en büyüleyicileri, imgelemce en zengin olanları arasında bulunan Joseph Needham'ın izniyle, felsefe, bilim ve şiir gücünün en açık görülen merkezleri Akdeniz'in, Kuzey Avrupa'nın, Anglosaksonların ırksal ve coğrafi ekseni üzerinde yer almaktadır. Bu egemenliğin nedenleri, açıkça görüldüğü gibi, çokkatmanlıdır; büyük olasılıkla da bu nedenler, tek bir zekânın ya da tek bir tarih kuramının çözümleyemeyeceği kadar karmaşık bir etkileşim içindedir. Bu nedenler, iklimle ve beslenmeyle ilgili düşüncelerden (Batı topluluklarının ulaşımına açık olan yüksek protein düzeylerinden) tutun da, tarihte oynadıkları biçimlendirici rol hakkında çok az şey bildiğimiz genetik kalıtın ve rastlantının en küçük boyutlardaki eşleşmelerine kadar geniş bir yelpazeye yayılır. Ama şunlar, zaten bilinen şeyler olarak karşımızda durmaktadır ya da durmaları gerekir: Platon'un dünyası, Şamanların dünyası değildir; Galilei'nin ve Newton'ın fiziği, insan gerçekliğinin önemli bir kesimini, insan zihni için anlaşılır kılmıştır; Mozart'ın buluşları –var olan başka düşlerin anımsanmasıyla ağırlaşmış olarak hareket eden– tamtamların ve Java çanlarının ötesine geçmiştir. Şu da doğrudur: Şimdi eğitilmiş Batılı duyarlığının içinde bulunduğu o kendini suçlama, pişmanlık tutumu bile, ekin açısından bakıldığında gene özgül bir olgudur. Başka hangi ırklar, bir zamanlar köleleştirdiklerine pişmanlık içinde yüzlerini dönmüşlerdir; başka

hangi uygarlıklar, kendi geçmişlerinin parlak başarılarını ahlaksal açıdan suçlamışlardır? Etik mutlaklar adına kendini gözden geçirme tepkesi, bir kez daha tipik olarak Batı'ya özgü, Voltaire sonrası bir edimdir.

Zaten ortada olan bu konuları açıkça ortaya koymak, suçluluktan ve mazoşist ilişkilerden oluşan bir suçluluk ağı dışında bunlarla bir arada yaşamak açısından bakıldığında şu andaki beceriksizliğimiz ciddi sorunlar yaratıyor. Şimdinin öfkelerini yatıştırma peşinde koşarken geçmişi önemsizleştiriyoruz. Kişisel sınırlılıklarımız ne olursa olsun, tarihimizle, Batılı dillerimizle, isterseniz derilerimizin taşıdığı yükün koruyucu kabuğuyla katılmaya davet edildiğimiz o yücelik mirasını kirletiyoruz. Kaçamak tutumlar, üstelik suçluluğun dayattığı, tarihsel anımsamalardan kaynaklanan kendini inkâr etmeler ve rastgele yeniden yapılandırmalar çoğu zaman düzmecedir. Başka bir etnik kılığın içine gerçekten sızarak girebilmeye, bir karaderili ekine ya da "üçüncü dünya" ekinine özgü dünya görüşlerini, bilinçlenme kurallarını benimseyebilmeye yetecek duygudaşlıkla donatılmış insanların sayısı ister istemez çok azdır. Yeni pişmanlık ekümenliğini ilan eden, Asya ya da Afrika'nın heyecanlanmış, öç peşinde koşan ruhuyla derilerinin altında kardeş olduklarını ilan eden Batılı guruların ve halkçıların neredeyse hepsi, aslında retorik bir yalancılık içinde yaşıyorlar. Bu kişiler, en keskin anlamıyla *en fausse situation** içindedirler. Gerekli kıldığı sahte sadakatler nedeniyle bu durum, duygusal ve zihinsel birikimlerimizi daha da aşındırıyor. Klasik geçmişin siyasal ve toplumsal açıdan bakıldığında, nerede ters gittiğini anlamak istiyorsak, yalnızca o geçmişin karşılaştırma kabul etmez insan yaratıcılığını değil, aynı zamanda onunla aramızda, sorunlu olsa da kalıcı bağların bulunduğunu kabul etmek zorundayız.

Gene de, böylesi bir istekte bulunmak şu anda yanılsamalıdır. Güvenli merkez, kanımca, yeniden yakalanamaz durumdadır. *Rome n'est plus dans Rome.***

---

* Sahte, çarpık, ters bir durum. (ç. n.)

** Roma artık Roma'da değildir. (ç. n.)

Benim yargıma göre, kendiliğinden açık olması açısından devingen olan şu ilerleme beliti, şu varsayım da kaybedilmiş –en azından, kesin bir biçimde– hasar görmüştür: Batı tarihinin eğrisi, yukarıya doğru ilerleyen bir eğriydi. Kuşkusuz, bu önvarsayımın karşısına çıkan güçlükler vardı. Daha önce, mitin bir bakıma saatin dönüş yönüne ters hareket ettiğine, kaybolmuş bir cennet bahçesinin ve altın çağın kısmen dinbilimsel, kısmen romantik-pastoral anıştırmalarına yaygın olarak inanıldığına değinmiştim. Oysa, en keskin oldukları zaman bile bu *Arkadhia*'lar,* ağır basan bir kazanç duygusunu yok etmeye yetmedi. Hayret verici derecede, yaygın bir duygu, 1820'li yıllardan başlayarak yapılan antropi ve ısıl-ölüm incelemecileri tarafından ileri sürülen ve sonunda gelecek olan yıkımla ilgili çarpıcı uyarıları bile bastırdı. "Ebedi dönüş"le ilgili, tarihin bütünüyle Nietzsche'de ve Yeats'te bulduğumuz biçimiyle bir deveran ve *déjà-vu*** olduğu yolundaki boş görüş, eksantrik bir karabasan olarak kaldı. Sağduyu bunun tersine inanıyordu: Zaman zaman geri adımların, acı verici sapmaların, çıkmaz sokakların ortaya çıkması kaçınılmaz olsa da, zaman çoğunlukla anlaşılmaz bir yavaşlıkla geçiyor gibi görünse de, tarih ileriye doğru akıyordu. Toplumsal ve zihinsel olarak, kaynaklar ve görüş alanları açısından uygar insan uygun adım arş ilerliyordu. Gerçekten de, yürüyüşündeki düzenlilik onu "vahşi"nin ataletinden, mitle çevrelenmiş durağanlığından ayrı kılıyordu. (Marx'ın belirttiği gibi, o zamandan bu yana belki eşi bulunmayan, kesinlikle aşılamayan, çok eskilerde bir ustalık düzeyine ulaşmış olmaları nedeniyle, yalnızca şiir ve güzel sanatlar kışkırtıcı bir anormallik sunuyordu.) Tarihi oluşturan belli başlı etkenler açısından bakıldığında, ilerleme bir dogma değil, tersine yalın bir gözlem meselesiydi. Hegel ile Marx bu inançta birleşiyorlardı. Çığır açan ve garip bir koşutluk içeren kitapları *Origin of Species* (Türlerin Kökeni) ve *Self-help* (Kendine Yardım), 1859'da aynı ay içinde, o kendine güvenli çağın doruk noktasında yayımlanan Darwin ve Samuel Smiles da aynı inancı paylaşıyorlardı.

---

* Cennet yaşamı sunan kırlar. (ç. n.)

** Bir şeyi önceden yaşamış, görmüş olma duygusu. (ç. n.)

O belitsel önvarsayımdan (çünkü bu, öyleydi) bize pek fazla bir şey kalmamıştır. Kierkegaard'cı "toplam olanaklılık" kavramı, bütün noktalarında saçmalığın ve felaketin uçurumuna düşmeye açık olan gerçeklik dokusu kavramı, o zamandan bu yana olağan duruma gelmiştir. Bizler, bir işkence ve rehin alma siyasasına yeniden geri döndük. Kamusal ve kişisel şiddet, kentin temellerini dalgalarıyla yalayıp duruyor, Venedik'teki çamurlu sular gibi temelleri oyuyor, onların üzerinde asitli izler bırakıyor. Geleceğe yönelik korku eşiğimiz, gözleri korkutacak ölçüde düşmüş durumdadır. Ölüm kamplarıyla ilgili ilk haberler, Polonya'dan gizlice dışarıya sızdırıldığında, büyük ölçüde bir inanamazlık duygusu vardı: Uygar Avrupa'da, 20. yüzyılın ortasında bu gibi şeyler olamazdı. Bugünse inanılır olmayacak, olguların arasına hemen yerleştirilivermeyecek bir hayvanca davranışı, bir baskı çılgınlığını ya da ani bir yakıp yıkma olayını önceden tahmin etmek hiç de zor değildir. Ahlaksal açıdan, ruhsal açıdan bakıldığında, böylesi bir şaşırmazlık durumu içinde olmak korkunç bir şeydir. Kaçınılmaz olarak, bu yeni gerçekçilik, gerçekliğin içinde en çok kabul edilemez olanla, en kabul edilemez olması gerekenle el ele gider.

Üstelik, şu anda içinde bulunduğumuz aşırılık iklimini, bir anlık bir geriye kayma, yakında arkada bırakılacak berbat bir yama olarak düşünme eğiliminde de değiliz. Bu, kesin bir şey. Siz buna isterseniz *Kulturpessimismus** –bu sözcüğün Almanca olması hiç de rastlantı değildir– isterseniz yeni bir çileci gerçekçilik deyin. Artık tarihi, eğrisi yukarıya doğru çıkan bir şey olarak algılamıyoruz. 16. yüzyılın sonundan bu yana herhangi bir zamanda, Batı'daki uygarlaşmış erkeklerin ve kadınların yaşadıklarına göre, bizim yaşamlarımızın daha çok tehdit altında olduğunu, köleliğe ve yok edilmeye bizim daha yakın durduğumuzu gösteren pek çok önemli nokta vardır. Ciddi olarak yaklaştığımızda, bizim kehanetimiz de ister istemez *King Lear*'de (Kral Lear) Edgar'ın kehaneti olmalıdır:

> Daha kötü durumda olabilirim: En kötüsü değildir.
> "En kötüsü bu" diyebildiğimiz sürece.

---

* Ekin kötümserliği. (ç. n.)

Gene de, aynı süre içinde maddi açıdan ilerlememiz çok geniş boyutlu ve açıkça görülür durumdadır. Teknolojinin, tıbbın, bilimsel anlayışın "mucizeler"i tam olarak böyledir. Daha önce hiç olmadığı kadar çok sayıda insanın, olgunluk yaşına kadar yaşama, normal çocuklar doğurma, kıt kanaat geçinmenin umutsuz yavanlığından kurtulup düzeyini yükseltme olanağı vardır. Böylesine açık ve böylesine insana yaraşır bir gerçeği görmezlikten gelmek, üstünlük taslama züppeliğine yakalanmak olur. C. S. Lewis ısrarla, "Kloroformun bulunmadığı bir dünya düşünün" diyordu.

Ne var ki bu, aynı zamanda bizimle alay eden bir gerçektir. Bunu iki yolla yapar –bu yolların ikisi de, Aydınlanma'nın ve Victoria Dönemi'nde yaşayanların o akılcı iyiye gitme inancından çok uzaktır. Artık bizler, Adam Smith'in ve Macaulay'in bildiklerinin tersine, maddi açıdan ilerlemenin, kendisiyle birlikte giden bir zarar verme diyalektiğiyle anıştırıldığını, bunun da toplumla doğa arasındaki onarılamaz dengeleri yok ettiğini biliyoruz. Kendi başlarına harika olsalar da, teknik açıdan kaydedilen ilerlemeler, birincil yaşam dizgelerinin ve ekolojilerin mahvedilmesinde etkin oluyor. Tarihsel ilerleme duygumuz artık doğrusal olarak ilerlemiyor; tersine, bir sarmalın ilerlemesine benziyor. Şimdi insanca olanaklardan yoksun, boşlukta işlev gören teknokratik, hijyenik bir ütopyayı düşünebiliriz artık.

İkinci alay etme noktası eşitsizliktir. İyicil kapitalizmin klasik modelinde üstü kapalı olarak bulunan, ilerlemenin ayrıcalıklı merkezlerden bütün insanlara ille de yayılacağı yolundaki tahmini artık kabul etmiyoruz. Gelişmiş toplumlardaki o çirkin aşırı bolluk örnekleri, yeryüzünün büyük bir kesiminde, bölgesel açlık gibi görünen şeyle yan yana var oluyor. Sonuç olarak, tıp teknolojisinin sağladığı biçimiyle, bireysel yaşamın korunması ve süresindeki iyileşme, aşırı nüfus artışı ve açlık döngüsünü ateşlemiş durumda. Çoğu zaman, kıtlığa ve yoksulluğa son vermek için gerekli olan malzemeler ve dağıtım araçları ulaşılabilir durumda, ama açgözlülüğün ya da siyasetin getirdiği eli kolu bağlanmışlık durumları bunun yolunu tıkıyor. Pek çok durumda, yeni teknokrasi daha önce gelmiş olan ve almaşık oluşturan değerleri yıkıp yok etmekle kal-

mıyor; yerel ve kâr getirici uygulamaların ötesinde acımasız bir çaresizlik içinde kalıyor. Bu nedenle de, teknolojik Batı'da pek çoğumuzun gerçekten keyfini çıkardığı ilerleme ve inanılmaz refah dogması karşısında iki yanlı, alaysılamalı bir konum içinde bulunduğumuzu görüyoruz.

Bu iki yanlılığın erdemli yanları da vardır. Rousseau'da ve Godwin'de zaten ileri sürülmüş olduğu gibi, mükemmelleştirilebilme öğretisi, kendine özgü, güçlü gönül rahatlıkları sunar. 19. yüzyıldaki iyimserliğin büyük bir kesiminden, kaba dokunmuşluk, hatta ahmaklık duygusunu ayrı tutamayız. Şu andaki karabasana alışmış olma durumumuz –dişin ağrısını dindirmek için dilin, sızlayan dişin üstünde kaydırılması gibi– bir güvence oluşturmakla kalmıyor, "gerçeklik ilkesi"ne bağlılığı da gösteriyor. Freud'cu terimle, ergenlik çağına ulaştık. Ama bunun için bir bedel de ödedik. Nitelik belirleyici olan bir *élan*'ı,* (Ernst Bloch'un, *Das Prinzip Hoffnung*'unun [Umutluluk İlkesi] esin dolu önermesini oluşturduğu) "ileriye dönük düş kurma"nın metafiziğini ve tekniğini kaybettik. Bizimkinden önceki hiçbir duyarlık, sanırım, Anouilh'in *Antigone*'daki o iç kapayıcı deyişte, "*le sale espoir*"da** yaptığı gibi "umut" sözcüğünün önüne "kirli" sıfatını eklemezdi.

Bu hasarın değerlendirilmesi zordur. Can alıcı noktalarda umudumuzu yitirmiş olmamız, geçmişe ihanet etmek demektir. Durum pekâlâ şöyle olabilir: Toplumsal özgürlük için yapılan kurtarma programının gözleri başından beri kördü; Marx'ın "tarihsel sürecin içinden çıkıp gelen, değiştirilmiş yeni bir üretim temeli" görüşü, yalnızca safdil olmakla kalmıyordu; gelecekte ortaya çıkacak bir zorbalığın tohumunu da içinde taşıyordu. Şu pekâlâ doğru olabilir: Bilimlerin, toplum ve ruhun hizmetçileri, özgürleştiricileri oldukları yolunda duyumsanarak yaratılan imge –Wordsworth'ta, Auguste Comte'ta öylesine canlı olan bu imge– ta başından beri düşüncesizce ortaya konmuştu ve yanılsamaya yol açacağı kesindi. Oysa bu hataların, eskiden enerji verici işlevleri bulunduğu gi-

---

* Canlılık, dirilik, isteklilik. (ç. n.)

** "Kirli düş; lekelenmiş düş." (ç. n.)

bi soylu oldukları da sorgulanamaz. Ekinimizin en gerçek olan yönünün büyük kesimi, canlılığını varlıkbilimsel ütopyadan alıyordu. Bin yıllık mutluluk ve refah düşünü bir yana bırakmak, alçakgönüllü ve gerçekçi bir tutumdur, ama bu düşü kuranların talihli olduklarını yadsımak yalancılık olur. Bu yeni duru görüşlülüğümüzün, doğrudan doğruya insanca olanakların felaket boyutlarındaki başarısızlığından çıkıp geldiğini unutmak da öyledir.

Üstelik, ütopyacı bir öz olmaksızın, insanın bir ekin modeli, daha çok ilerleme için deneysel bir program oluşturabileceği de kesin değildir. "Hangi amaç için çaba, hangi amaç için emek?" sorusu, çabucak gerileyerek ya karanlık bir içgüdüsel plana ya da tarihi oluşturan gerçek çizgiler içinde yukarıya doğru ilerleme yerine görüngübilime demir atmış bir *a priori** umuda doğru gider:

Dans l'ombre immense du Caucase,
Depuis des siècles, en rêvant,
Conduit par les hommes d'extase,
Le genre humain marche en avant;
Il marche sur la terre; il passe,
Il va dans la nuit, dans l'espace,
Dans l'infini, dans le borné,
Dans l'azur, dans l'onde irritée,
A la lueur de Prométhée,
Le libérateur enchainé! **

Enerji verici görüşün, silinip gitmiş olan bütün o kalın dış çizgileri oradadır: esrikleşerek kendinden geçmiş önderler; insanlığın bir düş içindeymiş gibi ileriye doğru yürüyüşü; Shelley için olduğu ölçüde Marx için de bunun aracısı olan yaşam verici başkaldırının

---

* Önsel; nedenden sonuca giden. (ç. n.)

** *Kafkaslar'ın uçsuz bucaksız gölgesinde, / Yüzyıllardır bir düşteymiş gibi, / Esrik insanların önderliğinde, / Yürümektedir insan ırkı ileriye doğru; / Yeryüzünün üstünde ilerler; geçer gider, / Gecenin içinden geçerek ilerler, uzamın içinden, / Sınırsız bölgelerin ve çevrelenmiş bölgelerin içinden, / Göklerin maviliğinin içinden, çalkantılı denizlerin bir ucundan bir ucuna. / İnsanlık Prometheus'un ışığıyla ilerler, / Zincire vurulmuş o kurtarıcının!*

Prometheus'a özgü simgesi. Victor Hugo'nun güvenli inancını artık paylaşmayan, tarihi bir *marche en avant** olarak görmeyen ya da yalnızca dağınık ve alaysılamalı bir biçimde böyle gören bizler, nasıl olacak da kendimize başka bir güvence bulacağız? Ekinin kötümser bir tutumla eleştirilmesi, olumlu bir yapılandırmadır. Hatta taşlama bile, taşlamanın üstü kapalı bir ütopyadan yola çıkılarak ya da buna karşı geliştirilen biçimsel gücü bile burada yatar; Ortaçağ'a özgü ya da Yenidendoğuş öncesindeki durağan ya da döngüsel toplumbilimlere o devingen, esin verici dengesizliğini kazandıran "ödünleyici cennet"le bile avunamıyoruz artık. En azından 17. yüzyıldan bu yana duyarlıklarımıza eşlik eden ve manyetik güç katan bir doğrusal model, açıkça görülen bir ilerleme taşıyıcısı da içeren model nasıl olur da kabul edilebilir olur? *Gerçeklik dışında* hiçbir şey, bizi durağanlık ya da gerileme yönünde eğitmiş değildir.

Bir dogmanın ya da içtenlikle hissedilen eğretilemeli bir ilerleme ve mükemmelleştirilebilirlik zorunluluğunun bulunmadığı bir yerde, işlerlik taşıyan bir ekin kuramı sorunu, başından sonuna kadar, bana şimdi karşımızda duran en zor sorun olarak görünüyor. Burada, anahtar oluşturacak tanı koyucu içgörü, Dante'nin Cehennem'de kehanetin durumunu tam olarak çözümleyişindeki içgörüdür:

Però comprender puoi che tutta morta,
fia nostra conoscenza da quel punto,
*che del futuro fia chiusa la porta.***
(*Inferno* 10)

"Geleceğin kapısını kapatın" –başka deyişle, tarihsel ilerlemenin varlıkbilimsel belitinden vazgeçin– o zaman "bütün bilgiler" atıl kılınmış olacaktır.

---

* İlerleme; ileriye doğru yürüyüş. (ç. n.)

** *Bu nedenle, anlayabilirsiniz ki, / O andan sonra bütün bilgilerimiz ölü bir şey olacaktır, / Geleceğin kapısı kapandığı zaman.*

Aşırı nitelendirmeye gitmeden artık ileri süremeyeceğimiz üçüncü belit –bir eğitim programı olarak, ideal bir gönderme olarak– insanlığı, insanca toplumsal davranışlarla ilişkilendiren belittir. Bu sorunun dikkatle ortaya konması gerekir. 19. yüzyıldaki ekin planında bulunan özgürlükçü eğitim ideolojisi, klasik temelli insancılık, Aydınlanma'nın özgül beklentilerinin işlenip geliştirilmesinden oluşur. Bu da pek çok düzeyde yer alır: Bunların arasında üniversite reformu, okul öğretim programlarının gözden geçirilip düzeltilmesi, eğitim temelinin yaygınlaştırılması, erişkinlerin eğitilmesi, düşük fiyatlı kitaplar ve süreli yayınlar aracılığıyla mükemmelliğin geniş kitlelere yayılması vardır. Lock'çu, isterseniz Jefferson'cu olan bu beklentiler, dağınık ve kendiliğinden açık olan bir duruma gelmişti ya da dağınık olduğu için (evrensellik, belirsizliği peşinden getirdiğinden) açıkça ortadaydı. Oysa bunların altında yatan ana ilke açıktı: Bireyde duyguların ve zekânın işlenmesinden yola çıkılarak, hem söz konusu toplumda hem de o toplumca yaratılan akılcı, iyi davranışlar yönünde doğal bir gidiş vardı. Eğitim aracılığıyla ahlaksal ve siyasal ilerleme sağlanacağı yolundaki laiklik dogması tam olarak şöyleydi: Aydınlanma'nın devingen güçlerinin, insanın bir zamanlar dinbilim ve aşkıncılık yoluyla seçmeci olan ahlaksal mükemmelliğe doğru gelişmesinin, okul eğitimi ve halkın aydınlatılması ulamlarına –liseye, halk kitaplığına, çalışanlar için üniversitelere– aktarılması. Nitekim, okuldaki sınıfın özgür insanların tapınağı ve açık ahlak forumu olduğu yolundaki jakoben slogan, gerçek durumla insanın gizilgücü arasındaki ütopyacı, sonunda dinsel olan sözleşmenin laikleştirildiğini gösterir.

İnsanın aptallığı ve acımasızlığı, düşünsel, sanatsal, bilimsel başarılarından oluşan büyük mirasın yalnızca ayrıcalıklı sınıfa aktarıldığını gösteren cahilliğin, adaletsizliğin doğrudan dışavurumuydu. Hem Voltaire'e, hem de Matthew Arnold'a göre –bu iki kişinin, kendi aralarında, kuşaklar boyu verilen o ekin sözünün tarihini ve tanımını belirledikleri söylenebilir– bireysel zihnin, biçimsel bilgi aracılığıyla işlenmesiyle yaşamın belirleyici niteliklerinin iyileştirilmesi arasında bir çakışma vardır. Her ne kadar savlarını farklı deyişlerle yürütmüş, izledikleri mantıksal tasıma farklı öğe-

ler katmış olsalar da Voltaire ile Arnold, insanbilimlerinin insanlaştırdığı can alıcı *lemma*'yı* yerine oturtan kişiler olarak görülürler. "İnsancıl"ın kökeni, bu iki terimin (insanbilimlerinin ve insanlaştırmanın) ikisinde de üstü kapalı olarak bulunmaktadır; kökenbilim de bunları birbirine düğümlemiştir. Bütün bunlar bizim aşina olduğumuz alanlardır.

Oysa, bu önerinin ayrıntılandırılması gerekiyor. Her ne kadar "beslenme" ve "ekin" kavramları, toplumsal iyileştirme ya da mükemmelleştirilebilirlik kavramları iç içe geçmiş olsa, bunlar çoğu zaman birbirinin yerine konabilecek kavramlar olsa da, aralarındaki ilişkilerin, birinden ötekine giden araçsallıkların gerçek dokusu incelenmeye devam etti. Gerçekten de, daha iyi bir okul eğitimiyle iyileştirilmiş toplum arasındaki sıkı bağlantıya –özellikle de Amerika'ya özgü ilerlemeci öğretilerde ve Victoria Dönemi'ndeki toplumculukta– coşkulu bir güven duyulmuş olduğunu görüyoruz. Oysa, daha yüksek bir tartışma düzleminde, bu eşitlemenin karmaşıklığı konusunda sürekli bir farkındalık olduğunu da görüyoruz. 1867'de, Arnold'un *Culture and Anarchy*'sinden (Ekin ve Anarşi) iki yıl, Eğitim Yasası'ndan da üç yıl önce, F. W. Farrar tarafından yayına hazırlanan *Essays on a Liberal Education* (Özgürlükçü Bir Eğitim Üzerine Denemeler), insancılık yoluyla, bir bakıma içeriden nasıl iyileşme sağlanacağı yolundaki genel beliti temsil eden bir örnek gibidir. Farrar'ı, Henry Sidgwick'i ve meslektaşlarını ilgilendiren şey, klasik dizgenin taşıdığı bu sınırlılıklardı. Onlar, klasik okuryazarlıkla ilgili, onaylanmış olan görüşü yeniden incelemekle uğraşıyorlar, bu görüşün teknolojik ve toplumsal açıdan giderek çeşitlenmekte olan bir topluluğun gereksinmelerine uygun düşüp düşmeyeceğini sınıyorlardı.

Bu denemelerin en keskin olanında Sidgwick, gerekli ekin kavramının, modern yazını ve bilim dallarında bir ölçüde yetkinleşmeyi kapsamak üzere genişletilmesi gerektiğini savunur. Yunan ve Latin yazınlarının, idealize edilmiş bir biçimler dizini içinde bile bütün temel bilgileri kapsadığı artık söylenemez: Bu yazınların, "zi-

* Kanıtlar; savsözler. (ç. n.)

hinsel, aktöresel ve siyasal felsefede en iyi öğretimi verme" iddiası gücünü hızla yitirmektedir. Fizik bilimi, "insanlığın bütün ilgi alanlarıyla artık öylesine içlidışlıdır ki", bu bilimle bir ölçüde aşinalık kurmak, "insanlığın şimdiki ilerleme evresi"ni anlamak ve bu evreye katılmak açısından bakıldığında, vazgeçilmezdir. Kısacası, ekin aktarımının teknikleri ve ağırlıklı içeriği, 19. yüzyıldaki iyimserliğin doruğunda bile çok canlı tartışmalara yol açıyordu. Bu tartışmanın içinde *bulunmayan* şey, şu zorlayıcı çıkarımdı: Böyle bir aktarım, doğru olarak yapıldığında ve yapıldığı her yerde, ister istemez insanı daha dengeli, insancıl açıdan daha sorumlu bir duruma getirecekti. Sidgwick, zaten açıkça ortada olan şeyi dile getirmenin taşıdığı bütün anıştırmalarla, "Özgürlükçü bir eğitim" diye yazıyordu, "en yüksek ekini aktarmayı, ulaşılabilecek en iyi ideale göre, gençleri etkin, bilişsel ve estetik yetilerini en eksiksiz, en canlı, en uyumlu yolda kullanmaya götürmeyi amaçlar." Tam olarak uygulamaya geçirildiğinde, farklı yerel kapasitelerin derecelerine, toplumun ve yerkürenin giderek daha geniş alanlarına yavaş yavaş ve gerekli saygıyı göstererek yaygınlaştırıldığında böyle bir eğitim, yaşamın niteliğinde düzenli bir yükselmeyi güvence altına alacaktı. Ekinin serpildiği yerde, tanımı gereği barbarlık geçmişte kalmış bir karabasan olacaktı.

Bunun böyle olmadığını biliyoruz. Eğitimin, biçimsel açıdan mükemmelleştirilmesinin ve sayısal olarak yaygınlaştırılmasının, toplumsal istikrarın ve siyasal akılcılığın artmasına denk düşmediğini biliyoruz. *Gymnasium*'un ya da *lycée*'nin* kanıtlanabilir erdemleri, kentin bir sonraki plebisitte nasıl oy vereceği ya da oy kullanıp kullanmayacağı konusunda hiç de bir güvence oluşturmaz. Şunu artık anlıyoruz: Toplu isterilerdeki ve vahşiliklerdeki aşırılıklar, yüksek ekinin kurumlarının, bürokrasilerinin ve meslek kurallarının, bunlara koşut bir biçimde korunmasıyla, aslında daha da geliştirilmesiyle bir arada var olabilir. Başka deyişle, insanbilimlerinin ve fen bilimlerinin büyük ölçüde içinde ve aracılığıyla aktarıldığı kitaplıklar, müzeler, tiyatrolar, üniversiteler ve araştır-

* Lise. (ç. n.)

ma merkezleri, toplama kamplarının hemen yanı başında serpilip gelişebilir. Bunların girişimlerinde gözetilen ayrımlar ve tazelik, kendilerini çevreleyen şiddetin ve sürüleştirmenin baskısı altında zarar görebilir. Gene de, gördükleri zarar şaşırtıcı ölçüde azdır. Duyarlık (özellikle de uygulayıcı sanatçının duyarlığı), zekâ, öğrenmedeki titizlik, yansız bir bölgede yer alıyormuş gibi ileriye doğru gider. Ayrıca şunu da biliyoruz ki –üstelik bu, başından sonuna belgelenmiş ama akılcı bir ruhbilimin içine hiçbir biçimde yerleştirilmemiş bir bilgidir– okuryazarların tepkisinin, estetik duygusunun açıkça ortada olan nitelikleri, aynı bireyin içinde barbarca, sadistçe siyasal davranışlarla yan yana bulunabilir. Doğu Avrupa'da "nihai çözüm"ü uygulayan Hans Frank gibi adamlar, çok hevesli Bach ve Mozart uzmanları, bazı durumlarda da icracılarıydı. İşkencecileri ve fırınlarda çalışanları yöneten bürokrasi elemanları hakkında da, bu kişilerin Goethe'yle ilgili bilgiler edinmiş, Rilke'yi seven kişiler olduklarını biliyoruz. "Bu gibi adamlar, okudukları şiirleri ya da o kadar iyi biliyor, o kadar iyi çalıyor gibi göründükleri müziği anlamıyorlardı" gibi kolaycı, kaçamak bir açıklama işe yaramayacaktır. Aslında onların insancıl dehaya, büyük yazının ve sanatın eyleme dökülmüş olan ahlaksal enerjilerine, başkalarına göre daha aptalca yaklaştıklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Dil felsefesi üzerine, Hölderlin'in şiirlerinin toptan okunması üzerine elimizde bulunan ana yapıtlardan biri, bir ölüm kampının hemen yanı başında yazılmıştı. Heidegger'in kalemi durmamış; zihni de dilini yitirmemişti.

Bu malzemeden her söz edişimde şu karşı çıkışla karşılaşıyorum: "Neden şaşırıyorsunuz? Neden bunun başka türlü olmasını bekliyorsunuz? İnsan her zaman şunu bilmek zorundadır ki ekinle insanca eylemler, okuryazarlıkla siyasal itki arasında hiç de zorunlu ya da yeterli bir bağıntı yoktur." Bu karşı çıkış kulağa ikna edici gibi geliyor; oysa, durumun ciddiyeti karşısında aslında yetersiz kalıyor. Ekinle toplum arasındaki olumsuz, en azından diyalektik açıdan çelişkili ve gülünç ilişkilerle ilgili olarak şimdi sahip olduğumuz sezgiler yeni bir şeydir; ahlaksal açıdan bakıldığı zaman da bu sezgiler akıl karıştırıcıdır. Bunlar, Aydınlanma'yı ve 19.

yüzyılın büyük bir kesimini, hastalıklı bir fantezi olarak etkilemiş olmalıydı (Kierkegaard ile Nietzsche'yi birbirinden ayrı kılan şey, tam olarak bu konudaki önsezileriydi). Bireyde ve toplumda, uygarlıktan davranışlara yapılan bu olumsuz aktarımla ilgili şimdiki bilgilerimiz, eğitimin, genel okuryazarlığın, bilimsel araştırmaların, güzel sanatların yaygınlaşmasının üzerine oturtulduğu inancına, işlerlikteki varsayımlara ters düşer. Şimdi bildiklerimiz, zekâyla ve eğitilmiş duygularla içine sızılan, biçimlendirilebilir kılınan tarih görüşüyle –bu, Arnold'da ve 1867 reformlarında olduğu kadar Jefferson ve Marx'ta da ortak olan bir görüştür– alay ediyor gibidir. İnsanın, bilmiş olması "gerekirdi" demek, dili çok kolaycı bir yolla kullanmak olur. Aydınlanma'da ve 19. yüzyılda, uygarlıktan uygarlaşmaya, insancılıktan (hümanizm) insanca olana bir aktarım olacağı konusunda hiçbir varsayımda bulunulamayacağı anlaşılmış *olsaydı*, umudun kaynakları tıkanırdı; zihnin ve toplumun dört kuşak boyunca ulaşılan çok büyük ölçüde özgürleşmesi de olanaksızlaşırdı. Kuşkusuz, bu konuda duyulan güvenin daha az olması gerekirdi. Belki, ekine duyulan güvenin kendisi de bir böbürlenmeden oluşuyordu; bu güvenin, içinde taşıdığı ters akımlara ve yıkım özlemlerine karşı gözleri kördü. Belki de aklın ve siyasal istemin 1915-1917'deki kıyımları engellemede yetersiz kalması, ekini oluşturan dokuların kırılgan ve birbirini yalıtıcı nitelikte olduğu konusunda son bir uyarı oluşturmalıydı.

Ne var ki buradaki içgörülerimiz (üstelik bunlar, Eliot'ın 1948 tarihli *Notes*'larında [Notlar] garip bir biçimde atlanmıştır), olguların arkasından geliyor. Bu içgörülerin kendileri bile –asıl sorun da buradadır– yoksunluğun bir kesimini oluşturuyor. Yeryüzünde Cehennem'i inşa etmede ulaştığımız teknik yetkinlikten hiç de daha az olmamak üzere eğitimin, okuryazarlık geleneğinin insana "tatlılık ve ışık" getirmede başarısız kaldığını bilmemiz de, yitirilen şeyin açık bir belirtisidir. Şimdi, daha erken tarihli bir Pascal'cı kötümserliğe, mantığını ilk günah varsayımından alan bir tarih modeline geri dönmeye zorlanıyoruz. Maistre'in şu görüşünün altına imzamızı bugün de kolayca atabiliriz: Modern siyasetin barbarlığı, eğitilmiş, teknolojik açıdan icatçı insanın geriye kayması,

Cennet'ten Kovulma eskatologyasının zorunlu olarak yaşama geçirilmesidir. Oysa, daha erken tarihli, daha gerçekçi paradigmalara böyle geri dönüşümüzde sahte, bu nedenle de ruhsal açıdan yıpratıcı bir öğe vardır. Aslında, Pascal'ın ya da de Maistre'in tersine, aramızda çok az kişi, insanın kişisel ve toplumsal felaketleriyle ilgili olarak dogmatik, açıkça dinsel olan bir görüşü benimsemiştir. Çoğumuz için, ilk günahın işlenmesindeki mantık ve günahlardan arındırıcı tarih imgesi, olsa olsa bir eğretilemedir. Gerçek Jansenius'çuların görüşünün tersine, bizim kötümser görüşümüzde ne bir nedensellik gerekçesi, ne de aşkınca bir bağışlama umudu vardır. Ortalarda bir yerde ağa yakalanmışızdır. Carducci'nin geleceğe verdiği şu ünlü selamı yankılayamaz durumdayızdır:

Salute, o genti umane affaticate!
Tutto trapassa, e nullo può morir.
Noi troppo odiammo e sofferimo. Amate:
*Il mondo è bello e santo è l'avvenir.**

Oysa bizler, tarihsel durumun taşıdığı acımasızlıkların ve saçmalıkların, Pascal'ın koyduğu, o eski dinbilimsel hatanın doğal sonucu olduğu yolundaki tanıya tam olarak, yumuşak başlı bir dürüstlükle tepki de veremiyoruz.

Temel zeminde yer alan bu dengesizlik ve bunun yol açtığı ruhsal kaçak oynamalar, şu andaki duruşumuzun büyük kesimini belirliyor. Aynı anda hem gerçekçi, hem de ruhbilimsel açıdan içi boş olan bu yeni çileci ya da alaysılamalı kötümserliğimiz, ekin sonrasının belirleyicilerinden biridir. Kültürlü insanın insanlık dışı gizilgüçlerini tanımamış olduğumuzdan, şimdi bildiğimiz şey, göz korkutucu bir ayrıcalıktır. Voltaire'den Arnold'a kadar geçen kuşaklarda bu tür bilginin bulunmaması, masumluk değildi; daha çok, uygarlığı olanaklı kılacak bir programdı.

---

* *Selam size, ey yorgun düşmüş insan ırkları! / Her şey geçer gider ve hiçbir şey ölemez. / Çok fazla nefret ettik ve çok fazla şeye katlandık. Sevin birbirinizi: / Dünya güzelliklerle doludur ve gelecek kutsaldır.*

"Onarılamaz olan" bu şeyleri, kapsayıcı bir başlık altında gruplandırabiliriz. Coğrafi-toplumsal merkezciliğin yitirilmesi, tarihsel ilerleme belitinin terk edilmesi ya da aşırı nitelendirilmesi, başarısızlık duygumuz ya da toplumsal eylemle ilgili bilgilerde ve insancılıkta büyük yetersizliklerimiz –bütün bunlar, üzerinde uzlaşılmış bir sıradüzensel değer yapısının sona ermiş olduğunu gösteriyor. Toplumsal algılayışı düzenleyen ve ekinsel kodun doğal kod üzerinde egemenliğini temsil eden bu ikili ayrım kesitleri artık bulanıklaşmıştır ya da hemen reddedilmektedir. Batı uygarlığıyla geriye kalan kesim arasındaki, okumuşlarla eğitim almamışlar arasındaki, toplumun üst katmanlarıyla daha alttaki katmanlar arasındaki, yaşın getirdiği yetkeyle gençliğin bağımsızlığı arasındaki, cinsiyetler arasındaki ayrım kesitleri. Bu kesitler, yalnızca ayrım belirleyici –iki birimin, kendileriyle ilişkisi ve birbirleriyle ilişkisi açısından kimliklerini tanımlayıcı– olmakla kalmıyordu; bunlar, aynı zamanda göze batacak ölçüde yatay ayrımlardı. Bölünme çizgisi, yüksekte olanı aşağıda olandan, daha büyük olanı daha önemsiz olandan, uygarlığı geri kalmış ilkellikten, eğitilmişliği cahillikten, toplumsal ayrıcalığı boyun eğer durumda olmaktan, kıdemliliği olgunlaşmamışlıktan, erkekleri kadınlardan ayırıyordu. Her seferinde, buradaki "-den/-dan" aynı zamanda "üstte" olmayı gösteriyordu. İşte bu sıradüzenleştirilmiş, tanımlayıcı değer derecelendirmelerinin (üstelik, sıradüzen olmadan değer olabilir mi?) az çok tamamlanmış, az çok bilinçli yapılmış çöküşü, bugün entelektüel ve toplumsal koşullarımızı belirleyen başlıca etken durumuna gelmiştir.

Klasik düzenin yatay "ayırıcı kesitleri" dikeyleştirilmiş, çoğu zaman da fark edilmeyecek duruma getirilmiştir.

Sanırım, beyaz derili bir devlet adamı, Palmerston'ın 1863'te uzak yerlerdeki bir cezalandırma eylemi nedeniyle yazdığı şu şeyleri bir daha, yazmayacaktır: "Japonya'yla olan ilişkilerimizin, güçlü ve Uygarlaşmış ulusların, daha zayıf ve daha az uygarlaşmış uluslarla her zamanki olağan ve kaçınılmaz olan İlişkiler'inin evrelerinden geçmekte olduğunu düşünme eğilimindeyim" (burada, büyük harflerin kullanılması bile çok şey anlatıyor). Farklı ırkları

ve ekinleri incelerken göreceli bir tutum içinde olan ve değerlendirmeye yer vermeyen alışılmış insanbilim, artık "ben" ve "öteki" imgelerimizi bütünüyle kaplamış durumdadır. "Karşı ekinler" ve bireyselleştirilmiş, özel duruma uyarlanmış rastgele göndermelerden oluşan birikimler, öğrenimle okuryazarlık arasındaki yerleşik ayrımların yerini alıyor. Eğitilmişlikle cahillik arasındaki çizgi, artık kendiliğinden açık olan bir sıradüzensellik özelliği taşımıyor. Toplumun zihinsel edinçlerinin büyük kesimi, artık kişisel seçmeciliğin orta kuşağında sönüp gidiyor. Yaş grupları arasındaki ilişkilerin değişip duran tonu ve özü artık sıradanlaştı; üstelik toplumsal kullanımın her yönüne sızan bir şey olup çıktı. Daha yakın zamanlarda, geleneksel cinsellik tarzlarının çözülüp birbirine karışması da öyle. Kadın özgürlüğünün, yeni ortaya çıkan ve siyasal açıdan, toplumsal açıdan göze batan eşcinselliğin (özellikle de Birleşik Amerika'da) ve "üniseks"in tipolojileri, uzun süredir yerleşmiş olan sınırların, derinlerde yeni baştan düzenlediğini ya da düzenin bozulduğunu gösteriyor. Milton'ın çok şey anlatan deyişiyle, "Böylesine gevşek eşleşmiş" erkekler ve kadınlar, farklılaşmamış olanların yansız alanında manevralar yapmakla kalmıyorlar; aynı zamanda –eskiden biçimsel olarak ayrı tutulan ekonomik ve erotik işlevler açısından da, giyim kuşamda ve ruhsal olarak– rollerini değiş tokuş ediyorlar.

Burada da, genel bir başlık kendini gene öne çıkarıyor. Yaygın bir biçimsizlik ya da yeni biçimler arayışı, klasik yaş sınırlarını, cinsiyetlerarası bölünmeleri, sınıfsal yapılanmaları, zihnin ve iktidarın sıradüzensel derecelenmelerini neredeyse bütünüyle ortadan kaldırdı. Bireyselleşmenin ve toplumun her bir can alıcı, moleküler düzeyinde, Brown'cu bir akımın ağına yakalanmış durumdayız. Bu benzetmeyi bir adım daha ileriye taşımama izin verilirse, toplumsal enerjinin içinden sızarak aktığı zarlar, artık geçirgen, seçmeci olmayan bir duruma geldi.

Şu anda yaşamakta olduğumuz toplumsal değişim hızının daha önce bir örneğinin bulunmadığı, zaman, cinsellik, ırk açısından aşırı başkalaşımların ve melezleşmelerin artık hiç olmadığı ölçüde hızlı yer almakta olduğu yaygın olarak ileri sürülüyor. Bu

değişimin hızı ve her yeri kaplamış olması, kanıtlanabilir organik dönüşümleri mi yansıtıyor? Bu, yanıtlanması şöyle dursun, doğru olarak sorulması bile zor bir sorudur. Bizler, gerçekliğin iyice süzgeçten geçirilen ve önceden hissedilen büyük bir kesimini, kitle iletişim araçlarının anında tanı koyan toplumbiliminin içinden geçerek "algılıyoruz". Daha önce hiçbir toplum, aynada kendisini böylesine taşkın bir büyülenme içinde yansıtmamıştı. Şu anda, gerçeğin çoğu zaman zekice ve görünüşte kapsayıcı olan modelleri ve mitolojileri, bize şaşkınlık yaratacak kısalıktaki aralıklarla sunuluyor. Açıklamalarda görülen bu hızlılık ve "öte-derinlik", moda konusu olanlarla, yüzeyin cilalanması olan şeylerle ruhbilimsel ya da toplumsal dizgelerin iç düzeylerinde yer alan şeylerin arasındaki ayrımı bulanıklaştırıyor. Evrimleşmenin zaman ölçeği hakkında bildiklerimiz, ruhsal-bedensel değişikliklerin çarpıcı, gözlemlenebilir bir ritimle yer almakta olduğunu yüksek bir olasılık durumuna getiriyor. Bir örnek verecek olursak: Cinsel törelerdeki devrimle aylık kanamaların başladığı yaşın sözde düşmekte olduğu arasında uzak-erimli bağıntılar kuruluyor. Bu olgu, kesin doğruluk taşıyan bir sayısal araştırmaya açık gibi görünüyor. Oysa, maddeyle ve yöntembilimle ilgili olarak duyulan kuşkuların sayısı, aslında hiç de az değil. Bunlardan hangi ekinler ya da topluluklar etkilenmektedir; bunların içinde de kaç vaka anlamlı bir kitle oluşturacaktır? Burada birincil belirtilerle mi, yoksa ikincil belirtilerle mi, ruhbilimsel bir değişiklikle mi, yoksa farkındalık ve toplumsal açıdan kabul edilme bağlamında bir değişiklikle mi uğraşıyoruz? Bu olguyu kabul edersek, söz konusu bağıntı yerinde midir, yoksa koşut ama temelde birbirinden kopuk düzenekler mi devreye girmiştir? Burada kuşkuculuk çok yerindedir.

Gene de, imgelem gücümüzde belli bir esnekliğin ve incinebilme özelliğinin bulunması doğru olur. Alçakgönüllü bir yaklaşımla söyleyecek olursak, beslenme, ısı denetimi, iklimler ve zaman kuşakları içinden hızla geçilerek yapılan yolculuk örüntülerinde şu anda yer almakta olan değişikliklerin, ortalama yaşam süresindeki uzamanın, sağaltma için kullanılan ilaçların ve uyuşturucu mad-

delerin alınmasının kişilikte, marjinal olarak da belki bedensel yapıda gerçek değişikliklere *yol açmakta* olduğu düşünülebilir. Bu gibi değişiklikler, organik olanla –terimin ağır basan anlamında– tarza ilişkin olan arasında bir yerlerde, "ara başkalaşımlar" olarak tanımlanabilir. İkinci dereceden ruhsal-toplumsal ya da toplumsal-bedensel başkalaşımları anlatmaya yetecek tam bir sözcük dağarcığı yok elimizde. Gene de bunlar, bana ekin sonrasının tümünde yer alan en önemli değişiklikler gibi görünüyor.

Bunların çoğu, bilinen alanlardır. Ekin eleştirmenlerinin hâlâ en keskin görüşlüsü olan Benda tarafından dile getirilen şu içgörü de öyledir: Klasik sıradüzenlerin parçalanması, içeriden gelecektir. Düzeni oluşturan sıraların neresinde kesin bir yarık açılsa, kentin altındaki kanallardan lağımcılar çıkıp gelmiştir. Ayrıcalığın, kıdemliliğin, kodamanlara özgü hakların vicdanı, kendine düşman olmuştur.

Daha az yaygın olarak sorulan soru, değerlerin klasik sıradüzenindeki bazı çekirdek öğelerin yeniden canlandırılmaya değer olup olmadığıdır. Şu anda dayatılmakta olan bu iki ana saldırı karşısında, ekin kavramının düşünülebilecek bir savunması var mıdır? Özellikle de, Eliot'ın "ekin, yalnızca birkaç etkinliğin toplamı değil, bir *yaşama yoludur*" diyen merkezi nitelikteki önermesine bağlı kalırsak.

Bu saldırı, işte bu "yaşama yolu"nun kırılganlığı ve bedeli üzerinde taşınarak gelmiştir. İnsanlık dışı olanın kökünü kazımak için bu kadar az şey yapmışsa, içinde zaman zaman barbarlığı bile isteyen, derinlere işlemiş belirsizlikler taşıyorsa, ekini ayrıntılandırarak işlemeye ve aktarmaya neden emek harcayalım? İkinci olarak da şu var: İnsan mükemmelliğinin ve entelektüel bakış açısının aracı olduğunu kabul etsek bile, ekin için ödenen bedel çok yüksek mi oldu acaba? Toplumsal ve tinsel eşitsizlik açısından bakıldığında. Zihinsel ve sanatsal başarıların bulunduğu ayrıcalıklı yerle dışta bırakılan yoksulluk ve gelişmemişlik dünyası arasındaki varlıkbilimsel dengesizlik açısından bakıldığında –bu, ekonominin yaptığından çok daha derinlere işleyen bir etki yapmıştır. Gösterişli uygarlığın büyük bir kesiminin –Perikles Atinası'nda, Medici-

ler'in Floransası'nda, 16. yüzyıl İngilteresi'nde, *grand siècle** Versailles'ında ve Mozart'ın Viyanası'nda– siyasal mutlakçılıkla, sıkı örülmüş bir kast sistemiyle ve bunların çevresinde, kullardan oluşan bir nüfusla yakından bağlantılı olması rastlantı olabilir miydi? Büyük sanat, müzik, şiir, Bacon'ın ve Laplace'ın bilimi, az çok tekerkçi toplumsal yönetişim tarzları altında serpildi. Bu, rastlantı olabilir mi? İktidar ilişkileriyle klasik okuryazarlık arasındaki yakınlıklar (öğretim sürecinde başlatılan ilişkiler) ne ölçüde can alıcıdır? Ekin kavramının kendisi bile seçkincilikle eşanlamlı değil midir? Bu kavramın taşıdığı başlıca enerjilerin kaçı, geleneksel ya da baskıcı bir toplumun içinde disiplin altına alınmış, sınırlandırılmış, gene de törensel açıdan gözle görülebilir olan şiddetten beslenir? Pisarev'in daha sonra Orwell'de yankılanan o sanatın ve yazının, sınıflı dizgenin ve rejimin araçsallıkları olduğu yolundaki eleştirisi işte buradan çıkmıştır.

Bunlar, okulu terk edenlerin ve yüksek sesle bağıranların, "karşı ekin"e özgü edepsiz duvar yazılarıyla dile getirdikleri meydan okumalardır. Yüce insancılık, topluluğun ezilmiş kitlesine ne gibi bir yarar getirdi? Barbarlık geldiğinde yüce insancılığın ne yararı oldu? Hangi ölümsüz şiir –belli sayıda birkaç kişi tarafından alkışlanmış da olsa– siyasal terörü durdurdu ya da azalttı? Daha da derinlerine inerek araştıracak olursak: Büyük bir şiirin, bir düşünsel tasarımın, bir teoremin en son kavrayışla kendileri için yüce değer oluşturduğu kişiler, bakışlarını öteye çevirerek, kendi içlerinde bir "nesnel üzüntü" ya da tarihsel görecelik durumu yaratarak, napalm bombası atanlara yardım etmiş olmuyorlar mı?

Bu deneme boyunca, ekinin güçsüzlüğü sorusuna hiçbir yeterli yanıt bulunmadığını önermeye çalıştım. Okuryazarlıkla siyaset arasında, Weimar'ın mirasıyla yalnızca birkaç kilometre uzaktaki Buchenwald'ın gerçekliği arasında, her türden *post facto* ** içgörüyü açıklayabiliriz. Olay olup bittikten sonra tanı koymak, olsa olsa sığ ve kısmi bir kavrayışı gösterir. Görebildiğim kadarıyla, bu

---

* Yüce çağ; görkemli yüzyıl. (ç. n.)

** Geriye bakışlı. (ç. n.)

yürek parçalayıcı bilmece büyük kesimiyle çözülmemiş olarak kalmaya devam ediyor.

Yüksek ekinin, toplumsal adaletsizlikle kaçınılmaz olarak iç içe geçmiş olup olmadığı sorusu yanıtlanabilir. Bir ayrıcalık olarak, sıradüzensel bir yapı olarak, tarih modeli üzerine sımsıkı ve ahlaksızca oturtulmuş uygarlık için bir özür oluşturmak zor değildir. Burada insan, yalnızca sanatın, kurgusal düşgücünün, matematiksel ve deneysel bilimlerin büyük ölçüde, yetenekli birkaç kişinin yaratıları olduğunu, bugün böyle olmaya devam ettiğini, gelecekte de böyle olacağını söyleyebilir. Türlerin, korteksin taşıdığı gizilgüçlerin daha eksiksiz bir listesine doğru evrimleşerek ilerledikleri –tarihin toplamının tam olarak bundan oluşabileceği– görüşüyle bakıldığında, üstün yeteneklerin fark edildiği ve içinde serpildikleri basınçları buldukları bir siyasal düzeni korumak can alıcı önem taşır. Bir Platon'un, bir Karl Friedrich Gauss'un, bir Mozart'ın varlıkları, insanın varoluşunu kurtarma yönünde şaşırtıcı uzunlukta bir yol oluşturabilir. İnsan yaşamöykülerinin büyük bir çoğunluğu, evde sıkışıp kalmakla unutulup gitmek arasında renksiz bir geçişten oluşur. Gerçekten kültürlü bir duyarlığın, özgürlükçü bir dindarlık özrüyle bunu yadsıması, yalnızca uydurma olmakla kalmaz, aynı zamanda büyük bir nankörlük olur. "Yaşanan" bir ekin kesintisiz, vazgeçilemez beslenmesi için geçmişin büyük yapıtlarından, gelenek içinde ulaşılan gerçeklerden ve güzelliklerden yararlanan ekindir. Böyle bir ekin, öylesine büyük bir sıklıkla senfoniyi, freskoyu, fizikötesini üreten ya da olanaklı kılan toplumsal sertliği, çekilen kişisel acıları bunlara karşı kullanmaz. Tam anlamıyla dürüstçe uygulandığı yerde yüksek ekin öğretisi, büyük bir kitaplığın yakılmasının, Galois'nın yirmi bir yaşında öldürülmesinin ya da önemli bir müzik notasının yok olmasının, büyük ölçekte bile olsa, yaygın ölümlerle çelişkili gene de kesinlikle onlarla orantısız kayıplar olduğuna inanacaktır.

Bu, tutarlı bir konumdur. Derinlere işlemiş biyolojik gerçeklerle uyum içinde olabilir. Gene de, açıkça görülebilecek nedenlerle bu, bugün öne çıkarmaya ya da inançla ileriye sürmeye çok az ki-

şinin hazır olduğu bir tutumdur. Ekinle ilgili, haklı çıkarıldığını gördüğümüz kuşkular karşısında bu tutum, aşırı köktenci kalır. İnsana yaraşır saygıyla ve toplumun düşünülmesiyle ilgili olarak her yeri kaplanmış olan ideallerle kaba bir uyumsuzluk içindedir. Seçkinci bir dizgeyi salt dile getirme alıştırmalarında bile, yapmacıklı ve ruhbilimsel açıdan kuşkulu bir şey vardır.

Oysa bunun neden böyle olduğunu anlamak önemlidir. Benim belirttiğim terimleri kullanarak ve tam bir dürüstlükle yapıldığında, ekinin "bir yaşama yolu" olduğunu söyleyen çağdaş yorumun merkezinde gene de bir boşluk bulunacaktır. Düzeni ve klasik değerleri salt içkin, dünyevi bir temelde savunmak, sonunda inanılmaz bir şey olacaktır. Eliot bu noktayı vurgulamakta haklıdır; *Notes Towards the Definition of Culture* da (Ekinin Tanımlanmasına Doğru Notlar) geçerliliğini korur. Oysa bir ekin kuramının özü "dinsel"se, bu terimin, Eliot'ın yaptığı gibi o kadar geniş bir anlamda, özellikle de hizipçi bir anlamda anlaşılmaması gerekir. Yalnızca Yahudi kıyımında epeyce belirsiz bir biçimde anıştırılmış olması nedeniyle bile Hıristiyanlık, ekini yeniden tanımlamanın odağında olamaz; Eliot'ın Hıristiyan öğretisine duyduğu özlem de, artık onun ileri sürdüğü savın en zayıf halkası durumuna gelir. "Dindar" derken ben, kendine özgü ve daha eski tarihli bir "dindarlık"ı kastediyorum. Gerçek bir ekin açısından merkezi önemde olan şey, zamanla bireysel ölüm arasındaki ilişkilere belli bir görüşle bakmaktır.

Sanatı ve çıkar gözetmeyen düşünceyi yaratan istem gücü, bu gücün başka insanlara, geleceğe aktarılmasına yalnızca kendisinin güvence oluşturduğu bağlanmışlık tepkisi, kökenlerini aşkıncılık üstüne oynanan bir kumardan alır. Yazar ya da düşünür, o şiirin sözcüklerine, o savın damarlarına, tiyatro oyununun kişilerine, kendi yaşamını aşacak, özerk varlığının ve şimdiki varoluşunun gizemine bürünecek anlamlar yükler. Yontucu da taşa, kendi diri elinden yakında akıp gidecek, zamana karşı duran ve zamanı aşan canlılıklar kazandırır. Sanat ve düşünce, yaşayanlar tarafından bilerek yaratılan o dikkate alınmama tehlikesi karşısında bile, henüz devreye girmemiş olanlara seslenir.

Ölümsüzlüğe karşı yaşamın getirdiği sıradan, zorlanmamış umutlara karşı girişilen bu kumarda doğal, kendiliğinden açık hiçbir şey yoktur. Örneklerin ağır basan çoğunluğunda bu girişim başarısız olacaktır –üstelik, aşkıncılık kumarını oynayan kişi de bunu önceden bilir– ileriye hiçbir şey kalmayacaktır. Büyük sanatı ya da düşünsel biçimleri –tanımları gereği yarar sağlamayan ve hemen ödül getirmeyen edimleri– üretme kavramında bile, kanserli bir manyaklık bulunabilir. Flaubert –kendi yarattığı, art arda dizdiği hecelerden oluşturduğu– Emma Bovary'nin, kendisi acılar içinde ölerek çekip gittikten sonra bile canlı ve gerçek olarak kalacağı düşüncesi karşısında, acılar içinde kıvranan bir erkek gibi ulurcasına ağlamıştı. Pope'un şu vurgulu deyişi, yazılışındaki bilerek yaratılmış yankılanma nedeniyle daha da derinlere işleyen, dingin bir ağırlık taşır: "İnsan, Şiir'i gerektiği gibi izleyebilmek için babasını ve annesini unutmak, kendisini yalnızca şiire vermek zorundadır." Bu tümcede "Şiir"in yerine matematik, müzik, resim, uzay fiziği ya da ruhu eksiksiz bir taleple ele geçiren şey neyse o konabilir.

Bu denklem her seferinde hırslı bir özverinin, geleceğe kalma saplantısının, ölümün banal demokrasisini alt etmenin denklemidir. Otuz beş yaşında ölmek ama *Don Giovanni*'yi bestelemiş olmaktır; yirmi bir yıllık varoluşunun son gecesinde Galois'nın bildiği gibi, insanın yazmakta olduğu sayfaların, gelecekteki cebir ve uzay biçimlerinde değişiklik yaratacağının farkında olmaktır. Terimi biçemsel anlamında kullanacak olursak bu, belki de çılgınca bir kendini beğenmişliktir; ama klasik ekinin aşkıncı kaynağını oluşturan bir kendini beğenmişliktir.

Pindaros'un Üçüncü Pythia* Kasidesi'nin sonunda bunun açıkça dile getirildiğini duyuyoruz (Lattimore'un çeşitlemesiyle):

> Zihnimde devinip duran tanrısallığı bulup çıkaracağım
> ve benim elimde olan araçlara iyi bakacağım.
> Yüce Tanrım, yalnızca o lüksü ve gücü bağışla bana,

---

* Delfi'de, Apollon Tapınağı'ndaki rahibe. (ç. n.)

> Umarım bundan böyle ulaşırım daha da yücelecek olan utkuya.
> Tanıyoruz, Lykia'lı Nestor'u ve Sarpedon'u
> İnsanların konuşmasını, şarkı ustalarının bilgelikler yankılanan sözleriyle
> inşa edip güzelleştirdikleri. Şiirin görkeminde insanların başarıları
> uzun süre çiçek açar; ama bunların arasında tam başarı çok az kişiye
> bağışlanır.

Burada, şiirsel eylemden soylu gerçeğe devrilen o tarz değişikliğine dikkat edin –"ama bunların arasında tam başarı çok az kişiye bağışlanır". Bu, hiç de rastlantısal değildir. Ölümsüzlük benzetmesi, Batı ekininde inatla sürer gider ve bu ekinin içinde Pindaros'tan Mallarmé'nin *Le Livre*'deki (Kitap) görüşüne kadar merkezi önemdedir: "*tenté à son insu par quiconque écrit*",* bu da, evrenin amacının ta kendisidir. Bu saplantı, belleklere kazınmak üzere bir kez daha Eluard'ın deyişi "*le dur désir de durer*"de** billurlaştırılmıştır. Böylesine "şiddetli bir özlem" olmaksızın, insan sevgisi ve adalet, merhamet ve vicdanlı davranış var olabilir. Ama gerçek bir ekin var olabilir mi? Bildiğimiz biçimiyle uygarlık, içkin bir kişisel ve toplumsal gerçeklik görüşüyle güvence altına alınabilir mi? "Zihnimde devinip duran tanrısallık"la "bundan böyle daha da yükselecek utku"ya duyulan açlık arasında mantıklı bir bağlantı olmadan uygarlık can alıcı önemde olabilir mi? Sanatsal, zihinsel yaratma içinde ve bunlar aracılığıyla etkin bir öteki yaşam çıkarımına ulaşan işte tam olarak bu mantıktır; bu da "dinsel"dir.

Bu mantık ve bu mantığın dili artık aşınmış durumdadır. Klasik sanatta ve düşüncede belitsel olarak bulunan ve şimdiki yaşamı, şimdiki insanlığı, gelecekte yazınsal ya da zihinsel açıdan tanınmış olmak gibi marjinal bir olasılığa feda eden bu görüş, modern sinirleri törpülemektedir. Günümüzde, genç insanların gözünde zekânın ve yaratıcılık ediminin getirdiği "utku"nun kodu çok kuşkuludur. Pek çok kişi bu görüşte, romantik bir düzey dü-

---

* "Bilmeden biri tarafından yazılmaya kışkırtılmış." (ç. n.)

** "O inatçı kalıcı olma arzusu." (ç. n.)

şüklüğünden ya da seçkinci putların kılık değiştirerek devam ettirilmesinden öte bir şey bulmayacaktır. Şu anda, özellikle de Birleşik Amerika'da, bilinçlilikte topyekûn devrimler yaratmak üzerine, moda olmuş bazı aptalca kuramlar vardır. İçyapıdaki başkalaşımlar kendini bu hızda göstermez. Ama *poiesis* –sanatçının, düşünürün yaratısı– ile ölüm arasında gidip gelen kaçamaklı sözlerle ilgili o can alıcı meselede çok derinlere işleyen görüş kaymaları *sezilebilir durumdadır*. Ruhbilimsel açıdan bakıldığında, dehanın ayrıcalığını açıkça vurgulayan ve yaratıcılıkla sağ kalma itkisi taşıyan, benim aldığım Fransız resmi okul eğitiminin duyarlılığıyla bugünkü öğrencilerin duruşu arasında, ışık yıllarından oluşan bir uçurum vardır. Kent alanlarına cebircilerin adları veriliyor mu hâlâ?

Bu değişikliğin pek çok nedeni vardır. Bu nedenler, iki dünya savaşında ölümün ve "bombalama ekini"nin standartlaştırılması, yeni bir kolektifçiliğin ortaya çıkması gibi farklı öğeleri kapsayabilir. Bu akımların çözümlenmesi, bu denemenin sınırları dışında kalır, ama belirtiler gözle görülecek kadar açıktır. Bu akımların aralarında, anındalıkları, yinelenemez olmaları ve araçlarının gelip geçiciliğiyle "*happening*"* ve kendini yok eden sanat yapıtları ideolojisi vardır. Rastlantısal müzik, yaratıcı yetkenin, işbirliğiyle oluşturulan, kendiliğinden gelen gölge oyunu lehinde azaltılmasına çarpıcı bir örnektir (Werner Henze, bestecinin işlevinde bile, rastlantısal gücün sömürülmesinin ve kötülüğün bulunduğunu açıklamıştır). Giderek daha fazla sayıda yazın metni ve sanat yapıtı, kendilerini artık topluca kotarılmış ve/ya da anonim olarak sunmaktadır. Kendinden geçerek esrikleşmenin ve grup duygusunun poetikası, yaratma sürecine tek bir "büyük ad"ın damgasının vurulmasını çok eskilerde kalmış bir kendini beğenmişlik olarak görüyor. Dinleyiciler, artık sanatçının yeteneğine verilen, bilgiyle donatılmış bir yankılanma oluşturmuyor; onun biricik girişimine yanıt verenlerden ve onu aktaranlardan oluşmuyor: başına buyruk, katılımcı bir itkinin üst üste bindirilmesine ortak olan yara-

* Sahnede anında oluşturulan oyun. (ç. n.)

tıcı olmuştur dinleyici artık. Klasik bir *oeuvre*'ün* kalıcı olacağı varsayımlarına elveda, ustalara elveda!

Bu yeni "aynı düzeye indirgeme" tutumunun iyi yanları üzerinde bir yargıda bulunmaya kalkışmak anlamsız olur –bu sözcükleri kullanıyorum, çünkü 17. yüzyılda bunun, bütün insanların o anın sanatçıları ve eşit konumdaki şarkıcıları oldukları yolunda, Akademi'ye ve bin yıllık mutlulukla refah düşlerine özgü belirsiz ama ağır basan öncülleri vardır. Ben yalnızca şunu söylüyorum: Eğer "kalıcılık"ın, zamana karşı direnen bireysel ustalık ölçütlerinin böyle yeniden değerlendirilişi, şimdi göründüğü ölçüde köktenci ve uzak erimliyse, ekin kavramının özü parçalanmış olacaktır. Eğer aşkıncılık üzerine oynanan kumar, artık gösterilen çabalara değmiyorsa ve bizler, ivedi olanların ütopyasına giriyorsak, uygarlığımızın değer yapısı, en azından üç bin yıl sonra, neredeyse önceden görülemeyecek yollarla değişikliğe uğrayacaktır.

Yaşının ve başarılmış işlerin verdiği o serinkanlı kötücüllüğüyle konuşan Robert Graves, geçenlerde şunu ileri sürdü: "Eski utkularımızın, güzelliklerimizin ve zevklerimizin büyük ölçüde yok edilmesini hiçbir şey durduramayacaktır." Bu, kapsamı aşırı geniş tutulmuş, toptancı bir yargı olabilir; "yok edilmek" yerine "dönüşüm", "değişim" demek daha iyi olabilir. Gene de, eski sözcük dağarcığının tüketilmiş olduğu, klasik ekin biçimlerinin herhangi bir genel ölçekte yeniden oluşturulamayacağı neredeyse kesindir.

---

* Yapıt; eser. (ç. n.)

IV

YARIN

Keşke bu savı yankılar yaratacak bir sonuçla bitirebilsem; derli toplu, umut dolu bir sesle sona erdirebilsem. Eliot, "Kehanet niteliğinde bir iç karartıcılıkta avuntu bulmak artık olanaklı değil" gözleminde bulunmuştu. Onun yirmi yıl önce gönderme yaptığı "bir acil durumun zorlayıcı gereksinmeleri" o zamandan bu yana daha da keskinleşti. Kendimizi sürekli, kamçılayıcı bir bunalımlar ağına yakalanmış durumda buluyoruz.

Bu duygunun bütünüyle yerinde olup olmadığı, haklı bir soru olmaya devam ediyor. Batı uygarlığının üzerinde ve içinde, daha önce de aşırı baskıcı evreler yaşanageldi. Ortaçağ'ın sonunda ve 17. yüzyıl Avrupası'nda, vebanın o bilinen yaklaşması ve azgınlaşması sırasında, sinirsel iklimin ne olmuş olabileceğini ancak şimdi, artık moda olan "bilinçliliğin kazıbilimleri"nin gelip geçici ışığında ölçebiliyoruz. İnsan merak ediyor: Hun istilaları sırasında umudun düzenekleri nelerdi, aslında gelecek zaman kipi nasıl bir şeydi? Michelet'nin, 1420'de Paris'teki yaşam üzerine yazdığı anlatıyı okuyun. Otuz Yıl Savaşları'nın son evrelerinde, tarih kayıtçılarının dediğine göre, boş kentlerde yalnızca kurtlarla beslenen kurtların bulunduğu bir zamanda, Amerikalar'da ekinsel enerjilerin ve karşı denge oluşturacak gücün yakında yükseleceğini kim önceden görmüştür? Olasıdır ki düşük tonda ve alaysılamalı olduğu yerlerde bile, kıyamet çerçevemiz tehlikeli boyutlarda şişirilmiştir. Belki de biz –olmayacak koşullarda, büyük ölçekte, çeyrek yüzyıllık ba-

rışın yaşandığı uluslararası ilişkilerde; daha önce harap edilmiş (insan eliyle yaratılmış olan Sahra'yı düşünün) ve eski haline döndürülmüş olan doğal çevrede; her ikisinde de, önceleri aşırı tehdit anlarını yaşanmış olan toplumsal ve kişisel bilinçlilikte– yaşanan bunalımın hem hızını, hem de şiddetini abartıyoruz. Şu andaki "gerçekçiliğimiz"in içinden bir isteri hattı geçiyor. İnsan, Pangloss'un o zamanların insancıl ve mutlu zamanlar olması için akılcı bir çağrıda bulunduğunu hayal edebiliyor. Oysa Voltaire buna şunu ekliyor: "*ayant soutenu une fois que tout allait à merveille, il le soutenait toujours, et n'en croyait rien.*"* Biz de kuşkulanmıyoruz. Burada sorun, tam bir kötülük bulunduğu yolundaki anıştırmalarımızın yerinde olup olmadığı değildir. Bunlar, duyarlılığımızın her yerine sızmış durumdadır. Ekin sonrası, parçalanmış, çoğu zaman da çelişkili olan etkisini bunların içinde yürütür.

Bu nedenle ben, dikkatle gözlenmeye değecek nöron birleşmelerinin neler olabileceği konusunda ancak tahminde bulunabilirim. Karşımızdaki tablo, bir eşi daha bulunmayan karmaşıklıktan ve değişim hızından oluşan bir tablodur (Churchill'in yaşamı, Omdurman'da neredeyse Homeros'a özgü bir tarzda, at sırtında, kılıçlarla yapılan bir meydan savaşından hidrojen bombasının yapılışına kadar geçen süreyi kapsar). Belki, kehanetin doğru çıkması açısından değil de, belgesellik açısından ilginç olacak yanlışlar taşıyabilir umuduyla bazı tahminlerde bulunabilirim. Yeni bir okuryazarlık sorununa, paylaşılan farkındalıklardan ve adlandırıcı kodlardan oluşan en düşük düzeydeki dizi sorununa odaklanacağım; bunlar olmaksızın, tutarlı bir toplum da, ne denli zayıf, ne denli geçici olursa olsun, "yaşanmış bir ekin"in sürdürülmesi de olanaklı değildir. Bu sınırlı amaçla yola çıktığında bile insan, Blake'in "soru soran alık" karşısında duyduğu umutsuzluğun bilincine varıyor. Soru sormak, insan zekâsı açısından bakıldığında, belirsiz bir yanıta göre bugün çok daha keskin, zekâyı daha çok öne çıkaran bir şey oldu!

---

* "Bir kez her şeyin harika olduğunu iddia ettikten sonra, bunu hep destekliyor ve buna hiç inanmıyordu." (ç. n.)

Kişisel yaratıyı ölümle ilişiklendiren değer dizgelerindeki sıradüzenlerin ve kökten değişikliklerin çöktüğüne bir ölçüde tanık olduk. Bu başkalaşımlar, klasik okuryazarlığın sonunu getirdi. Bunu söylerken çok somut bir şeyi kastediyorum. İki bin yıldan uzun bir süredir, öylesine bilerek etkileşim içinde olan, bu gelenek içinde önceki yapıtları yankılayarak, onları ayna gibi yansıtarak, onlara göndermeler yaparak işleyen Batı yazınının önemli bir kesimi, artık erişim alanının hızla dışına kayıyor. Ufkun görülemez olan çizgisinden geçerek gözden kaybolan uzak gökadalar gibi, Caxton'ın Ovidius'undan *Sweeney Among the Nightingales*'e (Sweeney Bülbüller Arasında) kadar İngiliz şiirinin ağırlıklı kesimi, bugün artık etkin bir varoluştan, bilimsel incelemelerin koruması altında durağanlaşmaya doğru devriliyor. Klasiklere, kutsal yazılara yapılan göndermelerin derin, çok dallı anatomisi üzerine sımsıkı oturtulmuş, yüceltilmiş bir ses akışının sözdizimi ve sözcük dağarcığıyla dışa vurulmuş İngiliz şiirinin oluşturduğu o kesintisiz kemer, Chaucer ile Spenser'i Tennyson'a ve Eliot'a bağlayan karşılıklı söylemden oluşan o kemer, etkisini yitirerek doğal okumanın erişim alanından hızla kaybolup gidiyor. Farkındalıkta, dilde merkezi önemde bir nabız atışı, arşivin bir parçası oluyor. Nedenleri ve sonuçları açısından bakıldığında karmaşık olsa da, farkındalıklarda ortaya çıkan bu sönüşü örneklerle göstermek kolaydır:

> Gene, bir kez daha, siz ey defneler, bir kez daha,
> Ey kahverengi mersinler, kurumayan sarmaşıklarınızla,
> Koparmaya geliyorum sert ve kaba meyvelerinizi,
> Ve saygı tanımayan parmaklarım, öylesine zorlayıcı,
> Yok edecek yapraklarınızı, yıl daha olgunlaşmadan.
> Acımasız bir kısıtlamadan, sevgili, üzüntülü bir olaydan,
> Dolayı bozmaya zorlanıyorum yaklaşan mevsiminizi.
> Çünkü Lycidas öldü, olgunluğa eremeden gitti,
> Genç Lycidas, arkasında eşdeğerini bırakmadan.
> Kim söylemez şarkısını Lycidas'ın? O bilirdi,
> Kendisi şarkı söylemeyi ve kurmayı o yüce şiiri.

Defne, mersin ve sarmaşık; bunların hepsinin, başından sonuna Batı sanatında ve şiirinde, Milton'ın yapıtlarının içinde de özgül simgesel yaşamları olmuştur. Milton'ın, Giovanni Manso'ya yazdığı o güzel övgüde şunu okuruz:

Forsitan et nostros ducat de marmore vultus,
Nectens aut Paphiâ myrti aut Parnasside lauri
*Fronde comas...**

Sarmaşık, özel olarak öğrenimle bağlantılandırıldığında, şiiri gösterir: Horatius'un I. I. 29'uncu Odları ve Spenser'in Eylül için yazdığı *Shepheards Calendar* (Çobanın Takvimi), Milton'a söyledikleri gibi bunu bize de söylerler. *Odlar I*'de de "kahverengi mersin" (*pulla myrtus*) işlenir; açıkça görüleceği gibi, Ocak için yazılan *Shepheards Calendar* (Çobanın Takvimi) ve *Macbeth* de "kurumuş"un kullanılmalarıyla yankılanır. Bu yankılanma, ilerleyerek Tennyson'ın *Ode to Memory*'sine (Anıya Kaside) ve "O eşsiz çiçekler, en sert rüzgârda bile / Hiçbir zaman kurumazlar"a ulaşır (*sert*, Tennyson'ın kulağına, Milton'ın bir sonraki dizesinden gelerek takılmıştır). "Sert kısıtlama", Spenser'i duygulandırarak onu Sidney üzerine *Pastoral Eclogue*'u (Kırsal Çoban Şiiri) yazmaya götürmüştür; bu zorlanma benzetmesi de başından sonuna kadar Keats'in *Ode to Psyche*'sinde (Psyche'ye Kaside) özetlenmiştir:

> Ey Tanrıça! Duy bu ezgisiz sayıları, dizilmiş olan
> Tatlı bir zorlanma ve sevgili bir anımsamayla.

Spenser'in ve Keats'in deyiş biçimleri, Milton'ın sözcükleri dizişindeki özgül sarmalanışı hem yumuşatır hem de yüceltir: *Sevgili üzüntülü olay*, burada "sevgili", bizi en doğrudan etkileyen şey neyse odur, ister sevgiyle yaşanmış olsun, ister nefretle; ister zevkle yaşanmış olsun, ister üzüntüyle (krş. *Hamlet*, "cennetteki en

---

* *Belki üretecektir o, bizim yüz çizgilerimizi, / Paphia mersiniyle ya da Parnas defnesiyle / Onları saçlarımıza dolayarak onları...*

sevgili düşmanım"; ya da *V. Henry,* "bütün o sevgili suçlarımız"). Lycidas, elbette Theokritos'un yedinci *İdil*'indeki çobanın ve Vergilius'un dokuzuncu *Eclogue*'undaki konuşmacılardan birinin adıdır. Bu adın özellikle de dizenin başlangıcında hemen tekrarlanması, üzüntü yaratmada uzun süredir yerleşmiş bir töre olarak üzüntünün müzik yoluyla artırılmasıdır. Belki, Milton'ın aklında Spenser'in *Astrophel*'i vardı:

> Genç Astrophel, çobanların övgü dolu gururu,
> Genç Astrophel, köylü kızların sevgilisi.

Bu iki "tekrar"ın ikisi de, Spenser'e özgü olan tekrar da, Milton'a özgü olan tekrar da, Shelley'nin *Adonais*'inde yankısını bulacaktır. "Kim söylemez ki şarkısını Lycidas'ın?" deyişi, neredeyse Vergilius'un onuncu *Eclogue 2. 3*'ünden çevrilerek alınmıştır. –"*Carmine sunt dicenda; neget quis carmina Gallo?*"* Krş. Pope'un *Windsor Forest*'ındaki (Windsor Ormanı) tekrar:

> Granville buyuruyor; Ey Esin Perileri, yardıma koşun!
> Hangi Esin Perisi reddedebilir Granville'in şarkısını söylemeyi?

Ve bu böylece devam edip gider.

Bütün bunlar yüzeyde görülen işaretlerdir. Bunları, sözlüklerde ve sözcük çakışmalarında buluruz. Bunlar, "birinci düzeydeki dipnotlar" denebilecek durumda, sayfanın altına konabilir. Ama onların bize sağladığı bilgi, okuryazarlığın yalnızca dış görünüşüdür.

Tepkinin tam olması, başından sonuna böylesine eksiksiz öğretilmiş olmasından dolayı neredeyse sezgisel olduğundan, Milton'ın girişiminin bütün doğasıyla, amaçlanan bağlamla ve şiirin üzerine kurulmuş olduğu, anlaşmaya varılmış belirleyici coşkusal tepkelerle uzlaşmaya dayanır. Doğal bir okuma, *İdil* ve *Eclogue*'la ne kastedildiğinin, Arkadhia imgesiyle ölüm imgesi arasında, hem simgesel hem de töresel olarak bin yıllık bir etkileşimin, genelleştirilmiş

---

* *"Şarkılar söylenmelidir; Gallus'u şiirlerinden kim yoksun bırakabilir?"*

ama eksiksiz bir yolla kavranmasını anıştırır. Bu, destekleyici ya da karşıtlayıcı bir gönderme olarak yalnızca Yunan pastoralinden ve Vergilius'un makul bir kesiminden bir şeyleri değil, aynı zamanda Giorgione ve Poussin'den de bir şeyleri içeren bir kavrayıştır. Çoğu zaman Latince olarak yazılan İtalyan pastoral ağıtının tarzıyla hiç tanışıklık yoksa, Milton'ın, perdenin ve tonun bire bir çağrışımlarıyla yüklü bir terim olan *monody*'sini,* doğru odaklayabilmek neredeyse olanaksızdır; İtalyan pastoral ağıtında Arkadhia dünyası, çağdaş politikadan ve dinden, felsefi açıdan direngen olan, sorunsallı öğeler içerir. Bu metne verilecek tepkide, uzun süredir yerleşmiş olduğundan gene engelleyici olmayan, savın devinimini yönlendiren ve can alıcı özlülük niteliğine izin veren o mevsimsel, bitkisel ve göksel belirleyicilerin (yabani kadifeçiçeğinin, gündüzyıldızının, mayısın tarımsal ve ayinsel anıştırmalarının) ızgarasıyla bir aşinalık olmadan herhangi bir doğallık bulmak inanılır olabilir mi?

Lycidas'ı "okumak", belli belirsiz müzikalitesi dışında herhangi bir düzeyde amaçladığı şeyi yakalamak, ölümle şiirsel görkemlilik arasındaki o merkezi çift anlamlılığa, üstelik yalnızca beyninizle de değil, katılmak demektir. Milton'ınki aşkıncılık benzetmesinin, "o yakıcı rüzgâr"ın ötesindeki ölümsüzlük kumarının ilkörneksel önermelerinden biridir. Bu, "zevkleri aşağılayan ve emek dolu günler geçiren" ünlü olma ve özveride bulunma kumarını oynamakla ilgili bir şiirdir. Hemen her dizede geriye, Yunanca'ya, Latince'ye, Kutsal Yazılar'a doğru akıp duran göndermelerden oluşan nabız atışları, ileriye doğru da Dryden'a, Arnold'a ve Tennyson'ın *In Memoriam*'ına doğru yankılanan bu nabız atışları, hiç de teknik süslemeler değildir. Bu, klasik ekinin altında yatan kişisel deha ile kötücül zaman arasındaki değer ilişkileriyle uyumun eksiksiz bir dile getirilişidir. Ölen şaire ağıt yakmak, hep özyaşamöyküsel olagelmiştir: Yas tutan kişi, ölümün her yerde hazır ve nazır olan şantajına karşı, zorlayarak kendi kaynaklarını harekete geçirir. Duyduğu acının "içtenliği" yoğundur ama düşünceleri içe yan-

* Tek sesli şarkı; tek sesli mersiye. (ç. n.)

sıtılmıştır. Bu ahlaksal, ruhsal davranış kodundan koparırsanız, onun kendine özgü diline kulaklarınızı kapatmış olursunuz; Pindaros'tan ve Vergilius'tan *Thyrsis*'e ve Auden'in William Butler Yeats'in ölümünü anışına kadar kesintisiz ilerleyen o büyük ağıt ve şiirbilim geleneğini, dille ölümü birbirine bağlayan o geleneği artık okuyamaz, işitemez olursunuz.

Burada da dipnotlar bulunabilir. Bu gibi "ikinci düzeydeki" açıklayıcı notların, *Lycidas*'ın okurunu, gerekli bütün klasik, kutsal yazılara ve çağdaş malzemelere göndereceği düşünülebilir. Bu türden notlamalar okura, ağıt tarzlarının tarihçesi, Milton'ın çoban şarkıcının uygarlaştırıcı ve kutsal törenlerle ilgili işlevlerine ilişkin Hesiodos'a kadar uzanan eski kavramları hakkında bir şeyler söyleyebilir. Aslında, bu gibi notlamalar elbette bir süre sonra ölçüsüz bir saçmalığa dek varabilir (bu tür notlamaları benim "birinci düzeydeki dipnotlar" dediğim şeyden, her zaman keskin bir çizgiyle olmasa da, ayıran şey de budur). Gerçekten bilgilendirici olabilmeleri için, bağlamsal notlamalar dilin ve ekinin tarihçisinden daha fazla bir şey olmayacaktır. Kendimizi –bilişim kuramından aşina olunan– sonsuz bir geriye gitme süreci içine girmiş durumda bulunuz. *Lycidas* –ya da *Divina Commedia* (İlahi Komedi), *Phèdre*, Goethe'nin *Faust*'u– gibi bir yapıtın toplam bağlamı, "durumun bütünüdür" ya da önceki ve ardıl okuryazarlığın etkin bütüncüllüğüdür. Bu, yapılamayacak olan bir şeydir.

Ama biz yapılabilecek bir şey olduğunu varsayalım. Varsayalım ki usta bir yayıncılar ekibi sözlükçeler, çakışmalar, yaşamöyküsel ve biçemsel ekler aracılığıyla eksiksiz bir açıklama aygıtı oluşturdu. O zaman şiire neler olacaktır?

Belirleyici olacak soru budur.

Sözlükçeler uzadıkça, dipnotlar daha temel ve öğretici bir nitelik kazandıkça o şiir, o destan, o tiyatro yapıtı, gerçek sayfa üzerindeki dengesini yitirmeye başlar. Batı yazınının dilbilgisini oluşturan daha da temel nitelikteki mitolojik, dinsel ya da tarihsel göndermelerin açıklığa kavuşturulması gerektikçe, Spenser'in, Pope'un, Shelley'nin ya da *Sweeney Among the Nightingales*'in (Sweeney Bülbüller Arasında) dizeleri, yakınlık etkisini yitirerek

bulanıklaşacaktır. Belmont'taki bahçede, Lorenzo ile Jessica arasında geçen konuşmada bulunan tek tek bütün özel adları ve klasik anıştırmaları ya da Imogen'in odasında belirdiğinde Iachimo'nun alçak sesle söylediklerini notlarla açıklamak gerekli olduğunda, eyleme dökülen duyguların o harika kendiliğindenliği "yazınsal" olur ve uzaklaşıp gider (elbette buradaki sorun, kısmen zaman sorunudur; anlamın artık, söze döküldüğü çabukluk ve doğrudanlıkla kavranamaması sorunudur). Nasıl olacaktır da, Pope'un *Essay on Man*'i (İnsan Üzerine Deneme), her bir önermesi bize sanki tahta bacaklar üzerinde, temel yorumlarla dolu, kalabalıklaşmış bir sayfanın üzerinde ulaştığında, o incelikli keskinliğini ve gücünü zihnimize kaydedebilecektir? Son zamanlarda yayımlanan kopyalarındaki notlarda "Venüs", "pagan aşk tanrıçası"nı gösteriyor diyerek açıklanıyorsa, *Endymion*'ın kişisel zevk yaratmada nasıl bir yeri olabilir?

Bunlar hiç de uzanlatımsal, gerçeklikten uzak sorular değildir. Bu durum, çoktan üstümüze çökmüştür. Birleşik Amerika'da, İncil'in ve Shakespeare'in bazı kesimlerinin, temel İngilizce'yle ve resimli roman formatında çeşitlemeleri çıkmıştır. Bunlardan bazıları milyonlara varan sayılarda dolanıma girmiştir. Bunların temsil ettikleri meydan okuma, ciddi ve inandırıcıdır. Kolayca bir yana atılamaz. Bizden, seçme yapmamız istenmektedir. Uygarlığımızın belli başlı miraslarından en azından bir şeyleri, modern toplumun, bir kitle toplumunun genel halkı için ulaşılabilir kılmak mı istiyoruz? Yoksa yazınımızın, içsel tarihimizin büyük bir kesiminin müzelere konmasını tercih mi ediyoruz? Bu sorundan, ucuz kitap satışlarına ya da klasik malzemenin kitle iletişim araçlarında –bazen mükemmel olsa da– sunuluşlarına avutucu göndermeler yaparak kaçınılamaz. Görkemliliği ve yetkesiyle hâlâ atalara özgüymüş gibi kabul edilen bir geçmişe, olsa olsa yüzeysel seslenişler ve selam çakmalardır bunlar.

Bu sorunlar zorlayıcıdır ve verilebilecek en dürüst yanıtın verilmesini talep eder. Daha şimdiden şiirin, dinsel düşüncenin, sanatın ağır basan bir kesimi, ivedi kişisel ulaşımdan uzmanın korumasına doğru geriye kaymaktadır. Orada, kendi atıl eleştiri ortamında

(Eliot'ın Dante *üzerine* yazdıklarını okuruz, Dante'yi değil), yayıncının getirdiği ve metinsel yorumlamaların, narsisist polemiklerin atıl ortamında tuhaf bir sahte yaşam sürdürür. Daha önce hiç –yazın incelemelerinde, müzikolojide, sanat tarihinde, eleştiride ve türlerin en karmaşığı olan eleştiride ve eleştiri kuramında– uzmanlaşmış bilgiçlikte bundan daha heyecan dolu bir savurganlık görülmedi. Koruyucuların ötedilleri, canlı anlamın sessizliği çevresinde daha önce hiç bu kadar çok serpilmedi ya da bu kadar saldırganlık dolu bir özel dille çoğalmadı.

Bir zamanlar duyarlıkla algılanan yaşam olan şeyi sarıp sarmalayan yalancı bir arşiv canlılığı; dışarıda, şiirin çıplak olarak sağ kalmasını, zorlanmaksızın kişisel etki yaratmasını olanaksız kılan bir yarı okuryazarlık ya da alt okuryazarlık. Akademisyenlik ve popülizm. Bu iki durum, karşılıklı etkileşim içindedir; zorunlu bir diyalektik içinde bunların biri ötekini kutuplaştırır. Bu iki durum, bir arada, şu anda içinde bulunduğumuz durumu belirler.

Karşımızdaki zorlu soru şudur: Daha önce durum bundan farklı mıydı?

Bu sorunun yanıtı, şu andaki aşınmışlık durumunun düşündüreceği ölçüde doğrudan bir yanıt değildir. Özellikle 19. yüzyıl İngilteresi açısından bakıldığında, öncü niteliğindeki incelemelere karşın, okuma alışkanlıklarının tarihçesi, Batı Avrupa'nın farklı anlarında, farklı topluluklarında verilen yazınsal tepkinin sayısal durumu ve niteliği hakkındaki bilgilerimiz hâlâ yetersiz düzeydedir. 1970'li yıllarda, Godwin'in *Political Justice*'inin (Siyasal Adalet) çok yaygın bir biçimde dağıtıldığı ve toplu olarak incelendiği gibi çok iyi doğrulanmış ama yerel kalan veriler ya da George Sand ve Tennyson gibi yazarların satışları ve donanımları hakkında bildiklerimiz, genel bir açıdan bakıldığında yol gösterici olabilir de, olmayabilir de. Kanıtların elde edilmesi zordur, değerlendirilmesi daha da zordur. İnsan burada, "iklim" ve "tonalite" gibi izlenimci kavramlarla uğraşmak zorunda kalır.

Gene de, bazı dış çizgiler belirginleşmektedir. Kutsal yazılarla, daha geniş bir anlamda da dinsel yazılarla ilgili okuryazarlık, özellikle Protestan ülkelerde güçlü bir damar oluşturmuştur. Kutsal Ki-

tap'ın Onaylanmış Versiyonu ve Luther'in Kutsal Kitap'ı, arkalarından zengin bir simgesel, anıştırmalı ve sözdizimsel farkındalık geleneği getirmişlerdir. Çocuklukta içselleştirildiğinde, Ortak Dua Kitabı, Luther'ci ilahiler ve mezmurlar, biçimselleştirilmiş bire bir anlatım zenginlikleri ve düşünce müzikleriyle, zihinsel yaşamın geniş bir kesiminde iz bırakamadan edemezdi. Üstelik, iletişim alışkanlıkları ve okul eğitimi, doğrudan doğruya bellek yoğunlaşmalarından çıkıp gelmiştir. O kadar çok şey, *ezberlenerek* –bu, bireysel ruhun içinde anlamın ve söze dökülmüş varlığın organik ve içsel olarak bulunduğuna çok güzel karşıtlık oluşturan bir terimdir– öğrenilmiş ve bilinir olmuştur. Bizim kendi modern eğitimimizde ve erişkinlere açık olan kaynaklarda, ezberlemenin felakete varan boyutlarda azalması, bir ekin sonrasının can alıcı, acımasız ama henüz pek iyi anlaşılmamış hastalık belirtilerinden biridir.

Klasiklerle ilgili bilgilenmeye gelince, burada da gene kanıtlar değişiklik gösterir ve farklı yorumlara açık durumdadır. Oysa, *Lycidas*'ta etkin olan biçimleri ve töreleri tanımak, 17. yüzyıldan çok yakın zamanlara kadar, sağlam eğitimin kesinlikle bir bölümünü oluşturuyordu. Farklı öğretim programları ve değişik toplumsal ortamlar, öyle görünüyor ki değişken derinlik derecelerini de peşinden getirdi: Ama Homeros'a ve Vergilius'a özgü destan, Ovidius'un ve Horatius'un şiiri, Aristoteles ve Longinos'taki türler kuramı hiç de karmaşık konular değildi. Birkaç istisna (daha çok da İtalyan ve Yenidendoğuş-Latin yapıtların oluşturduğu bütünle ilgili olanlar) dışında, Milton'ın öykünmelerinin ve öğütlerinin hiçbiri, babamın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Viyana Gymnasium'undaki öğreniminin dışında, gerçekten de benim 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Fransız *lycée* sisteminin *section lettres*'indeki* eğitimimin dışında kalamazdı.

İlk ve orta öğretimde şu anda yaşanmakta olan örgütlenmiş bellek yitimi durumu çok yakın zamanlara özgü bir gelişmedir. Şu olguda alaysılamalı bir çelişki yatıyor: Bu değişikliğin ana ilkesi, en açık sözlü kuramsal gerekçelendirilişi, Birleşik Amerika'yla

* Edebiyat, yazın bölümü. (ç. n.)

bağlantılandırılıyor. Çünkü hem Püriten, hem de Jefferson'cu anlamda genel bir Kutsal Kitap okuryazarlığı ve klasikleri okumuş olma ideali, en yaygın biçimde 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da amaçlanıyordu.

Bu "kitap bilgisi" alanlarının merkezinde, doğal dünyanın adları ve biçimleriyle, çiçekler ve ağaçlarla, iklimlerin süreleriyle ve yıldızların doğup batmalarıyla ilgili kişisel, zorlanmaksızın oluşmuş bir içlidışlılık yatar. Yazınımızın başlıca enerjileri, sürekli olarak bu tanımlardan oluşan diziden beslenir. Oysa bizim evlere kapatılmış, metalik duyarlıklarımız açısından bunlar, büyük ölçüde yapay ve süsleyici bir duruma gelmiştir. Bugün, yanı başınızdaki okura artık, kişisel olarak karşılaştıklarından yola çıkarak, Ovidius ile Shakespeare'e, Spenser ile Goethe'ye güncel bir abece sunmuş olan bitki örtüsünün, gökbilimin bir kesimini tanıyıp tanımayacağını bile sormayın.

Bu gibi konularda yapılacak her türlü genelleme kuşkuludur. Oysa şiirin, tiyatronun ve kurmacanın temel "çokanlamlı" yapısı, kesinlikle de 17. yüzyıldan bu yana yazarın, anlamı pek çok eşzamanlı doğrudanlık ya da zorluk düzeyinde kullanması, çok geniş bir okuryazar halk kitlesinin, ütopyacı olsa, gene belki gerçekçi de olsa, gerçekten ulaşılabilir durumda olduğunu düşündürüyor. Mallarmé'den sonra, sanatın ve yazın'ın o kadar büyük bir kesiminde gördüğümüz biçimiyle kapalılık, kavranamaz olanın stratejisi, doğal bir okuryazarlığın çökmesine gösterilen kibirli ve boşuna bir tepkidir:

> Son romantiklerdik bizler –seçmiş olan izlek olarak
> Geleneksel kutsanmışlığı ve güzelliği;
> Her ne yazılmışsa hangi şairin adıyla
> Halkın kitabında; en çok ne kutsayabilirse
> İnsanın zihnini ya da yüceltebilirse uyağı;
> Oysa her şey değişti, o yüce at binicisiz kaldı,
> Homeros ilerlediyse de oturmuş olarak o eyere
> Kararan sularda kuğuların kayarak yüzdükleri yere.

Ama varsayalım ki Yeats'in çizdiği tablo idealize edilmiştir, Pegasus da çoğu zaman eyersiz bir ata binerek gitmiştir. Varsayalım ki Victoria Dönemi'ndeki okullu çocuklar, Homeros'un, Racine'in, Goethe'nin metninin doğal bir sunum oluşturduğu o *gymnasium* ya da *lycée* öğrencileri, hep az sayıda, bilinçli seçkinler olarak kalmışlardır. Bu böyle olsa bile, durum karşımızdadır. Sınırlı sayıda kalmış da olsalar, o seçkinler grubunun üyeleri, ekinin mirasını ve devingen güçlerini kendilerinde somutlaştırıyordu. Bu grubun toplumsal ve ekonomik açıdan ağırlığı, kendini özgüvenle devam ettirmesi o boyutlardaydı ki –değerleri açısından gerçekten de uzmanlaşmış ve "azınlık temelli" olabilecek– ekin modeli, genel bir ölçüt işini görüyordu. Önemli olan nokta budur. Önce saraya ve soylulara, sonra da burjuvaya ve bürokrasiye özgü olan iktidar ilişkileri, klasik ekinin öğretim programını belirliyor, aktarılmasını da bilerek izlenen bir süreç durumuna getiriyordu. Yüksek ekinin –ekinin içinde bir enerji bunalımıyla ve toplumsal devrimle yaratılmış olan– demokratikleştirilmesi, garip bir melez doğurdu. Klasik okuryazarlık ürünleri, kitle pazarına sürülünce içi boşalmış ve sulandırılmış duruma gelir. Bu yelpazenin öteki ucunda da aynı ürünler, yaşamın içinden çekilip alınır ve müzede kemerli bir odaya konur.

Gene, bunun temsilcisi ve uyarıcı örneği Amerika'dır. Sahici okuryazarlığın aşınması başka hiçbir yerde bu ölçülere varmamıştır (Amerikan liselerinde yapılan son okuma-anlama ve tanıma anketlerini düşünün). Oysa, geçmişteki yazın ya da sanatın korunması ve bilgili bir yaklaşımla gözden geçirilmesi, gene başka hiçbir yerde daha cömert bir yetkinlikle izlenmemiştir. Amerikan kütüphaneleri, arşivleri, müzeleri, ileri araştırma merkezleri bugün artık uygarlığın vazgeçilmez kayıtlarını ve hazinelerini oluşturmaktadır. Avrupalı sanatçının ya da bilim insanının, kendi ekininin çok değerli son parıltılarını görmek için geleceği yer burasıdır. Çoğu zaman gelecek saplantısı içinde olsa da, Birleşik Amerika bugün insanbilimleri açısından bakıldığında klasik geçmişin kesinlikle en etkin bekçisidir.

Bu koruyuculuk, belki de derinden akıl karıştırıcı olan bir gerçekle bağlantılıdır. Kesinlikle birinci dereceden olan yaratılar –felsefede, müzikte, büyük bir yazın kesiminde, matematikte– Ameri-

kan ortamının dışında ortaya çıkmayı sürdürüyor. Orada hemen benimsenip zekice kullanılıyor: Oysa "tinin devinimi" başka bir yerde, Avrupa'nın güçten düşmüş ortamında, Rusya'nın baskıcı ikliminde yer alıyor. Amerika'daki entelektüel, sanatsal üretimin büyük bir kesiminde (son zamanlardaki resimler, bunun meydan okuyucu bir istisnası olabilir), tipik bir –neredeyse– büyüklük, en iyinin hemen altında yer alan bir güçlülük vardır. Birleşik Amerika, "müze ekini" olmaya yazgılı olabilir mi? Bilginin toplumbiliminde bundan daha büyüleyici, geleceğimizi daha yoğun olarak etkileyebilecek bir soru yoktur. Ama bu soru, bu denemenin boyutlarının dışında kalır.

Ağır basan bir okuryazarlıktan, okuryazarlık sonrasına ya da alt okuryazarlığa doğru giden değişiklikler, kendilerini genel bir "sözden geriye kayma" olarak gösterirler. Gelecekteki bir tarihsel açılımdan bakıldığında Batı uygarlığı, İbrani-Yunan kökenlerinden başlayarak kabaca günümüze kadar, yoğunlaşmış bir "sözellik" evresi gibi görünebilir. Bize belirgin ayrımlaşmalar olarak görünenler, içinde konuşulan, anımsanan ya da yazılan söylemin, bilinçliliğimizin belkemiğini oluşturduğu bir çağın kesimleri olarak gösterebilir kendilerini. Güncel toplumbilimin ve "medya incelemeleri"nin olağan bulgularından biri şudur: "Mantık"ın –zamanın ve anlamın *logos* çevresinde sözcelendirilişini düzenleyen şeyin– böyle ağır basması, artık sonuna yaklaşmaktadır. Giderek daha sık olmak üzere söz, bir resmin altyazısı durumuna geliyor. Olguların ve duyarlığın genişleyen alanları, özellikle de tam olarak fen bilimlerinde ve temsil edici olmayan sanatlarda, sözel anlatışın ya da açımlamanın ulaşamayacağı bir durumda. Simgesel mantığın notasyonları, matematiğin dilleri, bilgisayarın dili, sözel bilişimin dilbilgilerinden sorumlu ve onlara indirgenebilir olan ötediller değil artık. Bunlar, kendileri adına, alanları giderek genişleyen bir düşünme ve etkin izleme talep eden, bunları dışa vuran özerk iletişim tarzları. Sözcükler, dile getirdikleri sahte umutlarla ve yalanlarla aşındırılıyor. İvedi küresel iletişimin ve "birliktelik"in elektronik abecesi, Babil'in o eski zamanlara özgü, bölücü mirası değil artık; tersine, devinim-içinde-imge olup çıkmış durumda.

Bu çözümleme (aslında, McLuhan, patlama yaratıcı bir güncellik kazandırmadan birkaç yıl önce öne sürülmüş olan bu çözümleme) pek çok yönüyle pekâlâ yanılgılı ya da abartılmış olabilir. Bu boyutlardaki başkalaşımlar, bir gecede ve hemen yazıya geçirilen yüzeyde yer almaz. Ama bu savın taşıdığı genel "duygu" ikna edicidir. Okuryazarlığa özgü konuşmaların geleneksel ideallerinde *gerçekten de* geniş kapsamlı bir düşüş vardır. Uzanlatım ve bunun disipline soktuğu ikna etme sanatları, neredeyse bütünüyle gözden düşmüştür. Biçemden, dışa vurma biçimlerinin "işlenmişliği"nden zevk almak, mandarinlere özgü, neredeyse kuşkulu bir tutumdur. Bir kitle tüketim toplumunun gereksinme duyduğu bilişim enerjisinin giderek daha büyük bir kesimi resimsel olarak aktarılmaktadır. Sayfa kenarındaki boşluğun anlatım yüküyle yazılı sütunun anlatım yükünün oranları tersine dönmektedir. Resimle dolu kenarın, bütünün içini giderek daha çok boşalttığı, "anlam boşlukları"yla dolu bir sayfa düzenine doğru gidiyoruz. "Resimleme"yi sağlayan asıl şey, artık sık sık ince metinlerden oluşan şeritler oluyor (burada da uyarıcı olan, gene Blake'in varlığıdır).

Önceki önerilerim eğer bir geçerlik taşıyorsa, ana bağlantıların nerede yattığı açıkça görülecektir.

Klasik konuşma yapısı, sözün merkezi önemde olması, hem sıradüzensel değer dizgesiyle, hem de aşkıncılık benzetmesiyle belirlenir ve bunları dışa vurur. Bu duyarlık kavşakları, her noktada etkileşim içindedir ve birbirlerini pekiştirir. Hint-Avrupa sözdizimi, Batı toplumunun dokusunda ağır basageldiği gibi, düzen dizgelerini, sıradüzensel bağımlılığı, etken ve edilgen durumları etkin bir biçimde, ayna gibi yansıtır. Latince dilbilgisinin, Romalıların duygu ve davranışlarındaki tipik tutumları yeniden üretme yetisi taşıdığını belirten o kalıplaşmış yafta, daha keskin ve daha genel bir anlamda doğrudur. Açıklık taşıyan bir dilbilgisi, düzenin kabul edildiğini gösterir: Bu bir sıradüzenleştirmedir; siyasal topluluk içinde egemen olan güçlerin ve değerlendirmelerin, bireyin yaşam süresi içinde bu kadar erken bir zamanda dayatılmış olması nedeniyle daha da derinlere işlemiştir ("sınıf"/"*class*", "sınıflandırma"/"*classification*" ve "klasik"/"*classic*" tonlamaları elbette

kökteştir). Batı'ya özgü konuşmanın güçlü damarları da, Batılı toplumsal düzen içinde güç ilişkilerini eyleme geçirmiş, dengeye kavuşturmuş ve ileriye taşımıştır. Cinsiyet farklılaşmaları, zaman kesitleri, önek ve sonek oluşumlarını yöneten kurallar, bir dilbilgisinin birleşme noktaları ve anatomisi –bunlar, "kendilerine denk düşen konuşma topluluğunda, cinsiyetler arasında, efendiyle köle arasında, resmi tarihle ütopyacı düş arasında hem açıkça görülen, hem de derinden içselleştirilmiş *figura*'dır.*

Sözün her yeri kaplayan egemenliğiyle ölüm üzerine ve ölüme karşı girişilen klasik kumar arasındaki yakınlıklar, daha da merkezi önemdedir ve karmaşıktır. Örneğin Heidegger'de ve Paul Ricœur'de araştırılan, bir "dil ekini"yle ölüm arasındaki tarz geçişlerinin varlıkbilimsel ve yorumbilimsel yönleri burada ele alınamayacak ölçüde zorlayıcıdır. Asıl sorun şudur: Hint-Avrupa dillerinin fiil dizgeleri bile, klasik bilgi ve sanat öğretisine canlılık katan eyleme ve sağ kalmaya yönelik tutumların "edinci"ni oluşturacak niteliktedir. Şairin "görkemlilik" terimiyle belirttiği şey, gelecek zaman kipinin hissedilen gerçekliğinin doğrudan sonucudur. Anımsananların düzenli yoğunluğu, Hint-Avrupa geçmiş zaman kiplerinin taşıdığı güçlü keskinliklere tutunmuştur. Bu nedenle, kişisel ve düşünsel değerlerin klasik dokusunu oluşturan zaman-ölüm ikilisi, pek çok bakımdan sözdizimseldir ve dilin hükmedici, neredeyse büyülü bir yolla doğrulanmış bir rol oynadığı yaşam dokusunda içkin olarak bulunmaktadır. Bu rolü azaltırsanız, bu egemenliği yıkarsanız; klasik bir uygarlığın sıradüzenlerini ve aşkıncılık değerlerini de yıkmaya başlamış olursunuz. Ölüm bile dilsiz kılınabilir.

Karşı ekin, bu yıkma işine nereden başlanacağının pekâlâ farkındadır. Duvar yazılarında görülen şiddet dolu cahillikler, yeniyetmelerin çeneleri kilitlenmiş suskunlukları, sahnelenen "*happening*"lerin anlamsız çığlıkları, kararlı bir biçimde stratejiktir. Başkaldıranlar ve esrimiş olanlar, acımasız, eskimiş sahtecilik diyerek aşağıladıkları bir ekinsel dizgeyle söylemde bulunmayı kesmişlerdir. Bu dizgeyle söz düellosuna girmeyi kesinlikle istemezler. Okur-

* Simge(ler). [ç. n.]

yazarlığa özgü dilsel alışverişi bir an için bile olsa kabul ederseniz, eski değerlerin, hor gören ya da tutsak eden dilbilgilerinin ağına yakalanmış olursunuz.

Kuşaklar arasında deyiş açısından görülen değişiklikler, toplumsal tarihin normal bir parçasıdır. Oysa önceleri, bu gibi değişiklikler ve gençlerin yaşlılara karşı giriştikleri sözel kışkırtmalar, evrimsel bir sürekliliğin çeşitlemeleri olagelmişti. Şimdi ortaya çıkmakta olan şey yenidir: Bu, topyekûn bir kopuş girişimidir. Okulu terk edenlerin homurdanmaları, *beatnik*'lerin* "*fuck-off*"ları,** yeniyetmelerin, ana babalarının kendilerine düşman olmuş evlerindeki suskunluğu, yıkmayı amaçlayan şeylerdir. Cordelia'nın çileciliği, konuşmalardaki yalancılıkları reddedişi, sonunda ölüm getirir. Otistik çocuğun dili berbat etmesi, un ufak edip anlamsızlığa ya da manyakça bir sessizliğe indirgemesi de böyledir. Kendileriyle konuşmayı reddettiğimiz kişilerin, içlerindeki insanlığı boşaltmış oluruz. Onları çıplaklık ve anlamsızlık içinde bırakırız. "Taş gibi sağırlık"ta, uyuşturucunun etkisiyle "taşlaşmış" olan kişilerin boş gevelemelerine ya da konuşamamalarına korkunç, bire bir denk düşen bir imge vardır. Başkalarıyla konuşmayı keserseniz, Medusa içeriye doğru bakmaya başlar. Kuşaklar arasında şimdi yaşanan çatışmanın inciticiliği ve umarsızlığı kısmen buradan gelir. Ortak bir dille yaratılan, birincil önemdeki kimlik ve toplumsal tutarlılığın bağlarına bile bile şiddet uygulanmaktadır.

İyi ama, düşünülebilecek başka okuryazarlıklar, yazıya bağlı olmayan "okuryazarlıklar" yok mudur?

Bu okuryazarlık, büyük Amerikan üniversitelerden birinin kolejinde yapılan bir incelemede oluşturulmaktadır. Duvarlar, biri yakında birkaçı daha uzakta bulunan ses yükselticilerden gelen müziğin temposuyla yavaş yavaş titreşmektedir. Bu duvarlar, günde kabaca on sekiz saat, bazen de yirmi dört saat boyunca, kulağa ya da dokunma duygusuna titreşimler göndermektedir. Müziğin temposu tam anlamıyla sonu gelmez bir tempodur. Bunun pop

---

* Beat kuşağının üyesi. (ç. n.)

** "S..tir git"; "defol". (ç. n.)

müziği, halk müziği ya da rock müziği olmasının hemen hemen hiç önemi yoktur. Önemli olan, sabahtan geceye kadar ve gece boyunca, elektronik tınının o soğuk yakıcılığıyla ayrımlanamaz kılınmış, her yeri kaplamış nabız atışıdır. İnsanlığın büyük bir kesimi, diyelim ki on üç yaşla yirmi beş yaş arasındaki kesimi, artık bu sürekli nabız atışının içine gömülmüş olarak yaşıyor. Rock'un ya da pop'un yarattığı o sürekli vuran çekiç etkisi her şeyi sarıp sarmalayan bir uzam yaratıyor. Önceleri sessizlikle çevrelenen okuma, yazma, özel konuşmalar yapma gibi etkinlikler, artık tiz bir *vibrato** ortamı içinde yer alıyor. Bu da demektir ki bu gibi uğraşların temelde dilsel olan doğası değişikliğe uğramıştır; bunlar, eski "mantıklı söz"ün körleşmiş tarzlarıdır.

Bu yeni ses alanı küreseldir. Dilleri, ideolojileri, sınırları ve ırkları aşarak büyük bir hızla dalga dalga yaymaktadır. Birleşik Amerika'nın kuzeybatısında bir kış gecesi, duvarın içinden gelerek üstümde çınlayan üçlü tempo, büyük olasılıkla aynı anda Bogota'daki bir dans salonundan, Narvik'te bir transistordan, Kiev'de bir otomatik müzik kutusundan, Bingazi'de de bir elektrikli gitardan çıkarak yankılanmaktadır. Ezgisi, geçen ayın ya da geçen haftanın "*top of the pops*"unun** ezgisidir; kitle toplumunu, daha şimdiden bütünüyle kendi yankılanma odasına çevirmiş durumdadır. Bu müziksel esperantonun ekonomisi sarsıcıdır. Rock ve pop, eşmerkezli modalardan, ortamlardan ve yaşam biçimlerinden oluşan dünyalar üretmektedir. Popüler müzik, kendisiyle birlikte kişisel ve kamusal tarzlardan, grup dayanışmasından oluşan toplumsal oluşumlar getirmiştir. Cennet Bahçesi politikasının sesi çok yüksek çıkmaya başlamıştır.

Desibel ekininin pek çok bağlamı incelenmiştir. Daha önemli olan ama nicelendirilmesi şöyle dursun, araştırılması bile daha zor olan şey, sürekli bir ses ekini içinde yer aldıklarında zihinsel yetilerin, öz farkındalığın gelişmesi sorunudur. O tatlı, gürültülü çekiç sesleri, gelişmesinin can alıcı aşamalarında beynin üzerinde nasıl

---

* Ses titreşimleri, dalgalanmaları. (ç. n.)

** Pop müziğin en çok tutulan, sevilen ve satılan şarkıları. (ç. n.)

bir etki yapmaktadır? Gün boyunca ve ışıklandırılmış gecelerde (özellikle rock, bu gürültünün çevresindeki ışığı kırar ve renklendirir) artık çağlıyormuşçasına akan, düzenlenmiş gürültü düzeylerine yakın herhangi bir yerde, yaşam biçimlerinin nasıl olgunlaşıp sürdürülebileceğini bilebilmek için elimizde hiçbir gerçek öncül yoktur. Vladivostok'ta ya da Cincinnati'de bangır bangır ses yayan transistorlu radyosuyla bir delikanlı cadde boyunca yürürken, yanından radyosu sonuna kadar açılmış bir araba geçerken ortaya çıkan ses kapsülü, sonuçta bireyi içine alıp yutar. Bu da, dış dünyayı bir dizi akustik yüzeye indirger. Bir pop uygulaması, insan kulağına çok şiddetli bir fiziksel stres dayatır. Bunun doğurduğu nasırlaşmaların ya da hasarların bir kısmı, aslında ölçülmüştür. Ama sesin oylumuyla ve yinelenip duran temposuyla (çoğu zaman, yirmi dört saat boyunca aynı iki ya da üç ezgi çalınır durur) doyma noktasına gelmenin yarattığı ruhsal etkiler hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Hangi duyarlı dokular duyarsızlaştırılmakta ya da azdırılmaktadır?

Gene de burada, hiç kuşkusuz öylesine yaygın ve devingen olan bir okuryazarlıkla ve tanıma kodlarıyla uğraşıyoruz ki bunlar bir "öte ekin" oluşturuyor. Popüler müzik(ler)in kendilerine göre bir anlambilimi, kendilerine özgü türler kuramı, dizgesel tiplere karşıt olarak gizemli tiplerden oluşan çok girift yarışma oyunları vardır. Halk müziği ve pop, "geleneksel müzik" ve rock, bize kendi tarihçelerini ve söylemler bütününü anlatırlar. Kutsal kalıntılarını sergilerler. Yaşlı ustalarını ve asilerini, ihanetçilerini ve yüce rahiplerini sıralarlar. Tıpkı klasik okuryazarlıkta olduğu gibi, cazın ya da rock'n roll'un dünyasında da, *tyro*'nun* (güneş kursunun Latincesi) belli belirsiz duygudaşlıklarından *scholiast*'ın** derinlikli bilgisine kadar değişen giriş törenlerinde çeşitli dereceler vardır. Pop ekininde, insanbilimlerinden çok modern matematiğe ve fiziğe benzeyen bir yaş etkeni de söz konusudur. Yaptıkları pop müziği uygulamalarında ve bu müziğe verdikleri tepkilerde gençler, yaşlı-

* Acemi; çırak; çark; kurs. (ç. n.)
** Düşünür; fikir babası; bilge. (ç. n.)

lara tanınmayan bir gerilim aralığı, bir özgüleme yumuşaklığı sergilerler. Bunun nedeni kısmen, doğrudan doğruya bir örgensel bozulma olabilir: İçkulağın narin alıcıları, yirmili yaşlarda sertleşir ve duyarsızlaşır.

Kısacası, pop'un ve rock'un sözcük dağarcıkları, bağlamsal davranış örüntüleri, sahici bir "*lingua franca*",* gençliğin "evrensel lehçesi"ni oluşturur. Bir ses ekini her yerde sözel düzenin eski yetkesini geriletiyor gibi görünmektedir.

Sesin bu yeni varoluşunda klasik müziğin büyük bir rolü vardır. İnanıyorum ki klasik müzik, bir zamanlar "kitaba bağlı" olan erkeklerin ve kadınların yaşamlarına, dikkat gösterme ve tepki verme alışkanlıklarına giderek daha da çok sızıyor. Pek çok evde *hi-fi*** aygıtları ve uzunçalar plak rafları, kütüphanenin yerini almış durumdadır. *High fidelity* yeniden üretimler ve uzunçalarlar (LP), mekanik kazanımın ötesinde şeylerdir. Bunlar, daha önce ancak arşivcinin gözünün ulaşabildiği geniş bir müzik alanını, tonalitelerden ve yitirilmiş biçimlerden oluşan alanı açmış, kolaycа ulaşılabilir kılmıştır. Modern fonografın üstün niteliği, kişisel oturma odasını pek çok bakımdan ideal bir konser salonuna dönüştürür: Başkalarının öksürükleri sizi rahatsız etmez; ıslak ayakların yer değiştirme sesleri duyulmaz; yanlış notalar işitilmez. Uzunçalar plak, kulakla müziksel zaman arasındaki ilişkiyi değiştirmiştir. Bir defada ya da çok kısa aralıklarla çalınabileceklerinden, büyük formatlı yapıtlar –bir Mahler senfonisi ya da *Goldberg Variations* (Goldberg Çeşitlemeleri) gibi iç içe geçmiş ardıl parçalar, artık evde bir bütün olarak, isteniyorsa yinelenerek ya da parça parça dinlenebilir. Müzik parçasındaki zaman işaretlemeleriyle dinleyenin kişisel yaşamındaki zaman akışı arasındaki bu esnek oynayışlar, aynı anda hem rastlantısal hem de aydınlatıcı olabilir. Tıpkı bütünüyle yepyeni olan şu olgu gibi: *Her türlü* müzik, artık herhangi bir saatte ve ev ortamında dinlenebilir. Teyp, radyo, fonograf, kaset, günün herhangi bir anında ya da her koşulda sonsuz bir müzik akışı

---

* Ortak dil; ortak sözlü iletişim aracı. (ç. n.)

** *High-fidelity*; üstün duyarlıklı ses (aygıtları). [ç. n.]

sağlar. Belki de Vivaldi'nin çalışkanlığının ve 18. yüzyılda küçük boyutlu yapıtlarda görülen çalışkanlığın açıklaması burada yatar. Bu, barokun ve LP kataloğunda klasik öncesi oda müziğinin bolluğunu da açıklar. Bu müziğin büyük bir kesimi, aslında *Tafelmusik** olarak ve kalabalık bir odada kulak okşamaları yaratmak için tasarlanmıştır. Oysa şimdi bizler, büyük tarzları aynı zamanda sanki fon müziğiymiş gibi kullanma eğilimindeyiz. İstersek *St. Matthew Passion*'u (Aziz Mathias'ın Pasyonu) herhangi bir saatte, haftanın herhangi bir gününde çalabiliriz. Bunun sonuçları da gene belirsizdir: Daha önce hiç örneği bulunmayan bir iç yakınlık oluşturabilir bu; ama aynı zamanda bir değerden düşmeye de (*désacralization*)** yol açabilir. Yücelerden seslenen bir Muzak*** bizleri sarıp sarmalar.

Kitapseverlerin –Coleridge'in deyişiyle, kütüphane karabataklarının– alışkanlıkları, plak ve konser toplayıcılarının alışkanlıklarına kaymıştır. O gizli manyaklıklar, uzmanlığı küçümsemeler, bir zamanlar ilk basımlara koşan avcıların hevesleri, amblemler, kalıntı metinlerin *in-octavo*'su,**** bunların hepsi, müzikseverler arasında artık yaygınlaşmış şeylerdir. Kullanılmış kitaplar konusunda nicedir olageldiği gibi, eski basımlar, stoku tükenmiş albümler, aşınmış 78'likler üzerine bir bilim ve pazar oluşmuş durumdadır. Kayıtların ve ender bulunan teyplerin katalogları, kaynakçalar ölçüsünde açıklayıcı duruma geliyor. Özellikle Amerika'da, bir zamanlar kitabevinin bulunduğu yerde, artık plak ve müzik mağazası bulunacaktır ya da kitaplar, büyük müzik mağazasının bir kesimini oluşturarak, rahatsız bir birliktelik içinde müzikle yan yana duracaktır. Victoria Dönemi'nde yaşayanların, âşıklar için cep kitapları, âşıkların birbirlerine yüksek sesle ya da fısıldayarak okumaları için düzyazı ve şiir çelenkleri çıkardıkları yerde bizler, şöminede ateş yavaş yavaş yanarken çalmak üzere bizi havaya sokacak

---

* Yemek müziği. (ç. n.)

** Kutsallığını yitirme; değerden düşme. (ç. n.)

*** Hafif fon müziği; mağaza, okul, lokanta gibi yerlerde banttan, plaktan vb. çalınan tatlı, hafif müzik. (ç. n.)

**** Sekiz yapraktan, on altı sayfadan oluşan kitap düzeni. (ç. n.)

plaklar çıkarıyoruz. Dante, tüm tutkuyu billurlaştıran ve dünyayı dışarıda bırakan o dizeyi bugün yazmış olsaydı sanırım şöyle derdi: "Ve o gün artık müzik dinlemediler."

Ekinimizin böyle "müzikleşmesi"nin, okuryazarlığın ve tarihsel farkındalığın gözlerden kulaklara kaymasının ardında (ciddi müzik dinleyicileri arasında bile ancak birkaç kişi nota okuyabilir) yatan gerçekler oldukça açıktır. Oysa bunun altında yatan güdüler öylesine karmaşıktır, insan bu değişimin öylesine büyük bir parçası durumuna gelmiştir ki, buna herhangi bir açıklama getirmekte duraksıyorum.

Paylaşılan içsel yaşamın, katılımcı coşkuların ve boş zaman uğraşlarının yeni ideallerinin burada kesinlikle bir payı vardır. Yüksek sesle okuma, aile babasının hane halkına kitap okuması ya da cildi elden ele geçirerek sırayla yüksek sesle okuma edimi dışında, okuma eylemi tek başına yapılan bir şeydir. Okuru, odadakilerin geri kalan kesiminden koparır. O kişinin bilincini, tümüyle, kıpırtısız dudaklarının arkasına kapatır. Sevilen kitaplar, yalnızlık içindeki insanların zorunlu ve kendine yeterli toplumunu oluşturur. Bu kitaplar, kapıyı başka varlıkların üzerine kapatır, onları rahatsız edici öğeler durumuna getirir. Kısacası, basılı malzeme, şiddetli bir kendi başınalık ve sessizlik talep eder. İşte şimdi, en çok kuşku duyulması gereken duyarlık özellikleri tam da bunlar olmuştur. Şu anda geçerli olan duygu eğilimleri, çok yoğun bir biçimde gevezeliğe, coşkuları özgürce paylaşmaya kaymıştır. Onaylanan düşlerin o "harika güzellikteki yeri", birlikteliğin yeridir. Okurun gömüldüğü sessizlik içinde oluşan şiddetli duygu yığışımı, devreden çıkmıştır. Kaydedilmiş müzik, bu yeni ideallere çok uygun düşer. Birbirimize yakın oturmuş, kesintisiz bir dikkat yoğunlaşması içinde, hem bireysel hem de toplu olarak kendimizi sesin akışına bırakırız. Özgürleştirici çelişki burada yatar. Kitabın tersine müzik parçası, hemen orada bulunan ortak alandır. Ona verdiğimiz tepki, eşzamanlı olarak hem kişisel hem de toplumsal olabilir. Aldığımız zevk, kimseyi oradan uzaklaştırmaz. Daha derli toplu bir biçimde kendimiz olurken birbirimize daha da yakınlaşırız. Tek başına oturduğunuz bir odada, stereofonik yeniden üretimin dupduru pa-

rıltıları, forteleri ya da piyanoları uyuşturucu etkisi yapabilir. Bugün klasik müziğin epeyce büyük bir kesimi, iyi vatandaşın afyonu durumuna gelmiştir. Gene de, insanla temas arayışı, yoğun ama başkalarını dışarıda bırakmayan var olma biçimleri arayışı gerçektir. Bu, klasik bencilliğin çökmesinin bir parçasıdır. Çoğu zaman da bu arayışa, basılı konuşmanın seslenmediği biçimde müzik "seslenir".

Belki daha da ileriye gidecek tahminlerde bulunulabilir. Kamusal ve kişisel davranışlarda törelerin ve dinsel ayinlerin azalması, arkasında bir boşluk bırakmıştır. Aynı zamanda, büyüye ve "usdışına çıkma" biçimlerine duyulan bir açlık da vardır. Örgütlenmiş dinin, bu açlığı doyurma yetisi azalmaktadır. Matthew Arnold, dinin "gerçekleri"nin yerini dinin şiirinin alacağını önceden söylemişti. Bugün insan, eğitimli ama tutarsızlık içindeki pek çok yaşamda "dinsel coşkunun şiiri"ni müziğin sağladığı duygusuna kapılıyor. Bu noktayı kanıtlamak kolay değildir; bu, içsel duygu iklimiyle ilgili bir şeydir. Ama çok sayıda bireysel varoluş ve aile varoluşu tanıyoruz ki bunlarda, konserlerin ya da zevk alarak konser dinlemenin, dinsel uygulamalardaki kadar ya da eskiden olduğu ölçüde incelikli bir biçimde vazgeçilmez olan, onlar kadar yüceltici ve avutucu işlevleri vardır. Çarpıcı olan işte bu vazgeçilmezliktir, –benim de katıldığım– şu duygudur: İnsanın uzun süre onsuz edemeyeceği bir müzik vardır; diyelim ki kitaplardan çok, insanın içindeki düzenin ve güvenin tılsımını oluşturan bazı müzik parçaları vardır. Dinsel inancın yok olduğu ya da azaldığı durumda, dilin klasik önceliğiyle çok yakından bağlantılı olan müzik, bizi bize bağışlıyor gibi görünmektedir.

Müzik, bunu belki de hakikatle arasındaki özel bağlantı nedeniyle yapabilmektedir. Varlıkbilim de, estetik de, bu bağlantıyı doyurucu bir biçimde dile getirmiş değildir. Ama biz bunu kolayca hissederiz. Her düğümlenme noktasında, halktan insanların seslerinden tutun da, düşlerin sözcük dağarcığına kadar dil, yalanlarla iç içe örülmüştür. Yalancılık, dilin üretici yaşamından koparılıp ayrılamaz. Müzik övünebilir, duygusallık sergileyebilir, acımasızlık kaynaklarını serbest bırakabilir. Ama yalan söylemez. (Mozart'ın,

herhangi bir yerinde yalan var mıdır?) İşte burada, müziğin bir zamanlar dinsel olan duygu gereksinmeleriyle yakın akrabalıkları en derinlerde devreye giriyor olabilir.

Şu düşünülebilir: Eski bir çember artık kapanmaktadır. *Mythologiques*'inde Lévi-Strauss ezginin, "*mystère suprème de l'homme*"un* kapısını açan anahtar olduğunu belirtmiştir. Ezgi icat etme bilmecesini, içimize kazındığı açık olan armonik uyum duygusunu kavrarsanız, insan bilincinin kökenlerine dokunmuş olursunuz. Lévi Strauss, hem herkesçe kavranabilir olan, hem de başka herhangi bir dile çevrilmiş olan ilk evrensel dilin, yalnızca müzik olduğunu söylemişti. Konuşma, müzikten sonra gelir; Babil'deki karmaşadan önce bile müzik, insanın Cennet'ten Kovulması'nın bir parçasıydı. Kendi başına bu varsayım, anımsanamayacak ölçüde eskidir. Orpheus'a ve Pythagoras'a özgü öğretiler açısından, Boetius'un *harmonia mundi*'si** 16. yüzyıl açısından bakıldığında temel niteliktedir. Kepler'e rehberlik etmiştir ve Condillac'ın 1746'daki o büyük *Essai sur l'origine des connaissances humaines*'inde (İnsan Bilimlerinin Kökeni Üzerine Deneme) neredeyse sıradan bir şeymişçesine çıkarımlanmıştır. Klasik düzen içindeki bunalımları en keskin biçimde gözleyen iki ileri görüşlü kişinin, Kierkegaard ile Nietzsche'nin, müzikte en üstün enerji ve anlam tarzını görmüş olmaları hiç de rastlantı değildir. Ruhçözümleme ve kitle iletişim araçları, dilin yalancılıklarını anlamamızı sağladığı için müzik, egemenliğiyle sözün elinden almış ve bir süre elinde tutmuş olduğu eski alanını yeniden ele geçiriyor olabilir.

Bunlar kısmen eğretilemeler ve dağınık mitlerdir. Oysa yansıttıkları duygu durumu gerçektir. Popüler ve klasik müzik okuryazarlıkları, kendi zamanında ucuz kitle basımlarının yaygınlaşmasından hiç de aşağı kalmayan, yeni bulunmuş yeniden üretim teknikleriyle donatılmış olarak, sayısız biçimlendirici düzeyde yaşamlarımıza giriyor. Pek çok ortamda ve duyarlıkta bunlar, bize "sözün dışında bir ekin" sağlıyor. Bu akım, sanırım devam edecektir.

---

* "İnsanın yüce gizemi." (ç. n.)

** Dünyanın uyumu, armonisi. (ç. n.)

Gerçeklere, onları bütünlükleri içinde göremeyecek kadar yakınız. Nesnelliğin sınanması hâlâ kişisel olmak zorundadır. Safça ama açımlanması zor olan yollarla, bu gibi konuşmalarda "önerilen" şey, müziksel bir benzetmenin başka araçlarla yankılanmasıdır, koşutlanmasıdır: Orkestrada, yukarıya doğru geçici bir yükseliş ve –burada insanın soluğu kesilir– Bartók'un *Mavisakal'ın Şatosu*'nun sonuna doğru bir iniş. Bir ekin kuramı açısından bakıldığında, Bartók'un Judith'inin son kapının geceye açılmasını istediği zaman durduğu yerde duruyor gibiyiz.

Matthew Arnold'a göre, en yüce uygarlığın, en yüce ahlaksal ve entelektüel değerlerle uyumlu olan kişisel duyguların denektaşları Yunan, Shakespeare ya da Milton şiirinin belli kesimleriydi. Çoğumuz için en belirleyici başvuru imgesinin, bundan böyle bir denektaşından çok bir diyapozon olacağı kuşkusuna kapılıyor insan. *Musique avant toute chose.**

"Sözün dışındaki diller"den biri müzikse, öteki de matematiktir. Ekin sonrası ve gelecekteki okuryazarlık üzerine her türlü sav, kesinlikle, matematiksel bilimlerin ve doğal bilimlerin rolünden söz etmek zorundadır. Bu bilimlerin alanı, çok yakında merkezi alan durumuna gelebilir. Sayısal veriler, sığ ya da yorumlamalar açısından belirsiz olabilir. Oysa bilimlerin gelişme çizelgesini oluşturanlar, yalın bir gerçek olarak yeni bir dünyanın haritasını çıkarıyorlar. İnsan kayıtlarına geçtiği bilinen bütün bilim adamlarının yüzde 90'dan fazlası şu anda yaşamaktadır. Kimya, fizik ve biyoloji bilimlerindeki ilerlemelerle ilgili olan ve geçerli görülebilecek bilimsel bildirilerin sayısının –başka deyişle, yalnızca bu üç alanda son zamanlardaki etkin literatürün– üç çeyrek milyonu aştığı tahmin ediliyor. Bilimlerdeki can alıcı göstergeler –yatırım, yayın, eğitilen insanların sayısı, araştırma geliştirmeye doğrudan ayrılan gayrisafi milli gelir– her yedi ila on yılda ikiye katlanıyor. Son zamanlarda yapılan bir tahmine göre, şimdiyle 1990 arasında matematik, fizik, kimya ve biyoloji alanlarında yayımlanan monografilerin sayısı, hayali bir rafın üzerine dizilmeleri durumunda,

* Her şeyden önce müzik. (ç. n.)

aya kadar uzanacaktır. Buna göre daha az elle tutulur ama daha önemli olmak üzere, gelişmiş ülkelerdeki en yetenekli bireylerin ölçülebilir zekâları bu topluluğun içindeki eğrinin tepesine yaklaşan kadınların ve erkeklerin yüzde 75 kadarının artık fen bilimleri alanında çalıştıkları tahmin ediliyor. Böylelikle, siyaset ve insanbilimleri, toplumlarımızdaki optimal zihinsel kaynakların bir çeyreklik bölümünden yararlanıyor ve mükemmellik çizgisinin hemen altında yer alanları çalıştırıyor gibi görünüyor. Şu konuda ısrar etmek neredeyse basmakalıp bir görüş olur: Tarihte önceki dönemlerden hiçbiri, bilimsel-teknolojik ilerlemenin hızında, çokyanlılığında, sonuçlarında şu andaki geometrik artışa bir koşutluk göstermiyor. Günümüzdeki inanılmaz hızın (çok yüksek düzeyde gelişmiş bazı uluslarda umut kırıklığı evreleri ya da yeniden gruplandırmalarla iç içe geçmiş olabilse de) 1980'li yılların başlarında en azından ikiye katlanacağı da aynı derecede açıktır. Bu görüngü, kendisiyle birlikte, bilişimin özümsenmesine ve akılcı bir biçimde uygulanmasına daha önce hiç görülmemiş talepler getiriyor. Newton'ı hayret ve korku içinde bırakan o sınırsız sahil değil de daha çok, kuramsal bir modeli bile bulunmayan gelgit dalgalarının ortasında durmaktayız.

Burada, en yüksek düzeyde yarım düzine basınç alanı, saf bilimin ve teknolojik uygulamaların, hem özel hem de toplumsal yaşamın temel yapılarını baştan sona değiştireceği noktalar belirlenebilir.

Biyomedikal "mühendislik" denen bir yıldızada vardır. Yedek organ cerrahisi, yaşlanan dokuların bozulmasına karşı kimyasal etkenlerin kullanılması, embriyonun cinsiyetinin önceden seçilmesi, genetik etkenlerle etik ya da stratejik amaçlarla oynanması –bunların her biri, sözcüğün tam anlamıyla yeni bir insan tipolojisi hazırlıyor. Davranışların, kimyasal ya da elektriksel-kimyasal açıdan doğrudan denetlenmesi de öyle. Terapist, beyne elektrotlar takarak, kişiliği denetleyici ilaçlar vererek, bilinç değişikliklerini programlayabilecektir; edimi belirleyecek güdünün elektrokimyasıyla oynayacaktır. Şu anda tartışmalı iddiaların ortaya konmakta olduğu biyokimyasal nakil yoluyla bellek aktarımı, ego'yla zaman

arasındaki temel ilişkileri değiştirecektir. İnsan korteksine girmede şu anda elimizde bulunan yolların yanında önceki bütün araştırma imgelerinin cüce kaldığında hiç kuşku yok.

Tam ölçekli bilgisayarlaştırmanın ve elektronik veri işlemenin sonucunda ortaya çıkacak farkındalık devrimleri, olsa olsa kabaca tahmin edilebilir. 1969'da bir noktada, bilgisayarların bilgiyi işlemden geçirme kapasiteleri –başka deyişle, alınıp depolanabilecek bilişim birimlerinin sayısı– insan ırkına ait 3,5 milyar beynin kapasitesini aştı. 1975'e gelindiğinde bilgisayarlar, bire karşı elli oranında öne geçmiş olacak. Hangi ölçüte vurursanız vurun –bellek boyutu, maliyet, hesaplama hızı ve doğruluğu– bilgisayarların sayısı artık her on beş yılda bin kat artıyor. İlerlemiş toplumlarda elektronik veri bankaları hızla askeri, ekonomik, toplumbilimsel işlemlerin ve arşivleme işlemlerinin ekseni durumuna geliyor. Bir araç olsa da bilgisayarın öyle güçleri var ki yönetilen, kolayca sınırlandırılabilen her türlü araçsallık modelini kat kat aşıyor. Analog bilgisayarlaştırma ve dijital bilgisayarlaştırma, insan zekâsıyla ulaşılabilir olan bilgi, kişisel seçmeyle tahmin edilebilen olanaklılık arasındaki yoğunluk ve yetke ilişkilerini dönüşüme uğratıyor. Telefon hatlarına ya da daha incelikli aktarım arterlerine bağlanan bilgisayarlar, bütün ofislerde ve evlerin çoğunda sıradan bir varlık durumuna gelecek. Çok olasıdır ki bu elektronik korteks, eşzamanlı olarak hem bireyin tekilliğini azaltacak, hem de onun başvuruda bulunma ve işlem yapma çapını çok büyük ölçüde genişletecek. Elektronik depolama ve bilişimi geri çağırma gibi matematiksel sorunlar, zihnin incelenmesinde kaçınılmaz olarak odak durumuna geliyor.

Dördüncü ana alan, doğal çevrenin büyük ölçekte değişime uğramasıdır. Çevre konusunda şu andaki tutkulu tavırda, epeyce büyük ölçülerde saf bir mutluluk dönemi özlemi ve erişkinlere özgü politikadan kaçınma tutumu var. Gene de, bu durumun taşıdığı gizilgüçler göz korkutucu. Havanın denetlenmesi, hiç değilse yerel olarak, artık düşünülebilecek bir şey. Tıpkı kıta sahanlıklarının ve denizin en derin kesimlerinin, ekonomik olarak kullanılması gibi. İnsanın yaşama ortamı ya da "topluluğun derisi", daha önce ha-

yal bile edilemeyecek ölçülerde biçimlendirilebilir duruma geliyor. Bu alanların ötesinde, uzayın keşfedilmesi yatıyor. Bu şeyin yumuşak çizgili düzmecelerinden duyulan geçici can sıkıntısı, gerçekleştirilebilecek iki can alıcı olasılığı bulanıklaştırıyor. Kirlenmiş, aşırı kalabalıklaşmış ya da savaşlarla yakılıp yıkılmış yeryüzünün dışında, yaşanabilir üslerin kurulması şimdilik uzak görünse de başka zekâ ya da bilişim dizgelerinden gelen sinyallerin algılanması var. Fontenelle'in *Sur la pluralité des mondes*'da (Dünyaların Çoğulluğu Üzerine) ortaya koyduğu esin dolu tahminler, artık sayısal bir sonuca dönüşmüş durumda.

Bu gelişmelerin varacağı toplamı ve sonuçları ölçmeyi umut bile edemeyiz. Gene de, sözü edilen en son gelişme dışında hepsi kesinlikle görüş alanımız içindedir. Ufukta görülen bu patlamaların bir tanesinin bile Eliot'ın ekin çözümlemesinde kendini göstermemesi, 1948'den bu yana yer alan büyük değişimlerin hızını gösteriyor. Etiğimiz, ağır basan bilinç alışkanlıklarımız, içinde yaşadığımız, bize çok yakın ve doğal olan çevre kabuğu, yaşlanmayla ve anımsamayla, cinsiyetini seçebileceğimiz ve kalıtımını programlayabileceğimiz çocuklarla ilişkilerimiz dönüşüme uğruyor. Ovidius'un başkalaşım içindeki varlıkla ilgili kıssadan hisselerindeki alacakaranlık zamanlarda olduğu gibi, biz de başkalaşım süreci içindeyiz. Bu bilimsel ve teknolojik olgulardan haberli olmamak, bunların zihinsel ve bedensel deneyimlerimiz üzerindeki sonuçlarına ilgisiz kalmak, *aklın dışına çıkmayı seçmek demektir*. Klasik sonrası bir uygarlık görüşü, giderek daha çok olmak üzere fen bilimleriyle, matematiğin ve simgesel notasyonun dil dünyalarıyla ilgili bir görüşü akla getiriyor. Yetkiyi elinde tutan, bunların taşıdığı enerjidir: bizi tanımlayan maddesel gerçeğin "ileriye yönelmiş düşler"in içindeki enerji. Bizim diyalektiğimiz bugün iki yönlüdür.

Oysa bilimi ortak başvuru alanına, imgelemsel tepke alanına sokup onunla bütünleşmeye çalışmanın ardında yatan güdüler, yararcı olmanın ötesinde iyidir de. Buradaki "yararcı"yı, yapmamız gerektiği gibi, tür olarak sağ kalmamızı da içerecek biçimde anladığımız zaman bile böyledir bu. Gerçek güdüler, sevincin, zi-

hinsel enerjinin, ahlaksal girişimin güdüleri olmalıdır. Fen bilimleriyle bir ölçüde yakınlık kurmak, büyük olasılıkla, şu anda en düşük düzeye indirgenmiş durumumuzda, en büyük yaşam gücünü ve çekiciliği taşıyan şeylerle temas içinde olmak demektir.

Güzel sanatların ve felsefe dizgelerinin aşınmış dayanağının bize ihanet ettiği yerde, eğretilemenin, mitin, kahkahanın ufuk açıcı düzeylerinde bilim, etkinlik içindedir. Bilimin daha çapraşık bölgelerine ve derinlerde yatan zarifliğine dokunduğumuz zaman bile, ruhun içinden bir canlılık, bir sevinç doğar, yükselir. Banach-Tarski teoremini düşünün: Burada, güneş ve bir bezelye tanesi, birbirinden kopmuş, sonsuz sayıda parçaya öylesine bölünebilir ki parçaların her biri, ötekinin biricik parçasıyla aynı olur. Bunun kuşku götürmez sonucu, güneşin insanın yelek cebine girebileceği, bezelyeyi oluşturan parçaların bütün evreni somut olarak dolduracağı, bezelyenin içinde de, evrenin içinde de hiç boş yerin kalmayacağıdır. Hangi gerçeküstücü fantezi, bundan daha eksiksiz bir şaşkınlık yaratabilir? Ya da evrenbilimde Penrose teoremini ele alalım: Bu teorem bize, yerçekiminin çökmesiyle yaratılan aşırı koşullarda öylesine bir can alıcı evreye ulaşılır ki dış dünyayla her türlü iletişim olanaksızlaşır, der. Işık, yerçekimi alanının çekim gücünden kaçamaz. Sıfıra yakın oylumdan ve sonsuzluğa yakın yoğunluktan oluşan bir cismin yerini gösteren bir "kara delik" ortaya çıkar. Daha da çok dikkate değer olan, "çökme olayı"nın, şu ana kadar kavranamamış yeni bir evrenin "içine" açılabilmesidir. İşte Baudelaire'in *soleils noirs*'ı* ve romantik esrime durumu tam da burada, kendi çevrelerinde döner durur. Ama en harika zekâ parıltısı, olgunun zekâsıdır. En azından iki cismin, Aur yıldızının bir uydusunun ve süper dev yıldız Her 89'un son zamanlarda yapılan gözlemleri, Penrose'un "uzayda bir delik" modelinin doğru olduğunu düşündürüyor. Hugh MacDiarmid, "Ben sürekli olarak olguların şiirinin peşinde koşuyorum" diye yazıyor:

---

* Kara güneşler. (ç. n.)

O zaman bile
Bütün canlı maddelerin derinde yatan akrabalıkları
Aydınlığa çıkarıldığında bile kimyasal yoldan.
Bir ölçüde kimyasız kalmaya yazgılıdır insan
Afallamış bir vahşi yaratık olarak
Dirimsel etkileşimlerin karşısında.
O güzelim bağıntılar
Ancak biyokimyayla ortaya çıkarılan
Aptallaşmış bir şaşkınlık duygusunun yerine
Daha harika bir şeyi koyuyor
Doğal ve anlaşılabilir olması nedeniyle.

"Olguların şiiri" ve çağdaş bilimde algılamanın mucizevi inceliklerinin fark edilmesi, yazını hem disipline olduğu, hem de geleceğin stresi altında bulunduğu yerdeki sinir uçlarında daha şimdiden bilgilendiriyor. Musil'in mühendislik eğitimi görmüş olması, Ernst Jünger ve Nabokov'un ciddi birer böcekbilimci olmaları, Broch'un ve Canetti'nin hem gerçek bilimlerde, hem de matematik bilimlerinde eğitim görmüş yazarlar olmaları hiç de rastlantı değildir. Valéry'nin, ekinin öteki dünyadaki yaşamı konusunda duygularımızda bıraktığı özel, derinleşen varlığı, öteki şiirbilime, matematiğin ve bilimsel arayışların "öteki fizikötesi"ne karşı taşıdığı uyanıklıktan ayrılamaz. Queneau'nun ve Borges'in, modern yazının en gözü pekleri arasında bulunan kışkırtıcılıklarının arkasında cebir ve gökbilim yatar. Sonra daha geniş, daha ağırlıklı bir örnek vardır. Proust'un tek ardılı Joseph Needham'dır. *À la Recherche du temps perdu* (Kayıp Zamanın Peşinde) ve *Science and Civilization in China* (Çin'de Bilim ve Uygarlık), yeniden-yaratıcı olan zekânın olağanüstü desteklenmiş ve denetlenmiş iki havalanışını temsil eder. Bunlar, Coleridge'in "esemplastic güçler", anıların ve tahminlerin içinde yaşayacakları kocaman bir dil evi inşa eden "çok dallı" tasarım tutarlılığı olarak adlandırdığı şeyi sergilerler. Needham'ın –maddi gerçekliğini araştırmak üzere gitmeden önce öylesine içsel bir biçimlendirmeden geçirerek– tutkuyla yeniden bir araya getirdiği Çin'i, Combray'e giden yol kadar girift, o yol kadar düşlerle aydınlatılmış bir yerdir. Needham'ın, bir "ara" dene-

mede, kar tanesinin gerçek altıgen simetrisinin yanlış okunduğunu, sonunda keşfedilmesini anlatması da, Anlatıcı'nın Martinville'deki kilise kulesinde gördükleri kadar çok katlı buluşlarla tam olarak aynı tadı taşır. Bu yapıtların ikisi de, zihnin uzun süreli birer zihin dansıdır.

Uzmanlık alanı dışındaki insanın, bilimlerin yaşamını paylaşamayacağına çoğu zaman karşı çıkılır. Böyle bir kişi, birincil dilini kavrayamadığı bir dünyanın önünde, "sonsuza dek, şaşkınlıktan donakalmış bir vahşi olarak kalmaya yazgılı"dır. Her ne kadar iyi bilimcilerin kendileri pek söylemeseler de bunun doğru olduğu açıkça bellidir. Ama ancak bir dereceye kadar. Modern bilim, merkezinde matematikseldir; biyoloji gibi belli bir bilim dalının tam bilimsel olgunluğa erişinceye kadar evrimleşmesi, çok canlı matematiksel formülleştirilmelerin geliştirilmesiyle belirlenir. Hiç matematik bilgisi yoksa ya da çok az matematik bilgisi varsa, "sıradan okur" bunun dışında kalacaktır. Böyle bir okur, bilimsel bir savlamada yatan anlamın içine sızmaya çalışırsa, büyük olasılıkla zihin karışıklığına düşecek ya da gerçek süreci gösteren eğretilemeyi yanlış yorumlayacaktır. Bu da gene doğrudur, ama yarı yarıya uyuşuğa giden bir gerçek açısından doğrudur. Alçakgönüllü bir matematik ekini edinmek bile, olup bitenlere bir ölçüde yakınlaşmayı sağlayacaktır. 20. yüzyılın ikinci yarısında, yüksek matematik bilgisi olmadan, topolojiye ya da cebirsel çözümlemeye bir ölçüde giriş yapmadan, insanın akılcı bir okuryazarlık uygulayabileceği düşüncesi, yakında garip bir eskillik gibi görünecektir. Sayıların dilbilgisinden gelen bu biçemler ve konuşma biçimleri, modern mantığın, felsefenin, dilbilimin ve ruhbilimin pek çok dalı için daha şimdiden vazgeçilmez duruma gelmiştir. Bunlar, bugün en çok serüven dolu olan şeylerin bulunduğu yerde duygunun dilidir. Elektronik veri işleme ve şifreleme, yaşamlarımızdaki ekonominin ve toplumsal düzenin giderek daha büyük, daha da büyük kesimlerini kaplamaktadır; matematikte okuryazar olmayan kişi, kendini kopmuşluk içinde bulacaktır. Kaynakları salt sözel olmayı sürdürenler arasında, yeni bir kol hizmeti sıradüzeni ve güdükleşmiş fırsatlar kendini gösterecektir. "Söz köleleri" ortaya çıkabilir.

Elbette, amatörün matematiksel okuryazarlığı, alçakgönüllü boyutlarda kalmak zorundadır. Amatör, çoğunlukla bilimsel yeniliklerin yalnızca bir kısmını kavrayacak, bir sürekliliği anlık olarak, belirsiz biçimde şöyle bir görecek, kendisi için yaklaştırmalı bir imge oluşturacaktır. İyi ama, aslında modern sanatın büyük bir kesimini görme biçimimiz de böyle değil midir? Müzisyen olmayan kişi de, müziğin karmaşık, sonunda teknik olan gerçeklerini, aralıklı seçmeci edinimler, çoğu zaman aşırı nahif olan resimsel benzetmeler yoluyla özümsemez mi?

Üstelik bilim tarihi, daha az zorlayıcı olan, gene de merkeze doğru ilerleyen bir erişime izin verir. Küçük boyutlarda bir matematik ekini, gökcisimleri mekaniğinin ve devinim kuramının Newton'a ve Laplace'a kadar giden gelişimini izleyebilmek için neredeyse yeterlidir. (Güdüyü, zihnin hızla ileriye atılıp yeniden eski yerine gelmesini, bu akımın tarihçisi Alexandre Koyré'den daha incelikli bir biçimde yeniden yakalayan biri olmuş mudur?) Antropi kavramının, Carnot'dan Helmholz'a kadar geçirdiği tarz değişikliklerinin niteliklerini belirleyen titizliği, hipotez ve deney zarifliğini, hiç değilse ana çizgileriyle anlamak için makul bir çabadan öte bir şey gerekmez. Darwincilik'in doğuşu ve bunun ardından gelen, ortodoks evrimci öğretiden modern moleküler biyolojiye kadar uzanan yenilenmiş incelemeler, insan zekâsının "çok zengin saatleri" arasındadır. Gene de, bu malzemelerin çoğu ve birlikte getirdikleri düşünsel anıştırmalar, uzmanlık alanı dışındaki insan için erişilebilir durumdadır. Daha az derecede olmak üzere –elimizde her birinden, eşsiz bir dürüstlük ve kişisel olarak kendini adamışlık dolu mektuplar bulunan– Einstein, Bohr, Wolfgang Pauli ve Max Born arasında geçen, kuantum fiziğinde anarşik belirlenemezlik ya da öznel çıkarım konusundaki tartışmanın bir kesimi için de durum böyledir. Bunlar, insanbilimlerinde karşılaşılabilecek herhangi bir konu ölçüsünde, hissedilen yaşamla yüklü sorunlardır.

Okul öğretim programlarında bilim ve teknoloji tarihinin bulunmaması bir rezalettir. Yenidendoğuş'taki evrenbilimin, sanat ve müzik kuramlarının altında yatan matematiksel düşlerin bilgisine sahip olmadan Yenidendoğuş'tan söz etmek saçmalıktır. 17.-18.

yüzyıllar yazınlarını ya da felsefeyi, o dönemde ortaya çıkmakta olan, bunlara eşlik eden fizik, gökbilim ve cebirsel çözümleme dehasının farkında olmadan okumak, onları yalnızca yüzeysel olarak okumaktır. Linnaeus'u dışta bırakan bir yeniklasikçilik modelinin içi boş kalacaktır. Hegel'den sonra, Romantik tarihselcilik hakkında Buffon, Cuvier ve Lamarck'ın incelenmesini içermeyen, zamanın yeniden çıkarılan haritaları hakkında sorumlu bir yaklaşımla ne söylenebilir? Sorun insanbilimlerinin, merkezi ağırlıkta oldukları iddialarında aşırı saldırgan davranmış olmaları değildir yalnızca. Sorun, bu bilimlerin çoğu zaman aptalca davranmış olmalarıdır. Bugün, Lucretius'tan daha büyük bir ivedilikle gereksinme duyduğumuz başka şair yoktur.

Ekinin bu denli aşırı parçalanmış olduğu yerde, bilimlerden ayrı bir şey olarak söz etmenin gereği yoktur. Fen bilimlerini insanbilimlerinin şimdi içinde bulunduğu durumdan bu kadar farklı kılan şey, bir topluluk oluşturmaları ve kendilerine özgü içsel takvimleridir. Bugün, çok ağır basan bir biçimde bilim, bireyin yeteneğini grubun işlevi kılan toplu bir girişimdir. Ama daha önce de gördüğümüz gibi, günümüzdeki köktenci sanatın ve karşı sanatın giderek daha büyük bir kesimi de aynı çoğulculuğa heveslenmektedir. İnsancıl duyarlıklarla bilimsel duyarlıklar arasında gerçekten derin olan bu yarılma, zamansallığa ilişkin bir yarılmadır. Neredeyse tanımı gereği bilim adamı, yarının bugünün ilerisinde olacağını bilir. 20. yüzyılda bir okullu çocuk, Galilei ya da Gauss için ulaşılmaz olan matematiksel ve deneysel kavramları ustalıkla kullanabilir. Bilim adamı için zamanın eğrisi olumludur. İnsanbilimci, kaçınılmaz olarak geriye bakar. Onun bilincinin temel repertuarı, bir araştırmacı ya da eleştirmen olarak günlük yaşamının donanımları, geçmişten gelir. Doğal bir duygusal eğilim, onu belki sessizce, geçmişteki başarıların kendi çağındaki başarılardan daha parlak olduğuna inanmaya götürecektir. "Shakespeare, insanlığın çıkaracağı en büyük, en eksiksiz yazardır" yolunda bir önerme mantıklı, neredeyse dilbilgisel bir kışkırtmadır. Ama bu önerme inanırlık taşır. Rembrandt'ın ya da Mozart'ın gelecekte eşdeğerleri çıkabilecek olsa bile (aslında kaba, belirsiz bir görüş-

tür bu) onlar aşılamazdır. Güzel sanatlarda çok derin bir ardıl enerji mantığı vardır; oysa bilimlerde olduğu anlamda, eklemelerle oluşan bir ilerleme mantığı yoktur. Hiçbir hata düzeltilemez, hiçbir teoremin yanlış olduğu kanıtlanamaz. Matematiğin tersine dil, geçmişi içinde taşıdığından dolayı geriye doğru çekilir. Eurydike'nin anlamı budur. İç dünyasının gerçekliği arkasında bulunduğundan, sözcüklerin insanı, şarkıcı, geriye, o gerekli, sevgili gölgelerin bulunduğu yere dönecektir. Bilim adamı için, zaman ve ışık onun önünde yer alır.

Eğer bir yerde aranacaksa, "iki ekin"in, daha doğrusu iki yönelimin bölündüğü yer burada aranacaktır. Bilim adamları arasında yaşamış olan herkes, bu kutuplaşmanın, yaşama biçimini nasıl bir yoğunlukla etkilediğini bilecektir. Onların akşamları, kendiliğinden açık olacak bir biçimde yarını, *e santo é l'avvenir*'i* işaret eder.

Ya da durum böyle midir gerçekten?

Değinmek istediğim son sorun bu. Üstelik, hepsini geride bırakacak zorlukta. Bu sorunu dile getirebilirim, yarattığı aşırı basıncı da hissedebilirim. Ama açık seçik ya da sonuca götürücü bir tarzda, başından sonuna düşünüp açıklığa kavuşturabildiğimi söyleyemem.

Bilimin ve teknolojinin, kendileriyle birlikte çevreye verilen hasarla, ekonomik dengesizlikle, ahlaksal çarpıtmalarla ilgili çok ağır sorunlar getirdikleri artık herkesin bildiği, sıradan bir şeydir. Çevrebilim ve duyarlık idealleri açısından bakıldığında, geçen dört yüzyıl içindeki bilimsel-teknolojik devrimlerin bedeli çok ağır olmuştur. Ama Thoreau'nun ve Tolstoy'un ileri sürdükleri türden anarşist, kırsal alana ilişkin eleştirilere karşın, bu bedelin ödenmesi gerektiği konusunda temel nitelikte hemen hemen hiçbir kuşku ortaya konmamıştır. Büyük ölçüde irdelenmeden kalmış bu güven duygusunda, gözü kör bir ekonomik istencin, rahata ve maddesel çeşitliliğe duyulan sonsuz açlığın payı olmuştur. Ama çok derinlerde yatan bir düzenek de devreye girmiştir; en

* Gelecek duygusu. (ç. n.)

azından Atina'dan bu yana, Batılı mizacın içine işlemiş bir inanç vardır: Zihinsel arayışlar ileriye doğru akmalıdır; bu yönde hareket etmek, kendi içinde doğal ve değerlidir; insanla gerçek arasındaki doğru ilişki, bir yönde izleme ilişkisidir (Sokrates'in kendi arayışıyla ilgili "*haloo*"su,* tarihimiz boyunca yankılanıp durmuştur). Mavisakal'ın şatosunda, art arda gelen kapıları, "orada oldukları" için açarız; her biri bizi ötekine, zihnin kendi varlığının farkına varışından oluşan bir yoğunlaşma mantığıyla götürdüğü için açarız onları. Tek bir kapıyı bile açmadan bırakmak, yalnızca korkaklık olmayacaktır; tersine bu, bir varlık türü olarak meraklı, araştırıcı, ileriye uzanmış duruşumuza –köktenci, kendini sakatlayıcı– bir ihanet olacaktır. Bizler, gerçeklik peşinde koşan avcılarızdır; bu bizi nereye götürürse götürsün. Bunun getireceği tehlikeler, yıkımlar apaçık ortadadır. Ama uygarlığımızın belitsel varsayımı ve *a priori*'si de öyledir ya da yakın zamanlara kadar öyle olagelmiştir: Bu varsayım, insanla gerçeğin arkadaş olduklarına, yollarının ileriye doğru uzandığına ve diyalektik açıdan kökteş olduklarına inanır.

İlk kez olmak üzere (üstelik, burada yapılan tahminler geçici ve bulanık olacaktır) bu her şeyi yöneten sürekli ilerleme beliti sorgulanmaktadır. Burada, bilim topluluğu içinde doğal çevre hakkında silahlar hakkında, kimyanın insan organizmasına düşüncesizce uygulanışları hakkında, şu anda var olan endişelerin çok ötesine geçen sorunları düşünüyorum. Asıl soru, bazı ana araştırma çizgilerini izlemenin gerekip gerekmediği, şu andaki evrimleşme düzeyinde toplumun ve insan zekâsının, bundan sonra ortaya çıkarılacak gerçeklerden sonra varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğidir. Olabilir ki –salt bu olasılık bile, şu ana kadar tarihte ortaya çıkmış olanların hepsini aşan ikilemleri gündeme getiriyor– bir sonraki kapı, akıl sağlığımıza ve sınırlı ahlaksal birikimlerimize varlıkbilimsel açıdan karşıt olan gerçeklere açılacaktır. Jacques Monod, pek çok kişinin yalnız başınayken aklını karıştırmış olabilecek olan şeyi

* "Hayret!" (ç. n.)

herkesin karşısında sormuştur: Türümüzde bizi ahlaksal, siyasal, ruhsal sonuçlarıyla başa çıkamayacağımız farklılaşmalarla ilgili gerçeklere götürecekse, genetik araştırmaların devam ettirilmesi doğru mudur? Korteksin katmanlaşmış, kısmen arkaik biçimleriyle ilgili olarak, sinirsel-kimyasal ya da ruhsal-bedensel ayak izlerinin peşinden gitmekte özgür müyüz? Eğer bu gibi incelemeler bize etnik nefretlerin, savaşma gereksinmesinin ya da Freud'un işaret ettiği kendini yok etme yönündeki itkilerin, kalıtımla devralınmış veriler olduğu bilgisini getirecekse? Bu gibi örneklerin sayısı çoğaltılabilir.

Olabilir ki, ileride yatan gerçekler pusuya yatmış, insanı beklemektedir; olabilir ki, kurgusal düşünceyle bizim bütün ekinimizin üstüne temellendirilmiş olduğu o varlığını sürdürme içgüdüsü arasındaki bağlantı kopacaktır. Burada vurgu, "bizim" bütün ekinimiz üzerindedir, çünkü insanbilimcilerin bize anımsattıkları gibi, sayısız ilkel toplum, ileriye doğru hareket etmek yerine durağanlığı ya da mitolojik döngüselliği seçmiştir, anımsanmayacak kadar eskilerde kalmış gerçeklerin çevresinde dönüp durmaktadır.

Soyut gerçeğin, özellikle de fen bilimlerine özgü, ahlaksal açıdan yansız olan gerçeklerin, Batılı insanı felce uğratabileceği ya da yok edebileceği görüşü, Husserl'in *Krisis der europäischen Wissenschaften*'inde (Avrupa Bilimlerinde Bunalım) [1934-1937] önceden kendini göstermiştir. Bu görüş, Horkheimer'ın, Adorno'nun ve Frankfurt Okulu'nun "olumsuz diyalektik" kuramında ağır basan motif durumuna gelmiştir. Bu, modern duygularda ve ekin bunalımının modern tanılanışında, çoğu zaman kapalı olsa da, en zorlayıcı akımlardan biridir. Tito Perlini'nin uzun denemesi, *Autocritica della ragione illuministica* (Aydınlanmacı Aklın Özeleştirisi) [*Ideologie* 9/10'da (1969)], bu malzemeye yalnızca açık seçik bir giriş oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda durumu titizlikle dile getiren bir önerme oluşturur.

Aklın kendisi de baskıcı duruma gelmiştir. "Gerçek"e ve özerk "olgular"a tapmak, acımasız bir fetişizmdir: "Elevato ad idolo di se stesso, il *fatto* è un tiranno assoluto di fronte a cui il pensiero

non può non posternasi in, muta adorazione."* Aydınlanmış insanın hastalığı, bütünüyle boş bir inanç da olsa, olguların fikirlere üstün olduğunu kabul etmesidir: "La spinta al *positivo* è tentazione mortale per la cultura."** Bilimin ve bilim yasalarının "olumlu gerçekleri", insanca amaçlara ve kendiliğinden oluşumlara hizmet etmek yerine, Piranesi'ninkinden daha karanlık bir hapishaneye, geleceği hapsedecek bir *carcere*'ye*** dönüşmüştür. Tarihin akışını düzenleyen insan değil, bu "olgular"dır. Horkheimer ile Adorno'nun, *Dialektik der Aufklärung*'da (Aydınlanmanın Diyalektiği) vurguladıkları gibi, dinsel dogmalardan ve katı toplumsal sınıflardan oluşturan eski karanlık inançların yerini, "ussal, bilimsel gerçek"in daha da zorbaca olan karanlık kör inançları almıştır. Perlini, "Gerçeklik, ideolojiyi geride bırakmıştır" diye yazar; bununla, nesnel, doğrulanabilir bir bilimsel kanıt mitinin, insan bilincinin ütopyacı, temelde anarşik kaynaklarını yutmuş olduğunu anlatmaya çalışır: "In nome di un'esperienza ridotta al simulacro di se stessa, viene condanatta come vuota fantasticheria la stessa capacità soggettiva di progettazione dell'uomo."****

Bu suçlamadaki canlılık, ahlaksal ve zihinsel açıdan çekici olan yanlar açıkça ortadadır. Ama suçlamanın taşıdığı zayıf yanlar da öyledir. Horkheimer ile Adorno'nun *Dialektik*'i tamamlayamamış olmaları rastlantı değildir. Özgürleşmiş, "çok boyutlu" bir insanın, gerçeklikle, "öyle olan şey"le ilişkilerini aslında nasıl yeniden yapılandıracağının sağlam kanıtlarını hiçbir yerde bulamayız. "Soyut gerçek fetişizmi"nden kurtulmuş, insana özgü bir algılama tarzını gösteren gerçek bir program nerede bulunabilir?

Oysa bu sav, daha temel bir düzeyde hatalıdır. Fen bilimlerinin yalnızca en gözle görülür, en düzenli örneklerini sunduğu şey, olguların peşinden koşmak, Batılı insanın, seçkinciliğinin ya da burjuva açgözlülüğünün herhangi bir anında başlattığı sınırlı bir hata

---

* "Özerk bir put konumuna yüceltildiğinde olgu, düşüncenin sessiz bir tapınma içinde boyun eğmekten başka bir şey yapamayacağı mutlak bir zorbadır."

** "Olumlunun yönünde itilme, ekin için ölümcül bir kışkırtmadır."

*** Hapishane. (ç. n.)

**** "Küçülerek yalnızca bir uydurmaya indirgenmiş deneyim adına, insanın kişisel, öznel yenilik yaratma yetisi, içi boş bir fanteziden öte bir şey olmamaya mahkûm edilmiştir."

değildir. Kanımca bu izleme, korteksimizin dokusuna, elektrokimyasına ve itkiler ağına kazınmış bir şeydir. Yeterli bir iklim ve beslenme ortamı varsa, korteks ister istemez evrimleşecek ve bu yeni enerjinin sürekli geribeslemesiyle gelişecekti. Bu arayış itkisinin, daha az gelişmiş, uyumakta olan ırklarda ve uygarlıklarda kısmen eksik olması, özgür seçmeyi ya da masumluğun başarısını göstermiyor. Montesquieu'nün de bildiği gibi, olumsuz çevresel ve genetik koşulların ağır bastığını gösteriyor. Batılı kentin çiçek çocuğu, otoyolda bildiği beş Tibetçe sözcükten oluşan şarkısını söyleyen yeni-ilkel, o kentteki ya da otoyoldaki artıkdeğerin üzerine oturtulmuş çocukça bir yapmacıklığı sergiler. Geriye dönemeyiz. Bilmeyenlerin düşlerini seçemeyiz. Sanırım, şatodaki o son kapıyı açacağız; o kapı, insan kavrayışının ve denetiminin ulaşabileceklerinin ötesinde kalan gerçekliklere açılsa bile, belki de onlara açıldığı *için*. Bartók'un, müziğinde öylesine harika bir biçimde yorumladığı o ulaşılmaz geleceği görme yetisiyle yapacağız bunu, çünkü kapıları açmak, kimliğimizde bulunan trajik bir üstün değerdir.

Bu bakış açısına verilecek ve açıkça ortada olan iki tepki vardır. Freud'un o çileci boyun eğişi, insan yaşamının kanserli bir anormallik, çok geniş organik dinlenme evreleri arasında dönüp durmak olduğu yolundaki asık suratlı, eski varsayımı vardır. Sonra da insanlık dışı, gergin, alaysılamalı algılama karşısında, Nietzsche'ye özgü olan şu neşeli tepki vardır: Bizler aldırmaz, sık sık öldürücü ama her zaman büyüleyici olan bir dünyada gelip geçici konuklarız ve hep böyle olageldik:

Schild der Notwendigkeit.
Höchstes Gestirn des Seins!
— das kein Wunsch erreicht,
— das kein Nein befleckt,
ewiges Ja des Seins,
ewig bin ich dein Ja:
*denn ich liebe dich, o Ewigkeit!**

* *Zorunluluk'un kalkanı. / Varlık'ın en yüce takımyıldızı! / Hiçbir arzunun ulaşamayacağı, / Hiçbir olumsuzlamanın lekeleyemeyeceği, / Varlık'ın sonsuza dek sürecek Evet'i, / Senin hep yaşayacak Olumlanışın'ım ben: / Çünkü seni seviyorum, ey Sonsuzluk!*

Her iki tutumda da, kendine göre bir mantık ve davranışları yönlendirme tarzı vardır. İnsan, kişisel duygulardan, sahici ya da imgelenmiş bireysel koşullardan oluşan belirsiz nedenlerle bunların birini seçer ya da ikisi aralarında gidip gelir. Kişisel olarak ben, en çok *gaia scienza*'ya,* usdışı, hatta incelikten yoksun olabilse de, Batılı olayların bu acımasız, geç evresinde yaşamanın son derece ilginç olduğu inancına doğru çekilmiş hissediyorum kendimi. Eğer klasik ekinin ana kaynağı, bir *dur désir de durer*** idiyse, bizim ekin sonramızı da, düşüncenin getireceği riskleri azaltmaktan çok, onlara katlanmaya hazır olmamız belirleyebilir pekâlâ. Kendini yok etme olasılıklarını önceden görebilmek, gene de bilinmeyenle kıyasıya tartışmaya girmeyi kendine benimsetmeye çalışmak, önemsenmeyecek bir şey değildir.

Ne var ki bunlar, belirgin olmayan bazı tahminlerdir yalnızca. Önceki ekin ve olay modellerinin pek de yararlı olmadığı bir noktada durmakta olduğumuz konusunda ısrar etmek hiç de uzanlatımsal bir öneri değildir. Ekin üzerine şu anda yazılmış bir denemede, *Notlar* terimini kullanmak bile aşırı iddialı bir tutumdur. İnsan, olsa olsa akıl karıştırıcı bazı şeyleri odağa yerleştirmeye çalışabilir. Bu küçük çaplı alıştırmanın içinde umut yatıyor olabilir. Çağımızın usta-gezgini Ezra Pound, yuvaya dönüş yaklaştığında, insanı ve kendisini anlatmak için "İşi bitmiş, uçuşan bir kabuk" diyor:

> İşi bitmiş, uçuşan bir kabuk
> ama sonsuzun şarkısını söylüyor ışık
> bataklığın üzerinde solgun bir ışıltı
> tuzlu sazların gelgitlerle fısıldaştığı yerde.

(Eylül 1970 / Ocak 1971)

---

* Şen Bilim. (ç. n.)
** "O inatçı kalıcı olma arzusu" (ç. n.)

EK

Mavisakal'ın Şatosu

Opera (1911)
Béla Bartók (1881-1945)
Libretto: Béla Balázs (1884-1949)

Giriş. Balad okuyucusu, perdenin önünde durarak bize, eski bir şatoda geçen eski bir öyküyü anlatmak üzere olduğunu söyler; oysa bu sahne aslında zihinlerde yer almaktadır. (Buradan yapılacak çıkarım, bu operanın bir alegori olduğu ve eylemin aslında Mavisakal'ın ruhunda yer aldığıdır.) Balad okuyucusu, açılışta perdenin –bütünüyle karanlık bir sahneye– açılmasından hemen sonra başlayan *andante* boyunca son dizelerini okur. (Müzik duyulur... Oyun başlar...) Okuyucu, ilk *meno mosso* başlamadan önce karanlığın içinde kaybolur.

Açılış Sahnesi. İlk ışık demeti görünür. Merdivenin başındaki küçük demir kapının açılmasıyla oluşan göz kamaştırıcı ışıklı dikdörtgen içinde Mavisakal ile Judith'in siluetleri ortaya çıkar. Bu sahne, taştan yapılmış bir gotik şatonun, mağaraya benzer, penceresiz, eşyasız salonunu gösterir. Merdivenin sağında, yedi büyük kapalı kapı vardır; bunların dördü, seyircilerin tam karşısındaki arka duvarın, üçü de aşağıdaki duvarın içindedir. Mavisakal,

Judith'i şatosuna ilk kez getirmektedir; ona, bu şatonun Judith'in babasınınki kadar neşeli olmadığını söyler. Merdivenlerden inerlerken Mavisakal, evliliklerine (belki kaçma sonucunda gerçekleşmiş olan) Judith'in ailesinin kızdığının bir işareti olarak çanların çalmakta olduğu gözleminde bulunur. Judith, merdivenlerden yavaş yavaş inmektedir, ama korkmadığını söyleyerek Mavisakal'a güvence verir; tersine, ailesini isteyerek terk etmiştir ve geri dönmeye hiç niyeti yoktur. Bunun üzerine Mavisakal, bağırarak demir kapının kapanmasını ister; onun buyruğu üzerine kapı kapanır. Bu noktaya kadar yalnızca şarkıcıları ve yedi kapıyı seçebilecek kadar ışık vardır. Judith şatoyu karanlık, soğuk, nemli bulur ve bu şatoyla ilgili olarak çıkmış olan kötü söylentilere gönderme yapar. Mavisakal ona, şatonun hep böyle ürkütücü olduğunu söyler; evine dönse daha mutlu olup olmayacağını sorar. Judith, ona duyduğu sevginin burayı aydınlatacağından emin olduğunu söyleyerek kalmak ister. Mavisakal'ın bu konuda kuşkuları vardır. Judith, bütün şatoyu gezip görmek istediğini dile getirir. Yedi kapıyı görünce, bu kapıların arkasında ne olduğunu sorar. Mavisakal, kötü söylentileri anımsatarak onun bu isteğini reddeder. Gene de Judith, birinci kapıyı yumruklayarak çalar. Melankolik bir iç çekiş duyulur. Judith paniğe kapılır ama kapının anahtarını almakta ısrar eder. Bunu, Mavisakal'a duyduğu sevgi nedeniyle yapmak istediğini söyler.

Birinci Kapı. Kapı açılırken daha çok sayıda iç çekiş duyulur; kapının açılmasıyla, karanlığın içinde bir yara gibi duran kan kırmızısı bir dikdörtgen oluşur; bu, büyük salonun zemininde kırmızı ışıktan oluşan bir sütun gibi görünür. İçeriye bakınca Judith, göz ucuyla zincirler, hançerler ve işkence aletleri görür. Burası Mavisakal'ın işkence odasıdır. Judith, duvarlardan kanlar akmakta olduğunu fark eder. Bütün bunlara karşın, korkmadığını açıklar: Yalnızca kanlarla lekelenmiş suları görebilse de gün ışığını sezebilmektedir. Gene, duyduğu sevgi nedeniyle, Mavisakal'dan bütün anahtarları kendisine vermesini ister. Mavisakal ona ikinci anahtarı verir.

İkinci Kapı. Bu kapı aralığından gelen ışık, kırmızımsı sarıdır ama iç kapayıcıdır. Bu yeni renkte ikinci bir ışık sütunu belirerek salonunun zemini boyunca uzanır. Judith burada silahlar, zırhlar ve başka savaş araçları görür. Bu oda Mavisakal'ın silah deposudur. Judith, ona güçlü ve acımasız biri olduğunu söyler. Daha sonra Judith, içerideki bütün eşyalarda kan bulunduğunu anlasa bile, öteki anahtarları da ister. Mavisakal, ona ısrarla tedbirli olmasını söylerken şato sarsılır, ama Judith her şeyiyle ona ait olduğunda, bu nedenle de onun yaşamını bütün yönleriyle paylaşması gerektiğinde ısrar eder. Mavisakal, ona üç anahtar daha vereceğine istemeyerek söz verir ama soru sormasını yasaklar. Judith, üçüncü kapının önünde durur, ama korkmuyormuş gibi davranır. Mavisakal ona, daha fazla korkmasına gerek kalmadığını, çünkü bundan sonra artık bunun önemli olmadığını söyler.

Üçüncü Kapı. Üçüncü açıklıktan gelen ışığın aydınlığı ve bunun zemine düşürdüğü parlaklık, altın sarısıdır. Burası Mavisakal'ın hazinesidir; Judith, zenginliklerin arasında dolaşarak onları elden geçirir; mücevherli bir gerdanlığı, bir tacı ve zengin bir pelerini eşiğe koyar. Mavisakal, gördüğü her şeyin ona ait olduğunu söyler. Sonra Judith, hazinedeki bütün bu nesnelerin üstünde kan bulunduğunu keşfeder ve koşarak dördüncü kapıya geçer. Mavisakal, onu kapıyı açmaya ve gün ışığının içeriye girmesini sağlamaya teşvik eder.

Dördüncü Kapı. Burada, kapının aralığından gelen ve zemine düşen ışık mavimsi yeşildir. Aralık kapıdan içeriye doğru çiçekli ağaç dalları uzanmaktadır. Judith, keşfettiği bu çiçekli bahçeden dolayı büyük bir sevince kapılmıştır. Mavisakal şöyle der: "Burası benim şatomun gizli bahçesidir." Bütün çiçeklerin Judith'in önünde eğildiklerini, çiçeklerin bütün yeşerme ve çürüme döngülerinin Judith'ten geldiğini söyler. Judith, kanı fark edince bir kez daha üzüntüye kapılır: Hem çiçeklerin hem de toprağın üzerinde kan vardır. Mavisakal, ona soru sormaması gerektiğini anımsatır. Şatonun giderek daha ışıklı duruma geldiğini belirtir ve Judith'i beşinci kapıyı açmaya davet eder.

Beşinci Kapı. Kapının aralığından, yükseğe asılmış bir balkon ya da galeri görülebilmektedir. Buradan gelen parlak gün ışığında Judith'in gözleri kamaşır. Mavisakal, gururlu ve sevgi dolu bir havayla Judith'e önünde gördüklerinin kendisine ait meraları, ormanları, ırmakları ve dağları kapsayan geniş alanın uzaktan görünüşü olduğunu açıklar. Bunların hepsi artık Judith'indir. Hiçbir duygu taşımayan bir sesle Judith, bu alanın büyük ve güzel olduğuna katılır. Birden, bir bulutun kan kırmızısı gölgesini görür ve bunun nasıl bir bulut olduğunu sorar. Hâlâ iyimser bir hava içinde Mavisakal, artmakta olan aydınlığın Judith'in kutsanmış ellerinden geldiğini açıklar. Kollarını açarak Judith'i kendisini kucaklamaya davet eder. Judith, hareketsiz kalır; geriye kalan iki kapıya gönderme yapar. Mavisakal, "Bırak onlar kapalı kalsın; bırak benim şatomda şarkılar çınlasın" der. Ama Mavisakal'ın da, Judith'in de dedikleri dediktir; sonunda, Mavisakal kollarını yere indirir. Mavisakal, büyük salonun artık ne kadar aydınlık bir duruma geldiğini belirtse de Judith direnerek, yaşamı tehlikeye girecek bile olsa, hiçbir şeyin gizli kalmamasını istediğini açıklar. Mavisakal, üzgün bir havayla bu duruma boyun eğer ve Judith'in bir anahtar daha almasına izin verir. Gene, korkunç bir iç çekiş duyulur.

Altıncı Kapı. Judith kapıyı açarken büyük salonun üstünden bir gölge geçer ve yavaş yavaş kararır. Judith solgun renkli, durgun sular görür ve bunların ne olduğunu sorar. Yanıt, gözyaşlarıdır. Mavisakal gene kollarını Judith'e açar. Judith üzgün bir havayla yaslanarak onun kollarına sığınır. Mavisakal onu kucaklayıp öper. Judith ona kendisini tanımadan önce kimi sevmiş olduğunu sorar; Mavisakal kendisine soru sormaması için ona yalvarır. Silahların, mücevherlerin ve çiçeklerin üzerinde kan vardır; buluttan da kan kırmızısı bir gölge düşmektedir. Judith, gördüğü gözyaşlarının kime ait olduğunu bildiğini söyler. Mavisakal'ın eski karılarının hepsi, kesinlikle öldürülmüş ve kanlar içinde, yedinci kapının arkasına saklanmış olmalıdır. Demek ki o çirkin söylentiler doğruymuş! Judith, bundan kesinlikle emin olmak istediğini söyler! Umarsızlık

içindeki Mavisakal, son anahtarı da ona teslim eder. Judith eline almadan önce anahtara uzun uzun bakar. Mavisakal ona gidip kapıyı açmasını, çünkü eski karılarının gerçekten de orada olduklarını söyler. Judith anahtarı duraksayarak alır ve titreyen adımlarla yedinci kapıya gider. O, yedinci kapıyı açarken beşinci ve altıncı kapılar birer iç çekişle kapanır; o kapılardan salonun zeminine düşen ışık sütunları kaybolur ve salon büyük ölçüde karanlıklaşır.

Yedinci Kapı. Kapının aralığından içeriye gümüş renginde ay ışığı vurmaktadır. Judith irkilerek geri çekilir: Mavisakal'ın önceki karıları sağdır! (Bu gerçeğe ulaşınca yapılacak çıkarımlar arasında şunlar vardır: [1] Judith'in görmüş olduğu kan ve gözyaşları, Mavisakal'ın kendi kanı ve gözyaşlarıdır; [2] eski karıları onun belleğinde hâlâ yaşamaktadır.) Mavisakal'ın üç eski eşi vardır; bunlar görkemli, güzel ve zengin giysilere bürünmüş olarak çıkıp salona girerler. Karşılaştıklarında Mavisakal, kollarını açarak onların önünde diz çöker. Yüksek sesle, eski karılarının ölümsüz olduğunu, servetini biriktirenlerin, bahçesini sulayanların ve mülkünün alanını genişletenlerin onlar olduğunu söyler. Buradaki her şey onlarındır. Kendisini artık zavallı bir dördüncü eş olarak hisseden Judith, bu noktadan sonra, onların yanında kendi eksikliğine inanmış olarak utangaç ve güvensiz bir havaya bürünür. Mavisakal ilk karısını sabahleyin bulduğunu ve sabahın ona ait olduğunu açıklar (burada, birinci eş yedinci odaya geri döner); Mavisakal ikinci eşini öğleyin bulduğunu ve öğlenin ona ait olduğunu söyler (ikinci eş içeri girer); üçüncü eşi akşamleyin bulduğunu söyler; akşam bundan böyle onundur (üçüncü eş çıkar). (Buradan yapılacak çıkarımlar, Mavisakal'ın onlarla yaşamının çeşitli evrelerinde tanıştığı ve artık yaşlanmış olduğudur.) Dördüncü kapı kendiliğinden kapanır. "Şimdi gece vakti oldu" diyerek devam eder sözlerine Mavisakal; artık dördüncü gelinini bulmuştur –Judith araya girerek ona, kendisinin ete kana bürünmüş olarak hâlâ onun yanında durmakta olduğunu anımsatır!– ve gecenin artık Judith'e ait olduğunu söyleyerek bitirir sözlerini. Yürüyerek üçüncü kapının eşiğine gider ve gerdanlığı, tacı ve pelerini eline alır; bunun üzerine

üçüncü kapı kapanır. Mavisakal onu bu güzelliklerle donatırken Judith direnir. Mavisakal, Judith'in hepsinin en güzeli olduğunu söyler. Judith, ay ışığı demetini izleyerek yedinci odaya girer ve kapı kapanır.

Sonuç. Operanın açılışında çalınan müzik yeniden duyulur. Mavisakal, bundan böyle sürekli gece vakti olacağını söyler. Salondaki bütün ışıklar söner; Mavisakal karanlığın içinde kaybolur.

* * *

'Mavisakal'ın Şatosu'nda çok parlak bir kitap. Tam bir entelektüel hüner gösterisi; aynı zamanda ... geçmişin büyük uygarlık tarihçilerinin eserleri gibi, hem derin bir heyecan hem de derin bir rahatsızlık duygusu uyandırıyor."
New Society

"Steiner'in geleneksel edebiyat geçmişinden kopuş üzerine yürüttüğü tartışma... hem son derece aydınlatıcı hem de ezber bozucu niteliğiyle insanı cezbediyor. Fikirlerini paylaşan bir üslupla yazıyor ve ortaya attığı özgün kavramlar ... birinci sınıf düşüncenin her zaman sahip olduğu kışkırtıcı etkiyi yaratıyor."
New Yorker

Hiç kuşkusuz 20. yüzyılın ikinci yarısının edebiyat eleştirisi ve karşılaştırmalı edebiyat alanlarının en önemli isimlerinden biri olan George Steiner, dil, yazın, kültür tarihi ve toplum arasındaki ilişkiler konusunda birçok eser kaleme almıştır. 1970 yılında T. S. Eliot anısına ve onunla tartışarak verdiği konferanslardan derlenmiş bu küçük, ama çarpıcı kitapta da, Steiner, değerli çevirmen Yurdanur Salman'ın sözleriyle, piyanosunun başına oturmuş müzik döktüren bir virtüöz gibi yazın, kültür/ekin, tarih ve ruhbilim alanlarında dolaşıyor. Klasik hümanizmin sonunu, geleneksel edebiyattan kopuşu ve "kültür/ekin-sonrası"nı tartışıyor.
İş Bankası Kültür Yayınları çağdaş edebiyat düşüncesinin en önemli isimlerinden birini Türkçede ilk kez yayımlamanın mutluluğunu yaşıyor.

Prof. George Steiner, Cenova Üniversitesi'nde İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat (1974-1994), Oxford Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat (1994-95), Harvard Üniversitesi'nde de Şiir alanında ders verdi. 1997'ye kadar *New Yorker* ve *Times Literary Supplement* dergileri için kitap ve edebiyat eleştirileri kaleme alan Fransa doğumlu Steiner, 1984 yılında Fransız hükümeti tarafından Légion d'Honneur nişanıyla ödüllendirildi. Bugüne kadar yayımlanmış çok sayıda eserinden bazıları: *Tolstoy or Dostoevsky: An Essay in Contrast* (1960); *The Death of Tragedy* (1961); *Language and Silence: Essays 1958-1966* (1967); *After Babel: Aspects of Language and Translation (1975); Antigones* (1984); *A Reading Against Shakespeare* (1986); *Proofs and Three Parables* (1992: PEN/Macmillan Gümüş Kalem Ödülü); *Lessons of the Masters* (2003); *The Idea of Europe* (2005); *George Steiner at The New Yorker* (2008).

9 789944 885935

KDV dahil fiyatı
14 TL

KİTAP